ילקוט

למחשבה סוציאליסטית

- משבר העוני בעולם השלישי
- עולם חדש לניצול - המזרח מצטרף לדרום
- עתיד הסוציאליזם
- אימפריאליזם ומלחמת המפרץ

מעיתונות העולם

מס' 23 □ קיץ 1991 □ אלול תשנ"א

יד טבנקין ההסתדרות הכללית של העובדים בא"י ◻ המרכז לתרבות ולחינוך

ילקוט
למחשבה סוציאליסטית

ISSN 0334—1003

מס׳ 23 ◻ אלול תשנ״א ◻ קיץ 1991

יד טבנקין

ההסתדרות הכללית של העובדים בא״י
המרכז לתרבות ולחינוך

יד טבנקין: דואר רמת אפעל 52960
טלפון: 344210, 343311

המייסד: אשר מניב ז״ל

עורך: דן כרמון

עריכה: שלומית אביאסף

מערכת פעילה: רן כוחן, פיני שומר, גדי וקס, נילי אור, אשר נתן.

מחיר גיליון בודד	7.- ש״ח
חתימה לשנה (4 גל׳)	20.- ש״ח
חתימה לשנתיים (8 גל׳)	30.- ש״ח
מנוי שני – לשנה	15.- ש״ח
מנוי שני – לשנתיים	25.- ש״ח

משבר העוני בעולם השלישי

עיצוב, סדר והפקת דפוס: מפעלי תרבות וחינוך בע״מ

תוכן העניינים

בפתח הגיליון

ניצחון בקנדה - המפלגה הסוציאל-דמוקרטית הקנדית עלתה לשלטון במחוז הגדול ביותר (7 מיליון תושבים) והעשיר ביותר במדינה, תוך ניצחון בבחירות שהפתיעה רבים. אנו מביאים רשימה קצרה בנושא מ- DOLLARS & SENSE האמריקאי. ראוי לשים לב איך הגיעו לכך, לאחר ארבעים שנה באופוזיציה. תנועת העבודה הקנדית (האיגודים) בנתה קואליציה עם מספר שותפים. אפשר ללמוד מכך שהשאלה היא לא לברור בין שותפים אפשריים, אלא לצרף את רובם. בימינו לא ניתן לבנות קואליציה רק מתנועת העבודה, אבל אין גם קואליציה מצליחה בלי תנועת העבודה. ללא תנועת העבודה נזקקים למפלגות שוליות כמו "הירוקים" בגרמניה או "רצ" בארץ. קואליציה מגוונת יכולה, ואולי אף מוכרחה, לגרום לבעיות וסתירות, אבל אין אפשרות להשיג הגמוניה בלעדיה.

העולם אחרי המלחמה - האם העולם השתנה אחרי מלחמת המפרץ? האם יש עדיין אימפריאליזם בעולמנו? ברשימה במדור 'פוליטיקה' נעשה ניסיון להתמודד עם שאלות אלו. כמו כן כוללת הרשימה קטע קשה על ישראל, וניתוח מצבה של מזרח אירופה אחרי המהפכות של 1989.

מיטראן מכהן כנשיא צרפת יותר מעשר שנים. בגיליון הבא נביא הערכה, במבט מתוך צרפת, על שנות שלטונו. בגיליון זה, רשימה קצרה על יחסו ליהודים וישראל, נושא שכמובן צריך לעניין את הקורא הישראלי.

עוני בעולם השלישי - מדיניות הבנק העולמי נתונה למחלוקת רבת-שנים. רשימה ביקורתית בנידון מבליטה, בין היתר, את אחת החולשות של תפיסת הבנק. בלי השקעות בחינוך אי-אפשר להתקדם. הבנק העולמי דורש, מן המדינות הפונות לסיוע, קיצוצים גדולים בתקציבי הממשלה, בעיקר בשטח הרווחה, כולל כמובן בחינוך. כתוצאה מכך, ומגורמים נוספים, חלה ירידה דרסטית בתוצר הלאומי ברוב ארצות אמריקה הלטינית, אפריקה ואסיה, בשנים האחרונות.

מוכרים את אמריקה? כשהאמריקאים קונים נכסים מחוץ לאמריקה אין להם, בדרך כלל, טענות לגבי תופעה זו. אבל, כשאחרים קונים נכסים באמריקה, כמו מרכז רוקפלר בניו יורק, חלק מהם מתחיל להגיב. זהו כנראה המצב כיום. בגיליון זה דיון מאוזן וקצר בסוגיה מתוך נקודות ראות אמריקאיות. הרשימה לקוחה מעיתון כלכלי, אבל היא כתובה כך שלא רק כלכלנים יכולים להבין ולמצוא עניין בה.

דמוקרטיה באמריקה - לפני זמן קצר התקיים בירושלים כנס ביוזמת הדו-ירחון TIKKUN. מאותו דו-ירחון אנו מביאים רשימה, שלדעתי נוגעת ללב וגם מבטאת דברים חכמים מאוד על הדמוקרטיה באמריקה. יש הרבה דברים שאנו מקבלים אותם כדבר מובן מאליו וכאן ניסיון מעניין להתמודד איתם. תקראו אותה, לא תתאכזבו.

עתיד הסוציאליזם - במדור 'תיאוריה' שתי רשימות בסוגיה זו, אחת מצרפת (סימפוזיון) ואחת מאמריקה. זאת סוגיה מרכזית שאנו חייבים להתמודד איתה. יש בתחום זה דברים שאולי קשה לקבלם, אבל זה בלתי-נמנע לנסות להבין אותם (במיוחד בחומר מצרפת).

עשירים ועניים - בשתי סקירות ספרים מהעיתונות הכלכלית בארצות הברית ניסיון לעסוק בנושא העשירים והעניים. אחד ההוגים החשובים של הימין החדש, שפיתח בזמנו את התפיסה שעליה התבסס המשטר של ריגן, מציין את השינויים שחלו בשנים האחרונות. חשוב להיות מעודכנים בשינויים המהירים שחלים, וכאן יש לנו דוגמא לשינוי חד "שמאלה". תזכרו שקראתם על כך, לראשונה, ב"ילקוט".

דן כרמון

עולם חדש לניצול: המזרח מצטרף לדרום

סול לנדאו SAUL LANDAU

האם המושג "מהפכה" כפי הגדרנו אותו עד כה תקף גם בשנות ה-90? או שמא השינויים בברית המועצות ובמזרח אירופה, וכן השינויים בטכנולוגיה ובארגון של כלכלת העולם שחלו בעשור האחרון, גרמו להתיישנות הנוסחאות שתמכו בחשיבה הפרוגרסיבית מאז ימי לנין? מה היחס בין ההתפוררות של הדגם הסובייטי בבית ומחוצה לו לבין חגיגת הניצחון של האידיאולוגים הקפיטליסטיים? כיצד לחשוב על דיון פוליטי לאחר 45 שנה של התנייה על-ידי המלחמה הקרה? האם המלחמה הקרה תמה, או שהיא מתקיימת עתה אך ורק בין הצפון לדרום - זירת המלחמה הקבועה מאז מלחמת העולם השנייה? כיצד עלינו לדון במהפכה, בפיתוח העולם השלישי וביחסים בין המעצמות בתקופת המעבר למאה ה-21?

אמצעי התקשורת בארצות הברית, שגישתם לחדשות משתמשת באפיסטמולוגיה המקוטעת של המלחמה הקרה, מעודדים את הקוראים ואת הצופים לנטוש את ההיסטוריה כאמת-מידה לשיפוט, ואפילו למחשבה. ההיסטוריה נעשית משהו שקשור לשרידי העבר, משהו שמאחסנים בעליית הגג ונזכרים בו או מגלים אותו בימי חג לאומיים. אולם ללא ההקשר ההיסטורי עלולים האירועים הדרמטיים שהתרחשו לאחרונה להותיר את האזרחים מבולבלים - מי הם הרעים עכשיו? - או בהתרוממות רוח, מפני שהצד שלהם "זכה" בניצחון החירות והדמוקרטיה, כנגד הצד הקומוניסטי והטוטאליטרי. המונח "ניצחון" תפס את מקומו של ההסבר. במקום לעורר דיון בשאלה כיצד להשתמש בכוח של ארצות הברית ושל המערב לאחר התמוטטותו של האויב הנצחי לכאורה, החגיגות מעלימות את הסוגיות שמאחורי המלחמה הקרה; "אנחנו" ניצחנו ו"הם" הפסידו. אולם אנחנו והם אינן מהויות פשוטות.

במשך מאות שנים ראתה העילית בבירות מערב אירופה באזור המכונה עתה העולם השלישי רכוש משותף, שנועד לקיים, להזין ולהעשיר ללא הרף אותו מגזר של האוכלוסייה שהתגורר מצפון לקו המשווה. לאחר מכן הצטרפו ארצות הברית ויפאן למועדון הבלעדי של אומות מקבלות ההחלטות.

ברית-המועצות התגלתה אמנם כמעצמה בין 1945 לאמצע שנות ה-80, אולם בשנת 1988 הודו מנהיגיה שהכלכלה שלהם לא מפותחת דיה כדי לאפשר לברית המועצות למלא תפקיד של מעצמה. כדבריו של גנרל בנאט"ו, שהתייחס לאיום המרומז של התערבות סובייטית צבאית: המשאבים, האדמה והעמים של מזרח אירופה נוספו לעולם השלישי כשטחים שאפשר לנצלם. החברים ב"מועדון השבעה" מאמינים עתה שיוכלו להמשיך לנהל את העניינים הפיננסיים של עולמנו לעד. נראה כי שליטתם בכלכלת העולם ב-1990 היא בלתי-מעורערת. לגביהם, הסוגייה של פיתוח העולם השלישי פירושה הכפפה של אזורים אלה - ואולי גם מזרח אירופה - לנוסחאות של סוכנויות האשראי הרב-צדדיות, הגדלת רמת המחסור והקשיים כדי להוריד את מחיר העבודה הנחוץ מבחינה חברתית.

מתוך: MONTHLY REVIEW, אוקטובר 1990.

סול לנדאו הוא עמית במכון לחקר המדיניות בוושינגטון.

תרגום: נורית גורן

מה פירוש הדבר - לא רק לגבי הפולנים וההונגרים, אלא גם לגבי מיליארדי האנשים בדרום - שמשאבים פולניים מוצעים למכירה במערב, שכוח עבודה הונגרי ותעשייה מזרח גרמנית מצטרפים לכוח העבודה הגדול בלאו הכי, ומעשירים את פוטנציאל הייצור המצוי בכלכלה המערבית? למרבה האירוניה, המסר שמקבל הציבור במזרח ובמערב מדגיש מלים כמו חירות ודמוקרטיה.

יוצרי התדמית בוושינגטון, בטוקיו, בלונדון, בפאריס ובבון "מכרו" לציבור את הרעיון שיש לחגוג את הניצחון הסופי של הקפיטליזם על הסוציאליזם. השוק "החופשי" הטוב הרס את מתחרהו הרע - כלכלת המדינה. לגבי המהפכנים והמבקשים להנהיג רפורמות בעולם השלישי, התמוטטות סוציאליזם המדינה הסובייטי מחייבת יצירת סוג חדש של דיון; כזה שמאפשר גמישות מספקת אפילו לא לפיתוח, אלא רק כדי שהרוב יוכל לשרוד עד תום המאה. ברית המועצות, "חברת הביטוח" היחידה למהפכות בעולם השלישי, שוב לא תנסח את המדיניות. החלופה שנראתה זמינה למדינות כמו קובה, וייטנאם וניקרגואה, נעלמה. המדינות הבלתי-מזדהות לא השתמשו בפוטנציאל הקולקטיבי שלהן כדי לטעון למערכת צודקת יותר, ובמקום זה נכנעו בנפרד לאלה שכפו על העולם השלישי "יוזמה חופשית": קרן המטבע הבין-לאומית והבנק העולמי.

אלה שיודעים היטב את העובדות ונמנעים מן הרגשות הקשורים בלשון הניצחון יכולים - לכל הפחות - להתעלם מן המטאפורה הטפשית של הניצחון, ולהגיע לעיקר: **בעתיד הנראה לעין יסבול העולם השלישי כתוצאה מהתפוררות השליטה הסובייטית בתחומו.** ואכן, הזרימה המובטחת של הון מערבי פרטי אל אומות העולם השלישי שנוהגות על-פי התכתיבים של קרן המטבע הבין-לאומית רחוקה עתה יותר מאי-פעם. העניין שהתעורר כתוצאה מ"שחרור" המזרח יעודד זרימת הון לכיוון זה, ולא אל הדרום. ללא מתחרה יקטן הסיוע האמריקני למדינות העניות - גם כתוצאה מירידה ביכולתה של ארצות הברית לקיים את הרמות הקודמות. אבל אין כוח צבאי שיכול לעמוד כנגד התגרות אמריקנית, ואין מערכת שתוכל לשמש חלופה לגרסה האמריקנית של יוזמה חופשית.

השיר על הטוב שבעולמות, שריגן זימר ובוש מהמהם עתה, מתעלם מן האנחות והתלונות שמשמיע הרוב המכריע של אוכלוסיית העולם. לדידם לא הצליח הקפיטליזם לספק את האמצעים הדרושים למזון, לדיור, ללבוש, לחינוך או לטיפול רפואי. הוא אינו מבטיח ביטחון לעת זקנה, או תנאים מתאימים ללידה ולהזנת תינוקות.

לשיפוט מאוזן יותר, באשר לביצועים של כל מערכת, נדרש ריאליזם. ייתכן שהסוציאליזם בעידן הראשון שלו אמנם גוסס, אבל הוא יופיע בהכרח מחדש בעולם השלישי. הקפיטליזם אינו יוכל להבטיח אפילו הישרדות לרוב האוכלוסייה במדינות עניות רבות. ולכן, גם אם הסוציאליזם בנוסח סובייטי התמוטט, היוזמה החופשית של הקפיטליזם לא יצרה נירוונה חומרית או רוחנית בעולם השלישי.

יתרה מזאת, המערב ממשיך להחזיק בחלק מן העולם השלישי בשיטות אימפריאליסטיות בוטות ביותר. ארצות הברית ובנות בריתה השתמשו באיום של הקומוניזם כאמתלה עיקרית להתערבות, ורמסו בגסות תנועות עצמאות ושחרור רבות ככל שיכלו. אל נשכח, כי הסיוע הסובייטי איפשר קיומה של ההתנגדות בקוריאה, בווייטנאם, בקובה, בחלקים מאפריקה ואפילו בניקרגואה, במשך עשור שנים.

הנסיגה הסובייטית מתפקידה כמגן המהפכות בעולם השלישי התרחשה בעת ובעונה אחת עם החלטת המנהיגות הסובייטית להתיר למזרח אירופה לעבור למערכות פוליטיות אחרות בדרכי שלום. אי-אפשר לצפות להתנהגות מקבילה מצד ארצות הברית. להיפך, בעוד היא טוענת כי הדמוקרטיה היא העיקרון הפוליטי המוביל, פולשת הממשלה האמריקנית לאומות שאינן מסוגלות להגן על עצמן (גרנאדה, לוב, פנמה), עורכת מלחמות בהיקף מצומצם עם אומות המגלות התנגדות מסוימת (ניקרגואה, אפגניסטן, אנגולה), או מהללת משטרים המתראים כדמוקרטים בכל רחבי אמריקה הלטינית וחלקים של אסיה; ובמסווה של ממשלה אזרחית שולט טרוריזם צבאי, לדוגמה, באל-סלוודור, בפיליפינים ובקולומביה. צבאות של חוליות הרג מטילים צל כבד על חזותן של ממשלות אזרחיות, שאמצעי

התקשורת המערביים מציגים כדמוקרטיות. אפילו בצ'ילה, בארגנטינה, בברזיל ובאורגוואי, קציני הצבא שניהלו ממשלות המבוססות על רצח ועינויים עדיין מחזיקים באמצעי האלימות.

בעוד מאות אלפים זרמו לרחובות במזרח אירופה, חיסלו חוליות הרג מתנגדים בלתי-מזוינים באל-סלוודור ובגוואטמלה. בעוד הסובייטים מצמצמים את נוכחותם באזורי מריבה כמו קמבודיה, אפגניסטן ואנגולה, או נסוגים מהם, איננו רואים פעילות דומה מצד האמריקנים. הסובייטים מבקשים שלום ופשרה; ארצות הברית ממשיכה במלחמה בהיקף מצומצם ושואפת לניצחון. המדיניות האמריקנית ממשיכה בשלה, מבלי להקדיש תשומת לב להידרדרות התנאים הכלכליים בעולם השלישי.

כלכלתן של רוב מדינות העולם השלישי עומדת על כרעי תרנגולת. באחדות מן האומות, 50% ויותר מכל דולר שהן מרוויחות משמש להחזר חובות. בגלל המצב הזה נעשות הממשלות המעורערות תלויות עוד יותר בסיוע החוץ. ואולם לאחר האירועים במזרח אירופה, מוצא לו סיוע זה משכן הרבה יותר מושך מבחינה אידיאולוגית בפולין ובהונגריה.

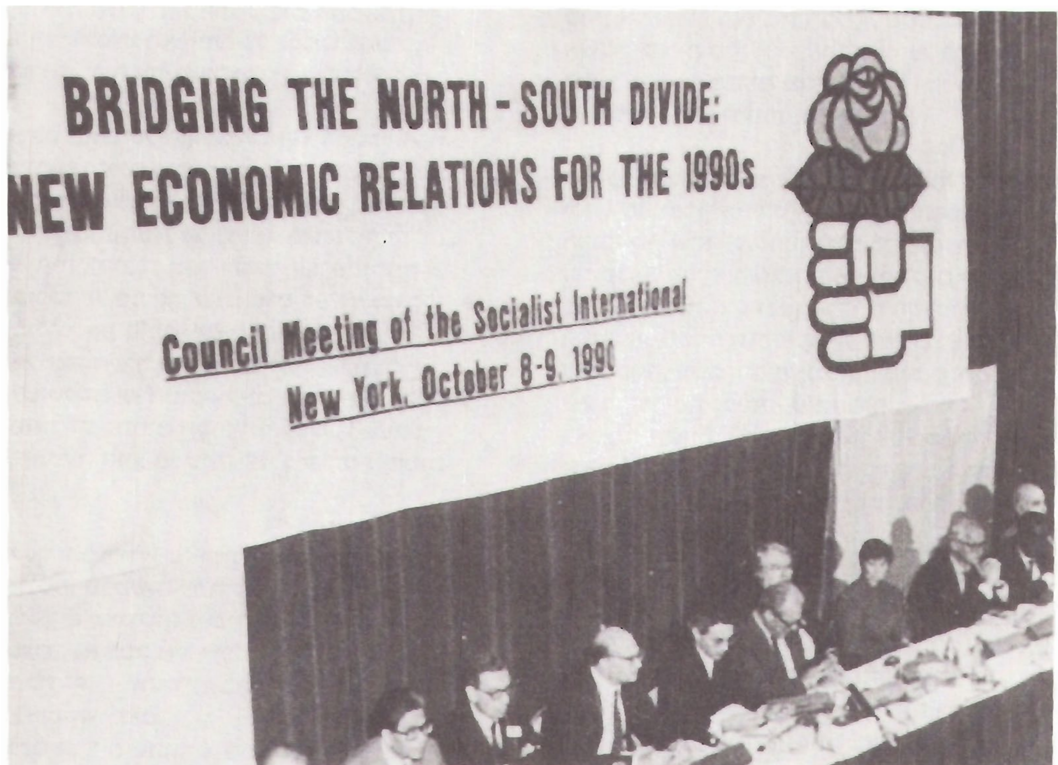
הקונגרס מקצה למזרח סיוע שנועד לדרום. לדוגמה, 29 מיליון דולר מן הסכומים שנועדו למלחמה בסמים בג'מאיקה בפברואר 1990, הועברו לפולין. ראש ממשלת גיאמיקה, מייקל מאנלי, שהכלכלה שלה כורעת תחת חוב של 4 מיליארד דולר לאוכלוסייה בת 2.2 מיליון איש, סבל מבריחה של כ-200 מיליון דולר בשני החודשים הראשונים של 1990. הוא ויתר על כבודו, והזמין את סגן הנשיא דן קוויל לבקר בקינגסטון. מאנלי התנגד בפומבי לפלישה של ארצות הברית לפנמה בדצמבר 1989, וסירב להכיר בממשלת אנדרה שנתמכה על-ידי האמריקנים. הזמנתו של קוויל הפחיתה בערך הביקורת שלו, אבל הוא מודה כי "הושטנו יד לנדבה". גילוי החרטה שלו שכנע את הממשלה של בוש להעניק לג'מאיקה 10 מיליון דולר.

המקרה של ג'מאיקה מדגים את ייאושם של ראשי מדינות אחראים בכל רחבי העולם השלישי. אבל ב-1990 תפסה סוגיית ההישרדות את מקומה של בעיית הפיתוח ביבשות הפחות מפותחות. **את מקומה של הפוליטיקה כאמנות האפשרי תפסה הפוליטיקה כמשחק הנדבות.** אם אין מקום לתמרון בהערעה מי מקבל מה מאוצר המדינה, כי אז מה פירוש המלה פוליטיקה? אפשר אמנם לטעון כי אנו עדים למותה של הפוליטיקה ברוב אזורי הדרום. הכרעות התקציב משקפות כורח ולא החלטות מבוססות על עיון משמעותי.

נשתמש שוב בדוגמה של ג'מאיקה. ראש הממשלה מאנלי, שניצב נוכח סדרה של משברים בתשתית המתמוטטת, העלה את שכר המורים ב-50% כדי שלא ייפלטו ממערכת החינוך. כמו עובדי מדינה אחרים, כך גם המורים סבלו מן הפיחות והקפאת המשכורות שקרן המטבע הבין-לאומית כפתה בעשור האחרון. רבים מהם נטשו את מקצועם כדי לעסוק בעניינים ששכרם בצדם, אם כי אינם יצרניים. אולם בעקבות ההגדלה של תקציב החינוך נאלץ מאנלי להפסיק את תיקון הכבישים, ולכן האיכרים לא היו מסוגלים להביא את המוצרים החקלאיים המתכלים לנמל או לשוק.

זו דוגמה להחלטות שמקבלת הממשלה, ולא ירחק היום שגם מדינות מזרח אירופה תיאלצנה לקבל החלטות כאלה. את המצב בארצות אמריקה הלטינית מאפיינים ירידה בהכנסות, אינפלציה, מיתון כלכלי, שואה סביבתית. אלה הם פירותיו של השוק החופשי המהולל. ההון בורח מן האזור, פרט למבקשי רווחים קלים הבאים ונעלמים במהירות, וליזמים עבריינים המשקיעים מעט, ומפקידים את הרווחים, שעשו שלא ביושר, בבנקים בחוץ-לארץ.

אחת התגובות הרווחות למשבר הגובר היא התנגדות, לעתים קרובות התנגדות אלימה. התגובה הצפויה של הממשלה היא דיכוי, בדרך כלל באמצעי טרור. אפילו ממשלות סוציאל-דמוקרטיות נוקטות לעתים אמצעים שכאלה, כאשר הן נאלצות, מרצון או שלא מרצון, לכפות צמצומים תקציביים המתחייבים מהסכמים שממשלות קודמות חתמו עם קרן המטבע הבין-לאומית. לעתים מקבלים נשיאים סוציאל-דמוקרטיים את התנאים של קרן המטבע הבין-לאומית כדי להשיג הון כלשהו. לאחר מכן הם חייבים לדכא את העובדים שלהם עצמם, כאשר אלה מעוררים מהומות בגלל עליית המחירים, הפיחות או הפסקת הסובסידיות - מה שמכונה

מהומות קרן המטבע הבין-לאומית, שהתרחשו בכל רחבי העולם השלישי.

הנשיא הסוציאליסטי של פרו, אלן גארסיה, עמד בראש דיכוי עקוב מדם שבמהלכו נהרגו - על-פי אומדנים מסוימים - כ-16,000 איש, בעיקר על-ידי כוחות הביטחון של הממשלה. בוונצואלה הורה קארלוס אנדרס פרז - חבר בכיר באינטרנציונל הסוציאליסטי - למשטרה לירות במפגינים בקארקס, ומאות נהרגו. במרכז אמריקה נמשך ההרג בחסות הממשלה.

האגדה האוטופית אודות השוק החופשי עלולה לגרום לכך שבמזרח אירופה יופיע מאפיינים של אמריקה הלטינית. ממשלות במזרח אירופה עלולות למצוא את עצמן ניצבות במהרה בפני תנאים דומים, בעוד מדיניותיהן נעשות דומות יותר ויותר למדינות אמריקה הלטינית. אלא שבמקרה זה מערב אירופה, ולא ארצות הברית, תהיה הגורם הקולוניאליסטי העיקרי.

תקופת המעבר מן הדגם של סטאלין למשהו אחר במזרח אירופה מתרחשת באותו זמן שקרן המטבע הבין-לאומית מורידה את מחיר העבודה החיוני מבחינה חברתית בכל רחבי העולם השלישי השקוע בחובות. בה בעת, מזרח אירופה מצטרפת ל"קהילת קרן המטבע הבין-לאומית". אזרחי האומות הללו "השתחררו" מ-40 שנה של שלטון סטאליניסטי, אבל לאיזו מטרה? את מקומן של מדינות המשטרה הנופלות לא תופס בהכרח שלטון דמוקרטי. רוב אתני, שוחר נקמה מזה מאות בשנים, רודף את האויב ההיסטורי שלו, שהוא המיעוט במדינה. קבוצות משכילות ומפותחות מבחינה אינטקלטואלית עולות במהירות; טכנוקרטים שאימצו גרסאות פרימיטיביות של הכלכלה של מילטון פרידמן תפסו את מקומם של ה"אפרטצ'יקים" הקודמים.

הנוסחאות של קרן המטבע הבין-לאומית לא הצליחו להשיג את מטרותיה המוצהרות בעולם השלישי, כפי שהושגו באירופה לאחר מלחמת העולם השנייה. אבל הן ניקזו בהדרגה את ההון מאמריקה הלטינית, מחלקים של אפריקה ומאסיה, הכריחו את האומות הלוות לארגן את

הכלכלה שלהן ואת התקציבים הממשלתיים בהתאם לנוהג האופנתי של בנקים במערב, והורידו בכוח את מחיר העבודה בעולם.

ואולם הזרם של הון פרטי שקרן המטבע הבין-לאומית והבנק העולמי חזו מעולם לא התממש, גם לאחר שעשרות מדינות הגישו לקרן המטבע את תוכניות הצנע שהפעילו - וממשלות נפלו בגלל מהומות עקובות מדם. הכסף הפרטי והממלכתי המובטח נע מזרחה, עוד בטרם הנהיגו מנהלי ההון המודרני את האמצעים המחמירים.
המלחמה הקרה תימשך עד אשר "ניצחון" הקפיטליזם על הסוציאליזם יושלם בכל הצורות המוסדיות בתחום הסובייטי לשעבר. בפולין ובהונגריה הגיע המשחק לשלבים המתקדמים ביותר.

מי שהיו בעבר "פטריוטים" מהוללים, כמו לך ואלנסה, מבקשים עתה להעמיד את המשאבים הפולניים (הירושה) למכירה לכל המרבה במחיר במערב. ואלנסה נאלץ עתה להילחם באותם חברי "סולידריות" שהאדירו בזמנו את שמו כלוחם לזכויות העובדים.
אותם אנשים שהובילו בעבר את המאבקים של האיגודים והמקצועיים בשם העובדים, מנסים עתה להגביל את הפעילויות של האיגודים המקצועיים. ואלנסה חרד שבדמוקרטיה אי-אפשר יהיה לקבל את ההחלטות במהירות שתשביע את רצונם של המוסדות המלווים.

כאשר תופענה התצורות החדשות של עבודה ושל הון עשוי המאבק בין המעמדות להיות למאבק בין והעובדים לבין המדינה המונהגת על-ידי "סולידריות" ומשקיעים ממערב אירופה. הזכויות שהמשטר הישן, שנישען על הסובייטים, הניח אך זלזל בהן עשויות להיות מטרות שהאיגודים והחדשים "יאלצו להיאבק למענן במשטר קפיטליסטי.

לפי הערכה של ה- CIA, הדמוקרטיות החדשות במזרח תסתבכנה ביוזמי ייצור חדשים שיהיו הרבה פחות שוויוניים מאשר בעבר, רמת החיים של הרוב תרד ויחול סחף בזכויות שהיו קיימות בעבר. אבטלה, מחסור בדיור ועוני קשה, המוכרים היטב בעולם השלישי, עלולים להיות נחלתם של אחדים מן העמים שחסו קודם לכן תחת כנפי הסובייטים. יופיעו המיליונרים, וכן הרשות להכוף לאנטישמיות ולצורות מסוימות של פאשיזם,

שהיו אופנתיות בארצות הבלקן. מלכים ואנשי אצולה אחרים כבר חזרו או הודיעו על כוונתם לחזור, וכך גם חברים מזדקנים של "משמר הברזל" וישויות ימניות אחרות.

המעבר שמתחולל במזרח לא ייפסק עד שהמערב יכריז על ניצחון מוחלט - לא רק על הסוציאליזם הסובייטי, אלא על סוציאליזם בכל צורותיו החשובות. שליחי השוק החופשי חולקים על הזכויות שנקנו או הובטחו בדגמי השלטון הסטאליניסטיים. בעוד קולות השלום נשמעים במוסקווה, נושבות בוושינגטון רוחות מלחמה. לאחר הפלישה לפנמה, שנתקבלה באהדה בארצות הברית, מדבר הפנטגון על הקמת בסיסים אמריקניים בפרו כדי להשתמש בהם כנגד סוחרי סמים, כדי להילחם על המשך הסיוע הצבאי לרוצחי הישועים באל-סלוודור, וכדי לחדש את הסיוע הצבאי לכוחותיו של גנרל פינושה בצ'ילה.

ארצות הברית נותרה הכוח היחיד בעולם - גם אם יכולתה הכלכלית אינה מעולה. הבנקאים האירופים ייהנו מאפשרויות ההשקעה באותו אזור שמאבקיו הובילו אותם בעבר לנהל מלחמות כל-אירופיות.

בכפר הכלכלי הגלובלי, החלטות המתקבלות בטוקיו לגבי השקעות בצ'ילה ומועברות תוך חלקי שניות, אינן משמרות את הסביבה העולמית, ואינן כוללות את הרעיונות הבסיסיים של הדמוקרטיה. האפשרות לעבור במהירות ממקום מרוחק אחד בעולם למקום אחר לא הועילה לתושבי הכפר הגלובלי. מסעות תיירות ועסקים נעשו לכוח המניע להכיר תרבויות אחרות. כמה נוח להגיע מניו יורק או מברלין לאומה מרוחקת בעולם השלישי, לשכור מכונית בחברת "הרץ" ולאכול ארוחת צהריים ותפוזה במק דונלדס, לפני שנכנסים למלון "הילטון" המקומי.

מצב זה מציב אתגר בפני ההוגים הפרוגרסיביים. מצדד אחד, המטלה היא ליצור דיון החושף את הלשון הטעונה של אמצעי התקשורת העיקריים ושל העולם האקדמי, להציג את המאבק המתרחש בין אלה שיש להם לבין אלה שאין להם באומות ובאזורים שונים, בצורה שתבהיר את הסוגיות במקום לערפל אותן. מצד שני, יש להציע סוציאליזם שיכלול גם את ההגנה על הסביבה וגם את הדמוקרטיה, באקסיומות שעל פיהן ייבנה הארגון הכלכלי.

מיטראן, ישראל, היהודים והערבים

הוא רוצה להיות הגורם העיקרי לשלום במזרח התיכון

אליזבת שמלה, פרנסואה באזן ☐ ELISABETH SCHEMLA, FRANCOIS BAZIN

מזה זמן רב מגביר פרנסואה מיטראן את יוזמותיו כדי למתן את הסכסוך במזרח התיכון. בשעה שישראל נמצאת במרכז המשבר, יצאו לאור שני ספרים המבהירים את יחסו של הנשיא ליהודים ולמדינה העברית. האם הוא השתנה? על איזה נאמנויות ועל איזה ערכים מבוססת השקפתו לגבי ישראל והעולם הערבי? על כך אנו עונים כאן.

יש יהודים שמצחיקים אותו - כמו גיסו רוג'ר האנן, ואחרים שמביאים אותו לידי בכי - כמו חתן פרס נובל לשלום אלי ויזל; כאלה שמקסימים אותו - הנביא ישעיהו, וכאלה שמקוממים אותו - כמו ראש ממשלת ישראל יצחק שמיר; כאלה שמייעצים לו - ז'אק אטאלי, וכאלה שמלמדים אותו - הרב הראשי רנה סירא. בחייו של פרנסואה מיטראן יש יהודים רבים אחרים, ממשה ועד רובר באדינטר. ומעל לכל אלה ישנו מי שהוא אהב, דמות מרכזית כאילו מחוגו של שאגאל: ז'ורז' דיין, שנפטר ב-1979, ממש לפני ש"פרנסואה" היה לנשיא. ולבסוף, ישנם אלה בישראל, שאיתם הוא שומר מזה כעשר שנים על קשרים לא רק נאמנים, אלא גם מורכבים עד כדי כך, שהם טלטלו את יהודי צרפת בין התלהבות לתסכול או כעס.

כי רבים מביניהם שוב אינם מכירים את הנשיא "שלהם" - זה שבחרו בו בשנת 1981 - והיום עוד פחות מאי-פעם. כיצד ייתכן שהאיש שכמעט אימץ לעצמו את הדת היהודית, לאחר שעלה לגדולה יכול היה להשתנות ולהיות לשונא רע לב כזה של ישראל? איך יכול היה המזכיר הראשון של המפלגה הסוציאליסטית - זה שהשמיע מעל במת האספה הלאומית ב-1979 את זעמו על כך שז'אן פרנסואה פונסה, שר החוץ של ז'יסקאר, מסוגל לקבל את פניו של ערפאת "בעוד האמנה הפלשתינית... מניחה כי ראשית לכול יש להרוס את מדינת ישראל" - לקבל בשנה שעברה בידידות את פניו של מנהיג אש"ף בארמון האליזה, בעוד זה ממשיך להחזיק, בתוכניתו להרוס את מדינת ישראל? ועוד הרבה שאלות מעיקות, עד הגרועה שבהן: "אם יאיימו על קיומה של ישראל, האם הוא יהיה שם?" למעשה, הכל נובע מאי-הבנה. הטעות - הגדולה - היתה להאמין בכך שפרנסואה מיטראן, שאין כל ספק באהדתו ליהודים, יכול היה להעמיד את ידידותו מעל גורלו ומעל יעדו שהפך והיה לרעיון.

נראה שעד לבחירתו הופיע וחש ראש הממשלה, הנשיא לעתיד של הרפובליקה, כאדם פרטי הניצב בפני הבעיה של היהודים וישראל. גם הנתונים הביוגרפיים שלו וגם הוא עצמו מאפשרים לומר, כי מעולם לא חווה אנטישמיות במשפחתו, אף-על-פי שהיתה קתולית מאוד, בעת שרבים כל כך מן הקתולים בצרפת היו אנטישמיים מטבעם. היתה לו הזדמנות ללמוד גם את התנ"ך וגם את הברית החדשה, ולהכיר על-ידי כך בהמשכיות ובזיקה שקיימות בין יהודים לנוצרים (ראה את הראיון עם אלי ויזל). בתנ"ך הוא פגש מחוזות שנטבעו בו לתמיד - הר סיני, ירושלים והר הזיתים, יהודה, שומרון, הכנרת - ובהם, "יותר מכל דבר אחר", כדברי רובר באדינטר, הוא היה רוצה לטייל ולחלום. אלה נופים המתאימים לנביאים שהצליפו בעם היהודי, והותירו אחריהם

מתוך: LE NOUVEL OBSERVATEUR,
24-18 אוקטובר 1990.

תרגום: נורית גורן

מורשת שהיתה לחלק מן המסורת שמיטראן משייך את עצמוד אליה.

לגביו היהודים הם קודם כל עם הספר. הוא יודע עליהם הכול, או כמעט הכול. הוא מכיר את מועדי כל החגים שלהם, את ההיסטוריה של כל סלע, ולו הקטן ביותר, לאורך הירדן. בגלל ההתקשרות הזו אל תרבות התנ״ך, קשה לו להבין כיצד יהודים לא-דתיים או אדישים לדת יכולים להעניק לה חשיבות פחותה מזו שהוא מייחס לה. בספר ״מיטראן, ישראל והיהודים״, שזה עתה יצא לאור (בהוצאת רובר לפונט), מביאים איב אזרואל ואיב דראיי את הסיפור הבא: שארל זלצמן, קרוב של הנשיא, שאינו מייחס חשיבות רבה למורשתו המקורית, שמע אותו אומר בהזדמנות כלשהי: ״אתה יורש של תרבות עצומה. אין לך זכות להתנתק ממנה.״ מיטראן גם שלח לו קופסה של קלטות על ההיסטוריה של העם היהודי, כפי שמספר אותה אלי ויזל.... לפי עדותם של אחרים, הזדמן לנשיא לומר לא פעם לאיש זה או זה: ״אתה, שהיתה לך ההזדמנות להיות יהודי...״

בהיותו מעוצב על-ידי התנ״ך, ונלהב בגלל עוצמתן של הדמויות המופיעות בו, לא נותר למיטראן אלא לפגוש... את היהודים. שלושה אנשים מילאו תפקיד מרכזי בעניין זה. שלושה רעים מאז ומתמיד: ברנאד פיניפטר, אותו פגש במחנה השבויים; כמו כן ז׳ורז׳ בושאמפ, ז׳וז׳ו-בובו היקר; והאדם הקרוב לו ביותר ללא כל ספק - ז׳ורז׳ דיין, ספרדי אלגנטי ואינטליגנטי, אירוני ורגיש. שני הגברים היו קשורים בקשרי ידידות לפני המלחמה. על דיין הוא ידע שני דברים עיקריים: שהוא יהודי צרפתי ״משוגע״ על צרפת, ושהוא יהודי שצמח בשמש, מאחר שנולד באוראן. אבל למרות כל זאת, צריך היה להמתין עד תום המלחמה כדי שנשיא הרפובליקה, שהשואה החרידה אותו וזכרה של אנה פרנק רדף אותו, יתגלה כמגן נלהב של היהודים ושל הציונות. הוא העריץ את ההישרדות העיקשת, את היכולת להתגבר על קשיים, את רוח ההתנגדות, את האמונה האיתנה, את הגורל הייחודי. כמו כן הוא היה מן היחידים בצרפת שהשמיע את קולו בדרישה לפתוח את השערים בפני הפליטים של אניית המעפילים ״אקסודוס״.

הקמת מדינת ישראל נראתה לו עשיית צדק, נס שהצטייר בעיניו - כמעשה משיחי - אולי בגלל השקפתו החילונית המיסטית? בתקופת הרפובליקה הרביעית הוא השתייך לשמאל הלא-קומוניסטי, שמילא לגבי ישראל את התפקיד שארצות הברית ממלאה היום, ואשר השתתף במלחמת קדש. לאחר שהצטרף אל המפלגה הסוציאליסטית, בחיק האינטרנציונל הסוציאליסטי, הוא בא לבקר את הפועלים בישראל: האידיאל של חלוצים שנמלטו מרצח עם קסם לו. בשנת 1971 בילה בנו, ז׳אן קריסטוף, חודשים אחדים בקיבוץ כפר הנשיא בגליל העליון. הוא חזר משם נלהב וסיפר על מדינת היהודים. ישראל אבידוד, קיבוצניק, היה לידיד המשפחה ונפגש עמה בכל הזדמנות, והקיבוץ זכה לביקורים תדירים של מיטראן. מיטראן גם יצר קשר עם שמעון פרס, ולמד ממנו כי יש בישראל מנהיגים המוכנים להידבר עם הפלשתינאים, ולפתח בצורה מעשית פתרון באמצעות משא ומתן. לעמדה זו היה שותף פייר מנדס-פראנס, שיחד עם מיטראן שכלל את הניתוח של בעיות האזור.

שנת 1972 היתה שנה מכרעת. עמיתיו הוותיקים של מיטראן במפלגה הסוציאליסטית - הרנו, דפר ופונטיון - התנגדו להכניס את המונח אומה פלשתינאית לתוכנית החדשה.
אבל ידם של החברים המודרניים, צעירים מן המדינות הבלתי-מזדהות, שבאו לעתים קרובות מן השמאל הקיצוני, היתה על העליונה. בין שני אלה נקט המזכיר הכללי בדרךביניים. בתקופה זו הוא עשה את ביקורו הראשון בישראל, ופגש את משה דיין, את יגאל אלון, את גולדה מאיר ואת שמעון פרס. אין ספק שמסע זה לא זכה לתשומת לב מספקת. כמו גם דבריו של מיטראן טרם יציאתו ובהיותו בישראל: ״המפלגה הסוציאליסטית מרגישה סולידריות עם אלה שסובלים משרירותיות, מעינויים ומגלות, בכל מקום שהוא.״ בין היתר, הוא מתייחס אל הפלשתינאים, שמאז מלחמת ששת הימים הם נתונים תחת כיבוש ישראל. בירושלים הוא הוסיף: ״מובן שלגבי המפלגה הסוציאליסטית הצרפתית, ההכרה בעובדה הפלשתינאית אינה כרוכה בשלילת זכותה של ישראל להתקיים.״

מיטראן המשיך להקיף את עצמו ביהודים - ז׳אק אטאלי, אליין בוביל, מוריס בן-אסייג - שהשתתפו גם בהכנת מסע הבחירות שלו. מצד שני, הוא המשיך לדבר על התנ״ך ועל הגורל היהודי. בשנת 1976, כאשר חזר מירושלים, חזר

פרנסואה מיטראן

ואמר בכנות מה שחשב. הוא התעכב בעיקר על הביקור ביד ושם, יד הזיכרון למיליוני קרבנות השואה, ועל רגשותיו כאשר ניצב ליד הכותל המערבי. רק אחר כך שמו לב בישראל ובקהילה היהודית לכך, שהוא לא דחה את האופציה הירדנית עבור הפלשתינאים, וכי הוא לא העדיף את אש"ף. בערך באותה תקופה הוא פוגש את יאסר ערפאת בקאהיר: האיש אינו מוצא חן בעיניו כלל; לדעתו יש לו "מבט מתחמק".

בקיצור, לגבי יהודי צרפת התדמית של מיטראן חיובית בעיקרה, למרות הברית הפוליטית עם הקומוניסטים. יתר על כן, האם האיש אינו נמצא נוכח תמיד ברגעים הקשים ביותר, כמו אותו יום באוקטובר 1980 כאשר בית-הכנסת ברחוב קופרניקוס נהרס בקול רעש גדול, בפיצוץ שהרג שלושה ופצע עשרות? אהדה זו לא פחתה: ראינו אותו שוב ב-1982 ברחוב רוזייר, אחרי התנקשות נוספת ושוב ב-1990, בראש מצעד המחאה נגד חילול בית-הקברות בקארפנטראס. איש אינו יכול להטיל ספק בכך שקשה לו לשאת את סבלם של היהודים, וכי האנטישמיות מביישת אותו. מאז נבחר לנשיא הרפובליקה בשנת 1981 אפשר לסכם את אישיותו כך: מתנגד לז'יסקאר, ולכן פרו-ישראל. רק אדם אחד לא האמין לו, והכריז בירושלים באוזני כל מי שרצה להקשיב: "יש לבוז לו, אין לתת בו אמון." אדם זה הוא יצחק שמיר. האם נשמע כאן קולה של קבוצת שטרן מן העבר? או שאין הוא סולח למיטראן על שבחר לשר־החוץ שלו את קלוד שייסון, תומך מושבע בפלשתינאים, שהצהיר לאחרונה: "אני דן את הציונות לכף חובה בלב שלם... מדינת ישראל נוסדה נגד רצונו של העולם כולו" (כפי שמדווחים אזרואל ודראיי)?

כיצד, אם כן, יש לפרש את הסתירות של הנשיא? למשל, המסע ההיסטורי שלו לירושלים ב-1982. הביקור הראשון מסוג זה שערך נשיא של הרפובליקה הצרפתית מאז נוסדה מדינת היהודים. קלוד לנצמן היה שם אורחו האישי של מיטראן. עם שובו כתב לנצמן מאמר מקסים בעיתון TEMPS MODERNES, שמתאר היטב מה חשו כל יהודי צרפת: "מסע זה היה עבורי מעשה של השתחררות, דומה בטבעו ובחשיבותו להופעת הספר של סארטר *עיונים בסוגיית היהדות* בשנת 1945... אפשר היה להבין שאני אוהב את האיש הזה (פרנסואה מיטראן)."

לנצמן עצמו היה נוכח באותו לילה מרגש, כאשר נשיא צרפת כתב ושכתב את הנאום שלו בכנסת. אולם, כפי שקורה תכופות, חשיבות האירוע התקשורתי עלתה על חשיבותן של המלים. ואף על פי כן, הכול היה שם, על השולחן, ברור לכול. מנחם בגין, שהיה אז ראש ממשלת ישראל, לא טעה בכך. "מדוע אני חפץ שהתושבים הערביים של הגדה המערבית ושל עזה יקבלו מדינה? מפני שאי-אפשר לבקש מאיש לוותר על זהותו או לענות במקומו על השאלה המוצגת", הכריז מיטראן. והוא העלה שם על דל שפתיו את השם השנוא: אש"ף, ובה בעת הוא ביקש "מסגרות מדיניות" לפלשתינאים.

זו היתה נקודת המפנה של הנשיא, אם כי לא העריכו אותה כראוי. היהודים בצרפת צהלו. בישראל היו מרוצים מכך שמדינה שרגזה עליהם חזרה להכיר בהם.
חודשים אחדים לאחר מכן התבהרו הדברים. ישראל פתחה במלחמה בלבנון כדי לטאטא משם את הפלשתינאים שהתקיפו מדי יום ביומו את הקיבוצים שלאורך הגבול, ולא מנעה את הטבח בסברה ושתילה. תגובתו של מיטראן היתה כמו הטלת פצצה: הוא הציל את ערפאת ואת חייליו. מאחר שתמיד השמיע אותם טיעונים בישראל

ובבירות ערב - זכותם של היהודים לגבולות בטוחים ומוכרים וזכות הפלשתינאים למסגרות מדיניות - הוא ייחס פעולה זו להשבת האיזון על כנו במדיניות החוץ של צרפת. בסיכום, הוא פשוט גילה כי בתפקידו כנשיא הוא אינו יכול להיות ידיד של ישראל בלבד, גם אם הוא שומר לה אמונים.

באותו קיץ 1982 שררה בפאריס אווירה שפייר מנדס-פראנס הגדיר אותה כאנטישמית. הפיצוץ ברחוב רוזייר, שהשרה שוב אבל על יהודי צרפת, רק הגביר את כעסם. מיטראן מופיע בזירת האירוע, ומכונה "רוצח". הוא מקבל זאת קשה מאוד.
למרות הצלת ערפאת, הוא חש עצמו נפגע קשה. ביחס לסברה ושתילה, הוא לא היסס להזכיר את אוראדור (ORADOUR). לראשונה בחייו, בגלל כעסו הרב על היהודים, הוא מתמסר למשחק המושחת של התייחסויות הפוכות, שלא יהודי הגולה ולא הישראלים יכלו לשאת: הן מקילות בערך סבלו של העם היהודי, ובמשחקי להטוטים פסיכולוגיים הן הופכות אותם לתליינים גרועים לא פחות מן הנאצים. לאחר שנים אחדות הוא מתחיל שוב להאשים את "הציידים" שהורגים את "חיות הבר" באינתיפאדה.

למעשה, מיטראן הציב לעצמו מטרה מוגדרת היטב: להיות שגריר של זכויות האדם, של הצדק ושל האמת במקהלת מנהיגי האומות. הוא רוצה להצליח היכן שרבים נכשלו, להגשים את התקווה שמעולם לא נטש, להירשם בהיסטוריה כמשכין השלום במזרח התיכון. לפיכך פיתח לעצמו דרך פעולה שהיא דרך ביניים בין אהדתו האישית ליהדות, ליהודים ולישראל מצד אחד, לבין מה שמתחייב מגישה מעשית בשירותה של שאיפה יוצאת דופן, מצד שני. את הדרך הזו הוא גיבש וחיזק מחודש לחודש. הוא החליט שיש לפתור בכל מחיר את הבעיה הישראלית-פלשתינאית, שרק היא מונעת השכנת שלום באזור זה של העולם, שהוא ערש של תרבויות כה רבות הקרובות ללבו.

אין ספק, שיש מן הצדק בדבריו: המנהיגים הנוכחיים של ישראל, לאומנים קשי עורף, מקיימים סטאטוס קוו הרסני. בעיקרו של דבר, הוא אימץ לעצמו לחלוטין את עמדות האופוזיציה הנוכחית בישראל. הוא חושב, כי כל ידיד של ישראל חייב לפעול למען יציאה מקן הצרעות, על-ידי האזנה לאויביה ושכנועם למתן את עמדותיהם שלהם. אין דרך אחרת להסביר את קבלת ערפאת בפאריס. גם במקרה זה הוא נפגע מן התגובה של יהודי צרפת ושל נציגי הקהילה היהודית. המשבר במפרץ, מצדו, רק הגביר את העוינות בינו לבינם.

"כדי למלא את כוסי כולה," התוודה מיטראן באוזני מראיין לפני כמה חודשים, "היתה חסרה לי רק המלחמה הזאת..." סאדאם חוסיין רצה בכך. מטח היריות שגרם לשפיכות דמים על הר הבית בירושלים איפשר לפרנסואה מיטראן להתערב שוב בענייני המזרח התיכון, על-ידי הצגה מחדש של רעיון הכוח הבין-לאומי. בכך הוא הקפיץ עליו את רוגזם של אותם ידידי ישראל, שראו בכך התייחסות שווה לתוקפן העיראקי ולכובש הישראלי, לעריץ מבגדאד ולדמוקרטיה היהודית.

> **"הדרך היחידה להציל את האימפריה שלנו מהשתלטותו של העם, היא מלחמה. באמצעותה נעודד להיטות לאומית במקום שאיפות חברתיות".**
>
> יקאטרינה השנייה, מלכת רוסיה

אימפריאליזם ומלחמת המפרץ

תום מאייר ☐ TOM MAYER

ירידת כוחה של ברית המועצות כמעצמת על והופעתם של מתחרים כלכליים רציניים לארצות הברית, פותחים שלב חדש באימפריאליזם הקפיטליסטי. מלחמת המפרץ אינה אלא ביטוי למצב חדש זה. מאז מלחמת העולם השנייה היתה ארצות הברית המעצמה הקפיטליסטית המובילה, אולם מזה עשרים שנה הגבילו שלושה גורמים את שליטתה על כלכלת העולם: (1) עוצמתה הצבאית של ברית המועצות, (2) התנגדות מרבית הציבור האמריקני למעורבות צבאית מחוץ לגבולותיה בעקבות מלחמת וייטנאם, (3) מחירן הגבוה של ההרפתקאות האימפריאליסטיות עלול להחמיר את מצבה הכלכלי של ארצות הברית. מול מגבלות אלו נמנע אפילו הנשיא ריגן מהסתבכות צבאית בין-לאומית. אך כאמור, מצב העניינים שונה עתה.

ירידת כוחה של ברית המועצות

להתפוררותה של ברית המועצות יש משמעות אידיאולוגית ומדינית כאחת. לא זו בלבד שהשפעתה הבין-לאומית צומצמה באופן דראסטי, גם דחיית השיטה הסובייטית על-ידי מרבית אזרחיה ערערה את עמדת הסוציאליזם כאלטרנטיבה לקפיטליזם. באופן זמני נדמה כי נחלשו קולותיהם של קוראי התיגר על השיטה הקפיטליסטית, ומאידך גיסא התחזק מאוד ביטחונם העצמי של המעמדות השליטים בחברה הקפיטליסטית. אם כי המעמד הקפיטליסטי בארצות הברית אינו מאוחד בדעותיו על מלחמת המפרץ, נעשתה לפתע התוקפנות האימפריאליסטית מעשית.

תום מאייר משמש פרופסור לסוציולוגיה באוניברסיטת קולורדו.

מתוך: MONTHLY REVIEW, אפריל 1991.

תרגום: **חנה לש.**

סביר להניח כי אילו שמרה ברית המועצות על מעמדה כמעצמת על לא היתה פורצת מלחמת המפרץ. שכן, מחד גיסא היא היתה מונעת ללא ספק את תוקפנותו המסוכנת של סאדאם חוסיין, ומאידך גיסא היה כוחה הצבאי משמש גורם מרתיע בוושינגטון, שהיתה נאלצת להסתפק באמצעים אחרים כדי להוציא את עיראק מכוויית.

מסיבות אידיאולוגיות ואופורטוניסטיות נהגה לעתים ברית המועצות להתחבר אל התנועות המהפכניות בעולם השלישי, אשר ביקשו דרגה מסוימת של ניתוק מהקפיטליזם העולמי. אמנם, כוחה לא עמד לה לספק למדינות אלו הגנה מושלמת בפני פעולת תגמול קפיטליסטית, אך כפי שמעידה המהפכה בקובה, היא בכל זאת שימשה כוח מרתיע.

התדרדרותה המהירה של ברית המועצות העמידה את התנועות המהפכניות ואת המדינות העצמאיות בעולם השלישי בסכנה רבה יותר מאי-פעם, מאז 1945. בשלב החדש של האימפריאליזם אנו יכולים לצפות ליתר מעורבות צבאית נגד תנועות ומדינות הקוראות תיגר על השיטה הקפיטליסטית. יש להניח כי בעתיד תהיה ארצות הברית מעורבת ישירות, ולא תיעזר עוד ב"מתווכים", שלא פעם גילו חוסר יכולת צבאית וסיבכו אותה בבעיות פוליטיות.

עלייתן ונפילתן של המעצמות הקפיטליסטיות

בחמש מאות השנים הראשונות לקיום הקפיטליזם העולמי לא נהנתה אף אומה מרמת שליטה הדומה לזו של ארצות הברית לאחר מלחמת העולם השנייה. כל מתחריה הפוטנציאליים הושמדו פיזית, כלכלית או פוליטית. ואולם, שליטה מוחלטת מעין זו לא יכלה להימשך לאורך זמן בתוך המסגרת

המסובכת והדינאמית של הקפיטליזם העולמי. בעקבות השקעות אדירות בצבא ובמחקר של אמצעי לוחמה, האיצה ארצות הברית את תהליך התדרדרותה הכלכלית, ובשני העשורים שחלפו השיגו אותה מתחריה בכל התחומים שאינם צבאיים, כשהם הולכים ומשתלטים על השווקים הבין-לאומיים והפנימיים כאחד.

גרמניה ויפאן היו למעצמות כלכליות משגשגות, בעוד בריטניה וארצות הברית החלו שוקעות. המעצמות המשגשגות מאמינות כי תהליכי כלכלה בלתי-מוגבלים יפעלו לטובתן, ועל כן אינן מעודדות מעורבות מדינית בשווקים הבין-לאומיים. לעומת זאת מגלות המעצמות השוקעות פסימיות כלפי יחסי כלכלה בלתי-מבוקרים, ונוטות להגן על האינטרסים הכלכליים באמצעות מעורבות פוליטית.

הבדל זה בין מעצמות שוקעות למעצות משגשגות עשוי להסביר את תגובותיהן השונות למשבר המפרץ. בהיותן מעצמות משגשגות, לא חשו גרמניה ויפאן שהן מאוימות בעקבות השתלטותה של עיראק על מאגרי הנפט בכוויית. משקיהן החזקים יכלו לספוג את מחירי הדלק הגואים ואת המהלומות הכלכליות הנלוות. בהיותן בטוחות בעצמן לא התלהבו כלל מן הפתרון הצבאי ומן הסכנות הכרוכות בו.

תגובות בריטניה וארצות הברית היו שונות בתכלית, שכן כמעצמות שוקעות לא יכלו לשבת באפס מעשה מול מחירי הדלק הגואים ונוכח השינויים במערכת ההשקעות הכלכליות. יתרה מזאת, ארצות הברית משתוקקת להנות מן היתרונות הכלכליים הנלווים אל יחסיה עם כוויית, ערב הסעודית ונסיכויות המפרץ, המשקיעות חלק הארי מרווחי הנפט בכלכלתה. אם הרווחים יושקעו במזרח התיכון ומחירי הדלק יעלו באופן משמעותי, עלולות התוצאות להיות בלתי-נעימות ביותר לארצות הברית, הסובלת ממיתון מתמשך. לארצות הברית יש יתרון נוסף בשל העובדה שמחירי הדלק נקבעים בדולרים, דבר המחזק את הדולר בשווקי העולם. אובדן השפעתה על מדינות המפרץ היה מערער את מצבה הכלכלי ומחליש את כוחה מול מתחריה.

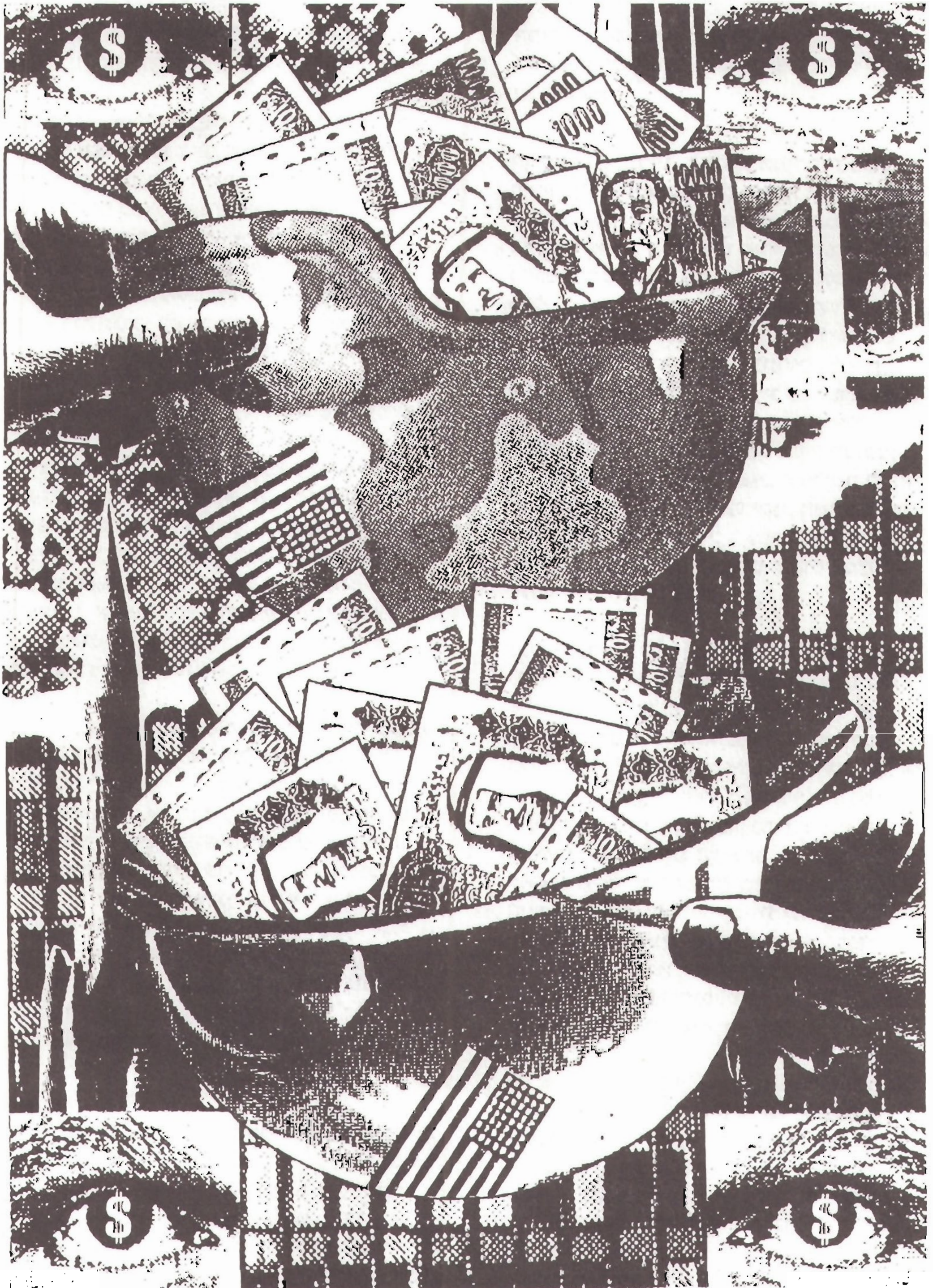
לאור יתרונות כלכליים אלה אין פלא שממשלת ארצות הברית יצאה למלחמה כדי להביס את מי שקרא תיגר על הסטאטוס קוו. ממש כמו מעצמות שוקעות בעבר (רומא במאה ה-4, ספרד במאה ה-15, ובריטניה לפני מלחמת העולם הראשונה), כן מנסים מנהיגי ארצות הברית לחפות על חולשה כלכלית באמצעות כוח צבאי. ואילו המעצמות המשגשגות, חזקות מבחינה כלכלית אך חלשות מבחינה צבאית, הצלחתן הכלכלית נובעת בין היתר מתקציביהן הצבאיים הנמוכים ומתעשיות נשק צנועות. לעומתן, המעצמות שכלכלתן דועכת חזקות דווקא מבחינה צבאית, ובשעת משבר תלויות בהן המעצמות המשגשגות. מצב זה עשוי להסביר מדוע מוכנות האליטות הפוליטיות בארצות הברית להתערב התערבות צבאית גם כשהדבר אינו כורח המציאות.

היעדר איזון בין עוצמה צבאית וכלכלית גם עשוי להסביר כיצד ניתן להתגבר על המגבלות הפיננסיות הקשורות בהרפתקנות הצבאית. אם להתייחס למלחמת המפרץ, הרי שארצות הברית מתכוננת לגבות את התשלום מן המדינות הקפיטליסטיות החזקות מבחינה כלכלית אך חלשות מבחינה צבאית, דבר שיעורר בוודאי התנגדות לא מעטה. תמיכת האו״ם, אשר סיפק לגיטימציה אידיאולוגית למהלכים האימפריאליסטיים, תהיה חיונית, אך בלתי-מספקת. כל עוד חשים המעמדות השליטים במדינות הקפיטליסטיות החזקות כי הם נזקקים להגנה הצבאית של ארצות הברית, תמשיך זו לשלוט בהן מבחינה פוליטית.

עיראק

למדינות האימפריאליסטיות יש בדרך כלל משטרים דמוקרטיים, אולם רק לעתים רחוקות הן מעודדות דמוקרטיה במדינות חסותן בעולם השלישי. ממשלות דמוקרטיות בעולם השלישי אינן ערות מספיק לאינטרסים האימפריאליסטיים, ועל כן הן מתנגחות בקביעות עם המעצמות הקפיטליסטיות. מעורבות חיצונית, גלויה או חסויה, חותרת בהתמדה תחת אושיות הדמוקרטיה, ואילו סחר הנשק המשגשג והגידול המוגזם של הממסדים הצבאיים זורעים את זרעי הדיקטטורה.

לאמריקנים נאמר שוב ושוב, שסאדאם חוסיין הוא רודן אכזר, ואכן זו האמת. אך לא גילו לנו כי בעבר התעלמה ושינגטון ואף תמכה במעשי

הזוועה של חוסיין, כאשר נלחם בכורדים, התקיף את איראן והשתמש בגז מרעיל. לא כל שכן אין לציבור האמריקני כל מידע על הפרת זכויות האדם על-ידי בנות בריתה של ארצות הברית במפרץ ובמקומות אחרים בעולם.

למלחמת המפרץ התלוותה הכנה אידיאולוגית חשובה מאוד, שכן באמצעותה שאפו להתגבר על "תסמונת וייטנאם", דהיינו על התנגדותם של רוב האמריקנים למעורבות צבאית כלשהי. אם היו מצליחים להתגבר על מכשול זה אפילו פעם אחת, היתה מסולקת מגבלה רבת עוצמה בדרך לשלב האימפריאליסטי החדש. ראשית, הגזימו מאוד בכל הנוגע לסכנה הטמונה במשטרו של סאדאם חוסיין. נאמר שעיראק, מדינה בת 19 מיליון תושבים, שכלכלתה תלויה בנפט וחסרת בסיס תעשייתי, מדינה הסובלת מפצעי מלחמתה הממושכת עם איראן, מהווה איום למזרח התיכון, לאירופה, ואפשר לעולם כולו. עיראק אינה חולשת על נשק גרעיני ואין לה סיכוי גם בעתיד הנראה לעין, אך עליה להתמודד עם כושרה הגרעיני הבלתי-מבוטל של ישראל ועם ארצות הברית, אשר לה יותר מ-10,000 כלי נשק גרעיניים, והיא מוכנה להשתמש בהם. השימוש בסטריאוטיפים ערביים רק הגביר את עוצמת התעמולה האימפריאליסטית נגד עיראק.

כדי לעשות את סאדאם חוסיין מטרה לאלימות בלתי-מוגבלת התעלמו לחלוטין מכל הישגי ממשלתו. לא שמענו דבר על מלחמתו נגד האנאלפבתיות, על ההתקדמות בתחום השיכון, על זכויות הנשים, על חופש הדת, על שיפורים בתחבורה, ועל היעדר שחיתות בממשל. גם לא שמענו כי יותר מכל מדינה אחרת במפרץ משקיעה עיראק מהכנסות הנפט לטובת אזרחיה. כמו כן שמענו אך מעט על נסיונותיה ההגיוניים של עיראק למנוע את המלחמה. וגם השמאל בארצות הברית, הסולד מרודנותו של חוסיין, מעדיף לשמור על שתיקה.

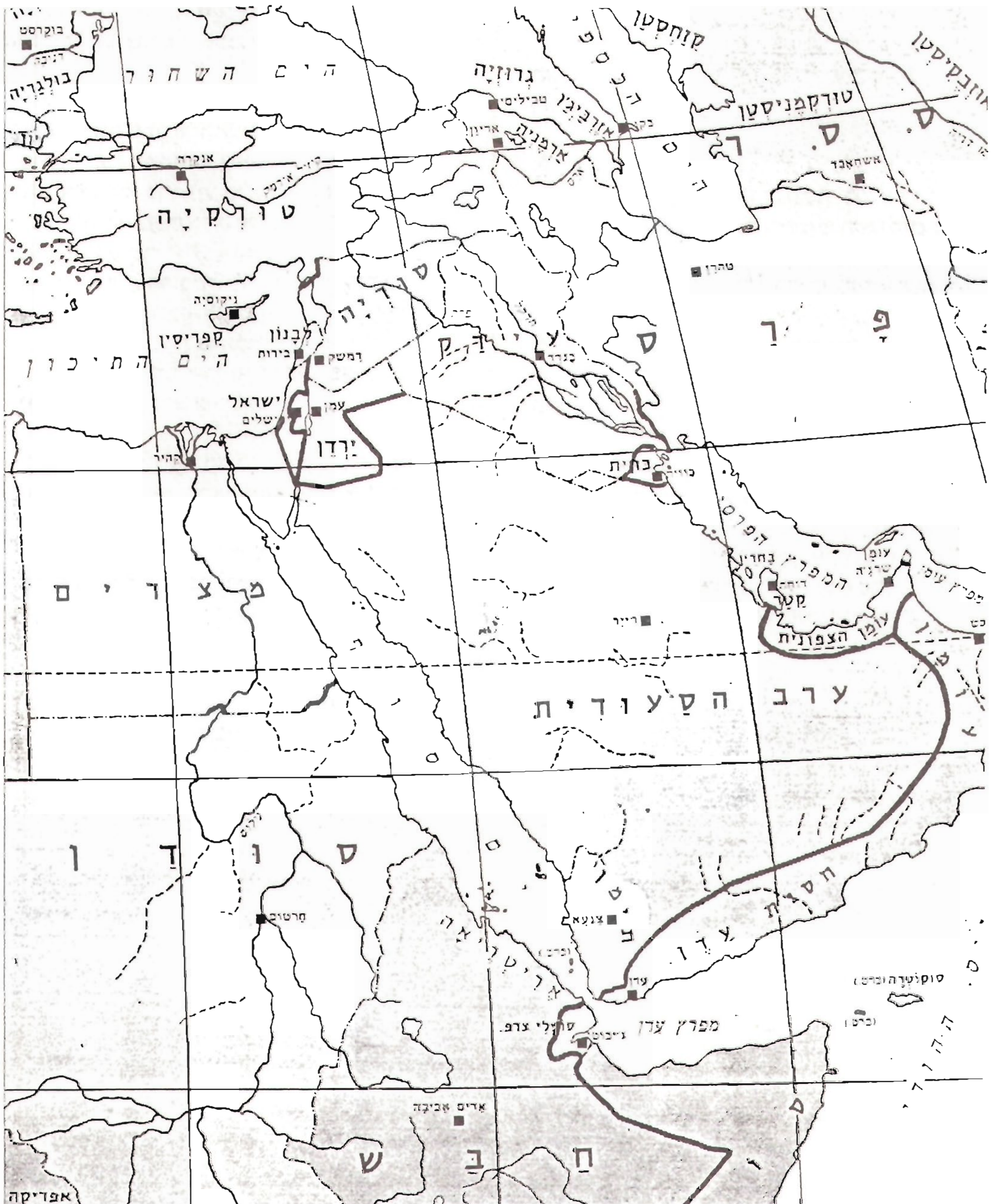
ישראל

התמיכה במדיניות ארצות הברית במפרץ כרוכה על פי רוב בדאגה לשלום ישראל. רבות נכתב על חשיבותה של ישראל כבעלת ברית וכסוכנת האימפריאליזם האמריקני, אך פחות נכתב על תפקידה האידיאולוגי במסגרת המערכת הקפיטליסטית. אנשים רבים, ולא יהודים בלבד, חשים קשר עמוק לישראל. הזדהות זו נוצרה בעקבות השואה, בזכות עברה הסוציאליסטי, ובשל זעירותה המדהימה והצלחותיה הצבאיות. ההזדהות נמשכת על אף 23 שנות שלטון צבאי בשטחים הכבושים וגזענותה של מדינת ישראל נגד הערבים.

יש להניח כי מספר האנשים המזדהים בעוצמה ובאינטנסיביות עם מדינת ישראל אינו רב, אולם לרבים מהם יש עמדות מכריעות במנגנון המייצר את אידיאולוגיית האימפריאליזם העכשווי. נדמה כי למספר גדול של עיתונאים ואינטלקטואלים בעלי השקפות ניציות משמשת הזדהות זו מניע, והיא חותרת גם תחת האנטי-אימפריאליזם בחוגי האקדמיה העוסקים בתחום המזרח התיכון. יתרה מזאת, ההזדהות עם ישראל היא דרך אידיאולוגית מקובלת כדי להתרחק ממדיניות רדיקלית. בתקופות מכריעות (כגון במלחמת ששת הימים ב-1967, ובפלישה ללבנון ב-1982) סבל השמאל האמריקני, המזדהה עם ישראל, מתחושת בלבול באשר לעצם משמעות האימפריאליזם, ועל כן היסס לנקוט עמדות אנטי-אימפריאליסטיות.

ככל שתכונותיה של החברה הישראלית ראויות להערצה, לא היתה מדינת ישראל נוסדת בלי שלטון אימפריאליסטי במזרח התיכון. ואכן, במשך כל שנות קיומה העדיפה ישראל בנות ברית מקרב המעצמות האימפריאליסטיות. אך שותפות זו סותרת מגמות היסטוריות במזרח התיכון, שבו מתנהל מאבק נגד השלטון הזר בכל עוצמתו. לא לעד תגן העוצמה הצבאית על ישראל. הישרדותה תלויה בהפרת הקשר עם המעצמות האימפריאליסטיות ובהגברת הזדהותה עם התנועות העממיות ההיסטוריות של עמי המזרח התיכון. לרוע המזל אין לשליטי ישראל הנוכחיים ולתומכיהם בארצות הברית שמץ של סובלנות למדיניות מעין זו.

גם אם המלחמה נגד עיראק תימשך, אין בה כדי להגביר את ביטחונה של ישראל. עוצמתה הצבאית של עיראק תיהרס אמנם, אך מודעות כל עמי ערב, ממרוקו ועד לעומן, לעובדה כי הם נשלטים ומנוצלים בידי כוחות זרים, תלך ותגבר. בהשוואה לאי-צדק משווע זה, נדמה כי אכזריותו ופשעיו של סאדאם חוסיין אינם אלא טיפה בים. מרבית הערבים יזדהו יותר ויותר עם עיראק

ויִמקדו את זעמם נגד ישראל כנציגת האימפריאליזם הקפיטליסטי.

מדוע מלחמה?

מנהיגים פוליטיים נוטים לבחור באופציה של מלחמה, אולם לא בכל הנסיבות. סביר להניח כי ג'ורג' בוש בחר בדרך זו כדי להסיט את דעת הציבור מבעיות פנים, כגון שערוריית הבנקים להלוואה וחיסכון, וכדי לזכות בפופולאריות שממנה נהנתה מרגרט תאצ'ר בעקבות מלחמת פוקלנד. עם זאת, יש בהחלטתו גם היגיון קפיטליסטי, שכן רק מלחמה הזוכה לקונצנזוס לאומי יכלה להתגבר על "תסמונת וייטנאם" אשר הגבילה את הפעילות האימפריאליסטית

במשך כ-20 שנה. לא היה די בסילוק עיראק מכוויית באמצעים שאינם צבאיים.

אלימות הלוחמה האווירית האמריקנית נגד עיראק היתה פתיחה הולמת לאימפריאליזם הקפיטליסטי המחודש. שימוש בכוח ברוטאלי מעין זה כוונתו להרתיע כל מי שמעז לקרוא תיגר על המבנה האימפריאליסטי המחודש, וכל מי שמפקפק בכושרה הצבאי של ארצות הברית. כשג'ורג' בוש בחר במלחמה, הוא הצליח לנווט את הפוליטיקה הבין-לאומית לתוך שטח בו נהנית ארצות הברית מיתרון ברור, אחד התחומים הבודדים שבו היא עדיין משמשת מנהיגה עולמית ללא עוררין.

מלחמת המפרץ באה בדיוק בזמן להציל את קומפלקס התעשייה הצבאית ואת האסטרטגיה הכלכלית הידועה בשם "קיינסיאניזם צבאי", שהיו מאוימים בשל התמוטטות הסוציאליזם המדיני במזרח אירופה ובשל סופה של המלחמה הקרה. הקיינסיאניזם הצבאי מתמצה בכך, שהוא שואף לנווט את הכלכלה הקפיטליסטית הבנויה על פי קווים אוליגו-פוליטיים, באמצעות הוצאות ממשלתיות מאסיביות בתחום הצבאי. למרות שמדיניות זו מגבירה את הלחץ האינפלציוני, אינה תורמת לצריכה, אינה מצמצמת את ממדי האבטלה ומערערת את כושרה התחרותי של ארצות הברית בשווקי העולם, היא נהנית מתמיכת הממשל, הקונגרס, האיגודים המקצועיים, הממסד הצבאי והתעשייה הצבאית.

קומפלקס התעשייה הצבאית והקיינסיאניזם מתאימים היטב לשלב החדש של האימפריאליזם שהחל בעקבות מלחמת המפרץ. הם חוליה חיונית בהפגנת הכוח החד-צדדית, אשר באמצעותה ארצות הברית שואפת להרתיע כל ניסיון לאוטונומיה מקומית. ואכן יש בכוחה הצבאי המוחץ כדי לשמש גורם מרתיע ממדרגה ראשונה.

אולם, אליה וקוץ בה. כלכלת ארצות הברית פשוט אינה חזקה דיה כדי לתמוך בשאיפותיהם הפוליטיות והצבאיות של החוגים השליטים כיום במדינה. המאמץ להפעיל אימפריאליזם חדש יביא בעקבותיו אי-תפקוד כלכלי חמור, יעורר אופוזיציה עממית, ובסופו של דבר גם ירתיע חלק מן המעמד הקפיטליסטי עצמו. בהיעדר תנועות אנטי-קפיטליסטיות חזקות או גושים סוציאליסטיים משמעותיים, אין למעצמות הקפיטליסטיות האחרות כל מניע לקבל את הנהגתה של ארצות הברית ולשלם את חשבון הרפתקאותיה הצבאיות. הפעלת הקפיטליזם החדש עשויה אם כן להוביל להכרזת עצמאות פוליטית במדינות אירופה וביפאן, וארצות הברית תמצא עצמה מבודדת מבחינה פוליטית. יתרה מזאת, יתערער האמון בה כמנהיגת העולם.

מערכת הרגשות והרעיונות המסתתרים במושג "תסמונת וייטנאם" לא תימחק בנקל מן הזיכרון הקולקטיבי האמריקני באמצעות רטוריקה תקשורתית, וגם לא בעקבות הניצחון המוחץ במלחמה. "תסמונת וייטנאם" מעוגנת במציאות הכואבת. אצל מרבית האוכלוסייה האמריקנית אין לאימפריאליזם המודרני כל יתרון, וסביר להניח כי זו אפילו תידרש לשלם את מחירו הכבד. יתרה מזאת, ההתערבות הצבאית אינה אלא אמצעי מגושם אשר לא יגביר את השליטה על משאבי המפרץ הפרסי. להיפך, המלחמה עשויה לגרום תוהו ובוהו ואי-יציבות שיערערו לחלוטין את השלטון האימפריאליסטי.

סוציאליזם קרוב לבית:

המפלגה הדמוקרטית החדשה עולה לשלטון באונטריו, קנדה

פיטר דרייר ☐ Peter Dreier

באונטריו, המחוז הגדול ביותר בקנדה והמרכז התעשייתי והפיננסי שלה, עלתה לשלטון, בסתיו האחרון, לאחר ניצחון מוחץ בבחירות, המפלגה הדמוקרטית החדשה (NDP), המורכבת מסוציאליסטים, סוציאל-דמוקרטים ושמאלנים אחרים.

ראש הממשלה החדש, בוב ריי (RAE), וממשלתו, ניצבים עתה מול ים של בעיות, ובראשן האבטלה הגואה והמשבר הכלכלי המעמיק והולך. בהתחשב בכישלון השמאל בארצות הברית, מרשים במיוחד הישג הקנדים, אשר זכו כעת בהזדמנות להגשים את מצעם המדיני. זו גם ההזדמנות לכוחות הקידמה בארצות הברית להפיק לקח חשוב.

הניצחון הושג ב-6 בספטמבר, כאשר NDP זכתה ברוב סנסציתי בפרלמנט של אונטריו, וגרפה 74 מושבים (לעומת 19 בעבר) בגוף המונה 130 נציגים. ניצחונם בא בעיקר על חשבון הליברלים, שהיו בשלטון מאז 1985, וייצוגם ירד מ-93 ל-36 מושבים. גם השמרנים זכו על חשבון הליברלים, ועלו מ-17 ל-20 מושבים. NDP זכתה ב-38% מן הקולות, הליברלים ב-32% והשמרנים ב-23%, כשהמפלגות הקטנות מתחלקות ביניהן ב-7% הנותרים.

בעקבות ניצחונה מחזיקה עתה NDP ברסן השלטון במחוז המיושב והעשיר ביותר בקנדה. אונטריו היא ביתם של החברות והבנקים הגדולים ביותר. יש בה 9.5 מיליון תושבים, המהווים 38% מאוכלוסיית קנדה ואלה מייצרים 40% מהתל״ג, ובירתה טורונטו היא המרכז הפיננסי השישי בגודלו בעולם.

פיטר דרייר עוסק בענייני שיכון בעיריית בוסטון, ארצות הברית.
מתוך DOLLARS AND SENSE, פברואר 1991.

תרגום: **חנה לש**

בזכות ניצחון זה זכה בוב ריי (42) להיות ראש הממשלה הסוציאליסטי הראשון באונטריו. כמו כן ממלאים עתה מספר רב של פעילי האיגודים תפקידים מרכזיים, כאשר 27 מבין הנציגים בפרלמנט (כשליש) היו פעילי האיגודים, ולרבים מבין חברי הממשלה יש רקע פועלי.

נציגות NDP בפרלמנט משקפת את רב-גוניותה החברתית והכלכלית של המפלגה. מרבית נציגיה לא מילאו מעולם תפקיד ציבורי כלשהו. יותר מרבע הן נשים (19) ו-11 משמשות בממשלת ריי, המונה 26 שרים. בין הנציגים יש 15 מורים, 2 חקלאים, סטודנט ומספר פעילים בארגוני דיירים ובארגונים וולונטאריים אחרים. אך בניגוד מוחלט למקובל בארצות הברית, יש ביניהם רק 6 עורכי-דין.

בעיות מפתח

ג׳ולי דייוויס, הגזברית של פדרציית הלייבור באונטריו ויושבת ראש מסע הבחירות, מסכמת את הסיבות לניצחון: ״לאנשים פשוט נמאס ואנו סיפקנו את האלטרנטיבה״. NDP השכילה למזג תוכניות פרוגרסיביות עם זעם הציבור נגד אויב ליברלי-שמרני הנתמך על-ידי עולם העסקים. כמו במאבקי בחירות מוצלחים אחרים, יצאה המפלגה נשכרת משגיאות מתנגדיה, כשהגדולה בהן היתה הכרזת ראש הממשלה על קיום בחירות שנתיים לפני המועד הקבוע בחוק. פטרסון קיווה לחדש את המנדט שלו בטרם יעמיק המיתון. כמו כן העריך (בטעות) כי מסע בחירות בקיץ עשוי לצמצם את אחוז הבוחרים ולהקשות על מפלגת NDP לגייס את בוחריה הנופשים.

חלוקת נטל המסים עמדה במוקד מערכת הבחירות. ריי ו-NDP הצביעו על הקשר בין הליברלים של פטרסון לבין מדיניות ממשלתו השמרנית של בראיין מאלרוני, ראש ממשלת קנדה, והטיחו נגדם כי הם אויבי המיסוי

בוב ריי ראש ממשלתה החדש של אונטריו

הפרוגרסיבי. זמן מה לפני הבחירות העביר מאלרוני בבית הנבחרים הפדראלי חוק להטלת 7% מע"מ, שאינו מקובל על העובדים ועל המעמד הבינוני כאחד. ריי הכריז כי יפעל נגד אכיפתו באונטריו, וקרא לפטרסון להצטרף למאבק, אולם הלה סירב.

ריי הוסיף והאשים את הליברלים, כי בשל סדקים בחוקי המס באונטריו לא שילמו כ-40,000 אנשי עסקים מסים ב-1989, וטען כי הם נמנעים מלהטיל מס הכנסה יותר גבוה על החברות הגדולות. באחד מנאומי הבחירות הוא התייצב מול משרדי CONFEDERATION LIFE והכריז: "חברה זו הרוויחה אשתקד 130 מיליון דולר ולא שילמה מס הכנסה כלל! פירושו של דבר כי מדי יום ביומו, כולל שבתות וחגים, הרוויחה 300,000 דולר, ועם זאת לא שילמה אגורה אחת לאוצר המדינה".

כמו כן הזכיר ריי לבוחרים כי 300,000 המשפחות אשר הכנסתן נמוכה מ-10,000 דולר בשנה חייבות לשלם מסים, שעה ש-1,100 בעלי הכנסה העולה על 50.000 דולר לא שילמו מסים כלל. הוא חזר והדגיש כי נטל המסים אינו הוגן, והבטיח להנהיג מס של 8% על הכנסותיהן של כל החברות הגדולות. מסים אלה יכניסו כמיליארד דולר לאוצר המדינה, וישמשו למימון תוכניות חברתיות וכלכליות. מסתבר כי המסר פעל, והסקרים הורו על תמיכה ניכרת במצע NDP לפני ואחרי הבחירות.

אך מדוע הצביעו באונטריו בעד הסוציאליסטים, בשעה שהאמריקנים, שכניהם מדרום, מאיצים בממשלתם לקצץ במסים? מסתבר כי NDP נשענת על בוחרים פחות ציניים מאזרחי ארצות הברית. לקנדים יש ניסיון חיובי יותר בכל הנוגע למוסדותיהם הממשלתיים, למשל מערכת הבריאות. יתרה מזאת, תוכניות השיכון והרווחה מנוהלות היטב ואינן סובלות כמעט משערוריות. החוק מחמיר עם עובדי הציבור ומגביל את ההזדמנויות לפרוטקציה.

האסטרטגיה של מערכת הבחירות

בנוסף לבעיות העובדים עמדו נושאי הנשים, איכות הסביבה והדיור, במרכז מצע הבחירות של NDP. תחת הכותרת: "מצע עבור בני אדם" נאמר, כי "הסתבר שאינטרסים פרטיים הטביעו את חותמם על הממשלה הליברלית, ממש כשם שעשו ב-42 שנות שלטון השמרנים".

במערכת הבחירות, אשר נמשכה חמישה שבועות, חזר ריי שוב ושוב לנושאים אלה. הוא ביקר בשיכונים ומחה שם נגד שכר הדירה המרקיע שחקים, והבטיח יותר פיקוח. הוא ביקר במפעלים העומדים בפני פיטורי עובדים והבטיח לחזק את חוקי סגירת המפעלים ולחוקק חוק פיצויים למפוטרים. תוך כדי ביקורים בבנקי המזון כאב ריי את כאבם של עניי אונטריו שמספרם הולך וגדל, והאשים את הליברלים בקיצוץ של 600,000 דולר מתקציב בנקי המזון. כמו כן תבע להעלות את שכר המינימום ב-50%, להקים יותר מוסדות לטיפול בילדים, ולהנהיג שכר שווה לנשים עבור עבודה שווה. במקלטים לחסרי דיור הבטיח סובסידיה עבור 20,000 יחידות דיור חדשות. במפעל מיחזור תיאר באופן דרמטי את משבר האשפה, והבטיח לעודד תוכניות מיחזור ושימור הסביבה.

אף כי השכיל להסביר את מצע NDP בלשון השווה לכל נפש, מעולם לא הסתיר ריי את דעותיו הסוציאל-דמוקרטיות. עם זאת, נכשל ניסיון של הרגע האחרון מצד פטרסון להאשימו בקומוניזם ולהשחיר את פניו בדרכים אחרות.

כמנהיג המפלגה וכחבר הפרלמנט המחוזי, השכיל ריי לכבוש עמדה גם בקרב בוחרים שהתנגדו למדיניותו. מעטים בלבד האמינו כי לאחר שנות עבודה במשכנות העוני של לונדון ינקוט ריי במדיניות אשר תזיק לעניים.

"דמותו של בוב מוכרת בכל סלון", מסביר ז'אק ראצ'יליס, פרופסור למדעי המדינה ומנהל לשכתו. ריי נולד למשפחה בעלת אמצעים (אביו דיפלומט) והיה למנהיג תנועת המחאה האנטי-מלחמתית באוניברסיטת טורונטו, לפני שעבר ללמוד באוקספורד. בשלב מאוחר יותר החל לפעול באיגוד פועלי הפלדה והיה מעורב בגיבוש מדיניות NDP. ב-1978 נבחר לפרלמנט הפדראלי, שם שימש כמבקר פיננסים מטעם מפלגתו, ורכש אוהדים רבים בזכות בקיאותו וכושר הביטוי החריף שלו.

מפלגת NDP סמכה על פרסומו של ריי ועל הצלחת מאבקו בקרב עמך. בזכותו זכתה באזורי בחירה כפריים ובפרברים שהיו מאז ומתמיד מעוזי השמרנים והליברלים. כמו כן תמכו בו עובדי הצווארון הכחול, וכשגמרו לספור את הקולות הסתבר כי NDP גרמה למהפך הגדול ביותר בתולדות קנדה.

התבססות על העבר

לאחר תקופת "הריון" ממושכת, הפכה NDP לכוח פוליטי חשוב באונטריו. קודמתה, THE COOPERATIVE COMMONWEALTH FEDERATION, בה התאחדו מפלגות האיכרים, הפועלים והסוציאליסטים, שלטה במחוז סאסקצ'יואן מ-1944 עד 1964. מתוך שאיפה להרחיב את בסיסה הצטרפה הפדרציה לקונגרס האיגודים המקצועיים של קנדה, וב-1961 נוצרה NDP. במשך השנים שלטה המפלגה תקופות ממושכות בסאסקצ'יואן, בקולומביה הבריטית, במאניטובה וביוקון, אך נכשלה לחלוטין באונטריו. כמו כן, מעולם לא זכתה לעלות לשלטון במישור הפדראלי, אף כי שימשה לשון מאזניים בממשלתו הליברלית של פייר טרודו בשנים 1972-1974.

לדעת הבוחרים נזקפים לזכות NDP חוקי ביטוח הבריאות הכללי, ביטוח רכב ממשלתי, וחוקי העבודה המתקדמים בקולומביה הבריטית. אולם ממשלותיה נאלצו להתמודד עם אופוזיציה של אנשי עסקים, ולדוגמא, בקולומביה הבריטית הצליחו הללו לשכנע את הבוחרים כי המפלגה מזיקה לכלכלת המחוז, מבריחה משקיעים ומזיקה לתעסוקה. מרבית הזמן ישבה NDP באופוזיציה, אך במיוחד באונטריו היא מילאה תפקיד חיוני. באמצעות "ממשלת הצללים" שלה, ביקרו חברי פרלמנט בעקביות את מדיניות השמרנים (ששלטו באונטריו במשך 42 שנים, עד 1985) ואת מדיניות הליברלים שבאו בעקבותיהם, תוך כדי הצעות של אלטרנטיבות פראגמטיות.

בהיותה באופוזיציה בנתה המפלגה את בסיסה הפוליטי בעיקר בקרב האיגודים המקצועיים, המייצגים כ-40% מכוח העבודה במדינה (פי שניים מן המקובל בארצות הברית). האיגודים השקיעו משאבים משמעותיים במפלגה והיו פעילים בניסות מצעה. באונטריו החלו להביט על מצע המפלגה במושגים החורגים מעבר למקום העבודה, וכללו בו את בעיות הנשים, הדיור ואיכות הסביבה. לדוגמא: אף כי האיגודים מייצגים את פועלי התעשייה האטומית, תמכה פדרציית העובדים באונטריו בהבטחת NDP לסגור את כל המפעלים האטומיים. במלחמת הבחירות סייעו האיגודים למאמץ של NDP בארגון ובתרומות. הם עמלו קשה לזכות בתמיכת חברי האיגודים, ואכן הצליחו מעל ומעבר לצפוי.

ז'אק ראצ'יליס מציין: "היה עלינו להנמיך מעט את ציפיותינו ולדחות דברים מסוימים, אך אנו עדיין נרגשים". מנהיגי המפלגה מודעים לכך שיש להתקדם בזהירות ולבחור את המאבקים בקפדנות. ג'ולי דייוויס מסבירה: "תנועת העבודה, למשל, מצפה כי נפעל במהירות לקידום חוק סגירת המפעלים, אך מוכנה לכך שנתקדם ביתר איטיות בתחום שיפור הבריאות התעשייתית והבטיחות בעבודה. בשל הגירעון התקציבי יחלוף זמן עד שנבצע את תוכניותינו במלואן, וייתכן כי ייווצר מתח מסויים בין התנועות הפוליטיות לבין ממשלת NDP החדשה. עדיין קיים צורך בתנועת איגודים חזקה, אך כעת יש לנו ממשלה המוכנה להאזין לנו".

מחשבותיו של בוב ריי על קפיטליזם,סוציאליזם ושינוי פוליטי

(קטעים מנאום בחירות)

הסוציאליזם אינו עומד להסתלק מן העולם

יחד עם מיליוני אנשים ברחבי העולם הרעתי גם אני לניצחון הדמוקרטיה של העם במזרח אירופה. עם זאת אני מסרב לראות באירועים מדהימים אלה את ניצחון הקפיטליזם, או את שלילת ערכי הסוציאליזם הדמוקרטי.

הקשר בין המשטרים הקומוניסטיים לבין דמוקרטיה חברתית, כמוהו כקשר בינה לבין המאפיה. התמוטטותם נזקפת לזכות מיליוני דמוקרטים, בהם רבים הגאים לקרוא לעצמם סוציאליסטים, אשר התמידו במאבקם מאז 1917.

אין מקום לתרועות הימין, כשם שלא היה מקום לתרועות קודמיהם המארקסיסטים: הרעיון הסוציאליסטי אינו עומד להיעלם! שכן הוא עונה על משהו בסיסי וחשוב בטבע האדם. הוא חזק מן הרכושנות המונחת ביסוד כל התעוררות קפיטליסטית. כשיטת ממשל, הקפיטליזם הוא בעל אחיזה חזקה להדהים, אך מוגבלת ביותר. הוא מייצר בו זמנית עושר ומצוקה, הישגים טכנולוגיים ושואה אקולוגית, הישג אישי לבודדים, אך דיכוי וכישלון לרבים אחרים.

לא מקובל לדבר על אהבה וסולידריות בתור חובות פוליטיות וכלכליות, שכן אלה דברים פרטיים ויש להותירם בתחום הפרט. אולם אלה הם גם ערכים ציבוריים. קיים צמא לסולידריות, לקהילה ולאהבה; צמא המסוגל להפיל את מחסומי המעמדות. יש לנו גם חובות, שכן עלינו לדאוג לכדור הארץ, לעצמנו ולאחרים.

אנו חיים בציוויליזציה אשר לא זו בלבד שהיא יוצרת אי-שוויון, היא מייצרת תרבות שבה האנשים כלל אינם שואפים לשוויון, כי אם ליתר הצלחה, ליתר עושר, ליתר כוח.

הסוציאליזם איננו דת. אין הוא ערובה לאושר אישי. אין הוא מסוגל להגן עלינו מפני אסונות החיים. הפוליטיקה לא צריכה לשאוף ליותר מדי, אך עליה לעשות ככל יכולתה.

משבר העוני בעולם השלישי: סתירות במדיניות הבנק העולמי

פול בורקט ☐ PAUL BURKETT

בשעה שאידיאולוגיית השוק החופשי פורחת הן בארצות המפותחות והן בברית המועצות, במזרח אירופה ובסין, נכנס המשטר הקפיטליסטי לעשור השלישי של משבר סטרוקטורלי עמוק. מחיר המשבר ומחיר התגובה הקפיטליסטית כלפיו מוטלים בעיקר על העמים המדוכאים שבפריפריה. הדבר משתקף היטב בדו״ח הפיתוח העולמי-1990 (ניו יורק: אוקספורד יוניברסיטי פרס, להלן: דו״ח 90), מטעם הבנק העולמי, אשר כולל אסטרטגיה המיועדת להקל על מצוקת העולם השלישי. דו״ח 90 אף מציע כי יושקע מאמץ אינטנסיבי במעין ״רשת בטיחות״ של שירותים בסיסיים (מזון, שירותי בריאות, חינוך ותכנון משפחה), וכן בפיתוח ״מוסדות פוליטיים וחברתיים, תשתית וטכנולוגיה, על מנת לפתח את המשאב המצוי ביותר במדינות המצוקה, דהיינו כוח העבודה״. (עמ׳ 3)

יש לברך על כי דו״ח 90 מכיר בעובדה שהעוני לא ייעלם אוטומטית באמצעות טפטוף כלפי מטה תוך צמיחה קפיטליסטית. אך לרוע המזל אין הוא מבחין בעובדה, כי הפיתוח הקפיטליסטי הפריפריאלי מהווה גורם ביצירת העוני ההמוני הזה. תחת זאת הוא טוען, כי סיפוק צרכי היסוד הם חלק ממדיניות ״ההסתגלות״ ו״הרפורמה״ של השוק החופשי. לטענת הבנק העולמי, אבטחת שירותים סוציאליים בסיסיים, טכנולוגיה ותשתית עשויים לתרום להגברת הפריון.

אם אך ייאפשרו לשווקים לספק הון, עבודה וסחורות, אזי תגדל הכנסת העובדים כתוצאה מעליית הפריון. על פי השקפה זו הם יסבלו מעוני רק אם הם אינם מייצרים מספיק, ו/או הכנסתם ממכירת תוצרתם אינה גבוהה דיה, בשל היעדר חופש פעולה לכוחות השוק.

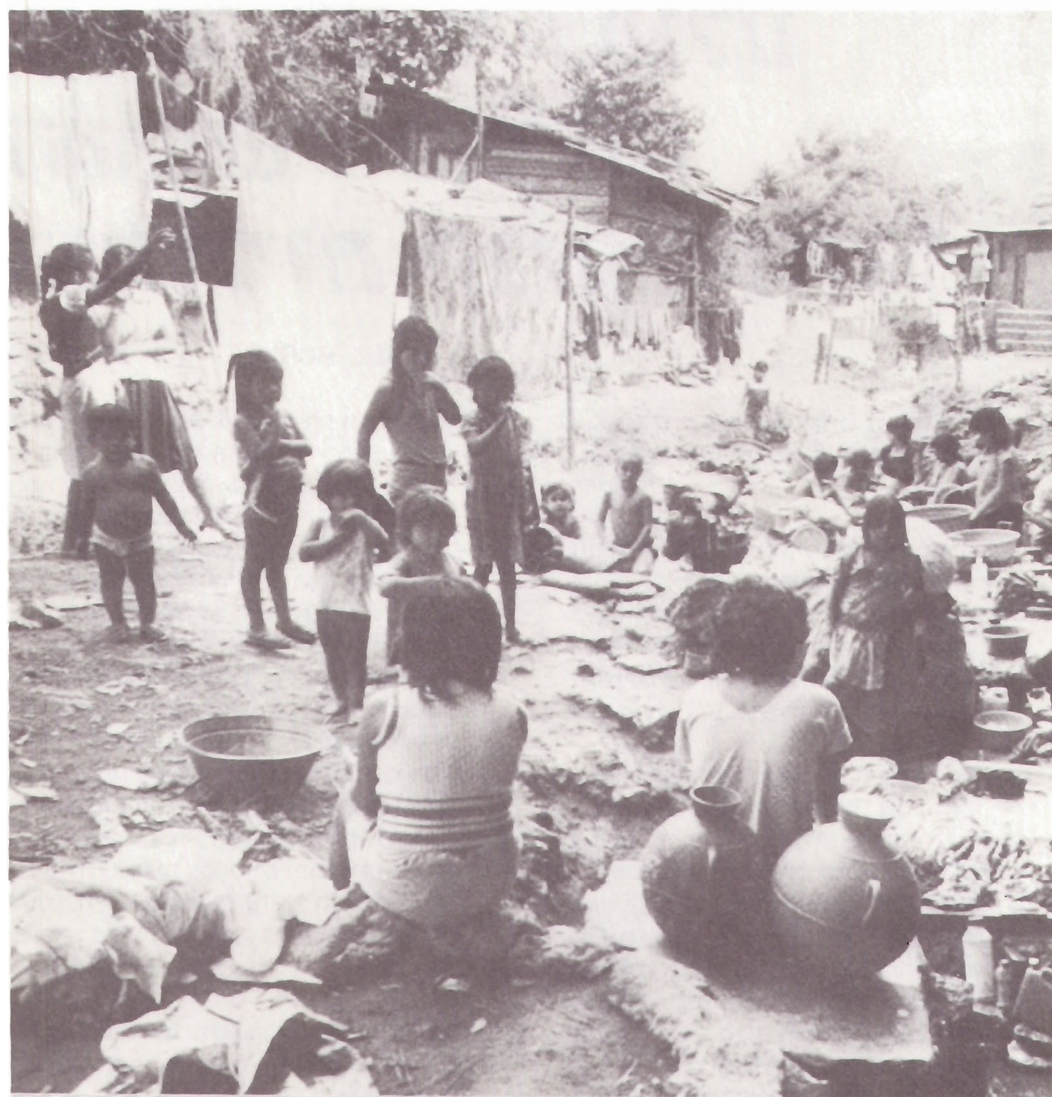
גישה זו מתעלמת מן הבעיה היסודית: איזו תוצרת ועבור מי היא מיוצרת? אם נתמקד בשאלה זו, תתבהרנה שלוש נקודות ב״אסטרטגיית שני השלבים״ של דו״ח 90. ראשית, על-ידי יצירת קשר בין עלייה ברמה החיים לעלייה בפריון, ובאמצעות מניפולציה מתוחכמת, מצליח דו״ח 90 להגדיר את העוני בעולם השלישי במושגי ״הצרכים הבסיסיים״ האמיתיים של הבנק העולמי: דהיינו, יצירת כוח עבודה פריפרי שאפשר לנצלו. שנית, אסטרטגיית שני השלבים של דו״ח 90 מניחה, כי מדיניות ההסתגלות והרפורמה של השוק החופשי תוביל בהדרגה לעליית ההכנסה לנפש. אולם ניסיון העבר מוכיח כי מגמת השוק החופשי אינה עליית הצמיחה, כי אם (1) סחיטת עודפים ממדינות הפריפריה הסובלות ממשבר חוב חיצוני, ו-(2) שילובן ההדוק במסגרת הקפיטליסטית הגלובלית.

שלישית, אף אם תתקבל הגדרת העוני על פי דו״ח 90, יהיה זה בלתי-מציאותי להניח שניתן לספק את צרכי היסוד באמצעות מדיניות השוק החופשי. הדו״ח מודה, כי סיפוק צרכיהם הבסיסיים עשוי לעמוד בניגוד לאינטרסים של

פול בורקט הוא מרצה לכלכלה באוניברסיטת מיאמי, פלורידה.

מתוך: MONTHLY REVIEW, דצמבר 1990.

תרגום: **חנה לש.**

ה"לא-עניים", אך אין הוא מאתר אותם במושגים של הקפיטליזם הגלובלי - מבנה אשר מטבעו מציב בשוליים את צרכי מעמד הפועלים הפריפריאלי. בהקשר זה סותרת התוכנית בעצם מהותה את קווי המדיניות של הסתגלות ורפורמה, שמטרתם העיקרית לשלב את הארצות הפריפריאליות במשטר הקפיטליסטי הגלובלי. סתירה זו משתקפת בעובדה, כי כאשר מסתמן קונפליקט פוטנציאלי בין צרכי העניים לבין האינטרסים של ה"לא-עניים" נותן הדו"ח עדיפות עליונה לאחרונים.

הטבע ומידת העוני בעולם השלישי

תפיסת העוני של דו"ח 90 חושפת את השקפותיו בדבר הבעיה, גורמיה, ומגבלות התוכנית של "חיסול העוני בעולם". הבנק העולמי מחלק את העניים בעיקר לשתי קטגוריות: (1) העובדים העניים, ו-(2) מחוסרי עבודה, שאינם מסוגלים לעבוד בשל בעיות גיל או בריאות.

דו"ח 90 מציע "רשת בטיחות" של שירותי יסוד סוציאליים, על מנת לקיים את המובטלים ולעזור לעובדים העניים להגביר את הפריון. כמו כן יש לאפשר לשווקים לתפקד באופן חופשי,

ואזי יתרום הפריון הגובר לעליית ההכנסות ולשיפור רמת חייהם של העובדים העניים.

כפי שצוין לעיל, מניח דו״ח 90 שאנשים שעובדים חיים מתחת לקו העוני רק אם אינם מייצרים מספיק, או משום שאינם יעילים בשל מעורבות ממשלתית בכוחות השוק. להנחה זו יש שתי משמעויות חשובות: הראשונה, אם לאנשי העולם השלישי יש ״הזדמנות הכנסה״ במסגרת המגזר הפורמאלי (המגזר הקפיטליסטי המאורגן), אזי אין הם נחשבים כלל לעניים. דו״ח 90 אף טוען, כי ״בכל מקרה קיים רק עוני מועט במגזר הפורמאלי״ (עמ׳ 63). המשמעות השנייה, ולא פחות חשובה, זו טענת דו״ח 90, כי עוני הקיים בכל זאת במגזר הפורמאלי נובע מעיוות כוחות השוק על-ידי תקנות ממשלתיות. בקיצור, אם הממשלות תאמצנה מדיניות של שוק חופשי ותדאגנה לתשתית כבישים ושירותים, יצומצם העוני באופן אוטומטי.

דו״ח 90 מעריך כי בעולם השלישי חיים כמיליארד בני אדם מתחת לקו העוני. אף כי זו סטטיסטיקה מזעזעת, הרי היא מבוססת על הכנסה משפחתית הנמוכה מ-370 דולר לנפש (במחירי 1985). מספרים אלה ״מסתמכים על מחקרים שנערכו לאחרונה בבנגלה-דש, במצרים, בהודו, באינדונזיה, בקניה, במרוקו, ובטנזניה״, כלומר בארצות העניות ביותר בתבל. הדבר סותר למעשה את הנחת דו״ח 90 עצמו, כי כל קו עוני ״חייב להיות שונה מארץ לארץ, ולשקף את עלות חיי החברה היום-יומיים״ (עמ׳ 26).

חשוב להדגיש את המגמה המפוקפקת במתודולוגיה זו: נניח שאתה בן למשפחה בת חמש נפשות, שבה האב עובד כ-50 שעות בשבוע (ללא חופשות) במפעל קפיטליסטי, ומרוויח כ-1300 דולר בשנה (כלומר, 50 סנט לשעה). אמך מרוויחה 600 דולר כמשרתת במשק בית קפיטליסטי. בסך הכול לרשות המשפחה כ-1900 דולר בשנה, דהיינו כ-380 דולר לנפש, ועל כן, להערכת הבנק העולמי, היא אינה נמנית בין מיליארד העניים בעולם השלישי.

אין זה מענייננו לפתח כאן שיטה יותר מדויקת להגדרת העוני. חשוב כי נבדוק, האם דו״ח 90 אכן עקבי בהערכת גורמי העוני כנובעים מהכנסה בלתי-מספקת במגזר הלא-פורמאלי, ו/או מצמיחה מוגבלת של המגזר הקפיטליסטי המאורגן, בשל ״עיוות״ כוחות השוק על-ידי הממשלה. הבה נתמקד תחילה במגזר הלא-פורמאלי, את מי הוא משרת? ומדוע בעולם השלישי הוא כה גדול? על פי נתוני הבנק העולמי הוא נגרם בשל ניסיון ההישרדות של אלה אשר אינם מוצאים תעסוקה במסגרת הקפיטליסטית המאורגנת. אך מה הקשר בין שני המגזרים? דו״ח 90 טוען כי אחרי שהעובדים יזכו בשירותים סוציאליים בסיסיים תיווצר גם גישה אל המגזר הקפיטליסטי המאורגן, שיתרחב כתוצאה מבניית תשתית וכתוצאה מפעולת כוחות השוק החופשי.

והנה יכולים אנו להבחין בסיבה האמיתית להתעניינותו הרבה של דו״ח 90 במגזר הלא פורמאל: פשוט ברצונו, לשמור על רזרבות של עובדים שיעמדו לרשות המגזר הקפיטליסטי המאורגן. הבנק העולמי מודע לעובדה כי מדינות העולם השלישי עברו משבר כלכלי חמור בשנות ה-80, וכי רמת החיים של רבים במגזר הלא-פורמאלי ירדה אל מתחת לקו העוני. יתרה מזאת, ברור כי מעטים הסיכויים שבעתיד הקרוב יעלה בידם למצוא עבודה ב״מגזר הפורמאלי״, ומכאן הצעתו להעלות את המשכורות במגזר הלא-פורמאלי, אולם בתנאי שלא תהיינה גבוהות מדי! שכן זה עשוי למנוע השקעות בתשתית ובמגזר הקפיטליסטי המאורגן.

מדיניות השוק החופשי והעוני בעולם השלישי

העובדה שדו״ח 90 קבע קו עוני נמוך עד כדי גיחוך של 370 דולר לנפש בשנה אינה נבדלת מן הטיעון, כי העוני הוא נחלתו הבלעדית של המגזר הלא-פורמאלי בכלכלת העולם השלישי. אסטרטגיית הבנק העולמי משקפת בבירור את ההנחה בדבר עליונות השוק החופשי, וניתוח משבר החובות של העולם השלישי מצביע על הצורך באימוץ מדיניות התאמה ורפורמה של השוק החופשי. על פי נתוני הבנק העולמי התנסו בשנים 1980 - 1988 מרבית מדינות הפריפריה במשבר חמור ביותר: בארצות אפריקה המשוונית הממוצע השנתי של צמיחת התל״ג לנפש היה 2.4%-. באמריקה הלטינית, ובאיים הקאריביים - 0.7%-. בכל המדינות הנחשבות כבעלות הכנסה נמוכה (מלבד סין והודו) הצטמצם התל״ג ב-0.8% מדי שנה. עם זאת יש מספר מדינות אשר השכילו לשמור על

צמיחה מסוימת בשנות ה-80. למשל, בסין ובהודו עלה התל"ג לנפש ל-7.1%, ובמזרח אסיה (מלבד ביפאן) ל-6.5%. מסתבר כי אחת התופעות הבולטות של משבר הפריפריה היא היעדר האחידות.

כיצד מסביר הבנק העולמי את התפתחותו הבלתי-אחידה של המשבר? לדידו נגרם המשבר בשל העובדה שמרבית מדינות העולם השלישי נמנעו מלהתאים את כלכלתן לירידת תנאי המסחר ולעליית הריבית הריאלית. שגשגו רק אותן מדינות שהשכילו לדבוק במדיניות של שוק חופשי. על הנחה זו מבוסס דו"ח 90 ופרשנותו לגבי מגמת העוני בשנות ה-80. כללית, העמיק העוני באזורים כגון אפריקה המשוונית ואמריקה הלטינית, אשר לא השכילו להתאים את כלכלתן לשינויים ולנקוט ב"רפורמות" חיוניות, שעה שמדינות במזרח אסיה השכילו ליצב או לצמצם את העוני ולהגביר את הייצור, תוך דבקות באסטרטגיות השוק החופשי.

כשמדובר ב"התאמה", כוונת הבנק העולמי לצמצום הצמיחה הביתית תוך הקטנת ההוצאות הממשלתיות ופיחות שער החליפין להוזלת הייצוא ולייקור הייבוא. כשמדובר ב"רפורמה", הכוונה בעיקר להסתמכות על כוחות השוק בקביעת מחירים ובחלוקה של משאבים ופיננסים. הרפורמות המוצעות כוללות ביטול הפיקוח על מחירים, תקרת שער הריבית ומגבלות אשראי. כמו כן רצוי לצמצם את מסי הייבוא ולהנהיג מגבלות אחרות בתחום הסחר הבין-לאומי. ההנחה הבסיסית היא, כי הרפורמה תגביר את החיסכון ומכאן את ההשקעות, את הייצור ואת הייצוא, ובדיעבד גם תתרום לעליית הכנסותיהם של העובדים העניים. אך יש שתי מגבלות לטיעון זה, והן נובעות מן העובדה שדו"ח 90 מתעלם מן השאלה: אלו מוצרים ועבור מי יש ליצר אותם?

הבעיה הראשונה נוגעת למשבר החוב החיצוני בפריפריה. אם ניקח אותו בחשבון, אזי מסתבר כי השפעת ה"התאמות" וה"רפורמות" לא תתבטא בהגברת ההשקעות והצמיחה, אלא בניצולם ההולך וגובר של העובדים בפריפריה, והעברה מוגברת של הערך המוסף מן הפריפריה למרכז. למשל: בשנים 1980-1988 צמצמו ארצות אמריקה הלטינית והאיים הקאריביים את הצריכה הפרטית והממשלתית לנפש בשיעור של 1.0%-2.0%, וזאת בתקופה שהממוצע השנתי של הייצוא הריאלי עלה ב-3.2% והייבוא הריאלי ירד ב-4.1%. על כן אין להאשים אזור זה ב"התאמה" בלתי-מספקת. אך אנה הופנו ההכנסות מן הייבוא? ברור כי לא להשקעות פנים, שכן אלו ירדו ב-5.4% לנפש בממוצע שנתי. מסתבר שההכנסות שימשו בעיקר להחזר החוב החיצוני, וכך העשירו את הבנקים הרב-לאומיים, את ממשלות המרכז ושירתו את האינטרסים של המשקיעים בפריפריות.

הבעיה השנייה נוגעת להשקפה כי מדיניות שוק חופשי יחד עם פיקוח חמור על הצריכה הפנימית עשויים אי-פעם לחסל את מצוקת העולם השלישי. האופטימיות של הבנק העולמי מבוססת בעיקר על יכולתן של סין, הודו ומזרח אסיה לקיים צמיחה בשנות ה-80, וזאת למרות העובדה שאין לראות בסין או בהודו מבצר של סחר חופשי. לטענת הכלכלן אמארטיה סן (AMARTYA SEN) משמשת דרום קוריאה דוגמא מאלפת בנידון:

דרום קוריאה תמכה בכלכלת ייצוא על בסיס מובטח של עשר שנים שבהן הונהגו באופן אינטנסיבי תחליפי ייבוא ומגבלות סחר, וזאת כדי להקים בסיס תעשייתי איתן. עד היום קיימות מגבלות ייבוא בתחומים רבים. מודל ההתפשטות הכלכלית של דרום קוריאה תוכנן בקפידה על-ידי ממשלה חזקה. כלום לזאת ייקרא שוק חופשי!

("DEVELOPMENT: WHICH WAY NOW?"
ECONOMIC JOURNAL, דצמבר 1983, עמ' 752.)

אין זאת אומרת שאזורי הצמיחה בפריפריה אכן הצליחו לחסל או לצמצם את המצוקה בשנות ה-80. זה נכון רק אם נקבל את קו העוני המגוחך המוצע בדו"ח 90, אשר מציב את פועלי החברות הגדולות בדרום קוריאה בשורות הלא-עניים, למרות שרבים מהם עובדים וחיים בתנאים בלתי-סבירים לחלוטין. מאידך גיסא, אין גם אמת בטענה כי רמת הצמיחה הגבוהה של מדינות מסוימות ניתנת להסבר באמצעות מדיניות המנוגדת לשוק החופשי נוסח הבנק העולמי. למשל, העידן של תחליפי ייבוא בדרום קוריאה נתאפשר הודות לסעד האדיר שקיבלה מארצות הברית, בשל מיקומה האסטרטגי הגלובלי, שתאם את האינטרסים האימפריאליסטיים של אמריקה. עם זאת, מקרים אלה שופכים אור על הסתירה שבין תיעוש פריפריאלי מחד גיסא, לבין השתתפות בקפיטליזם הגלובלי על פי חוקי הסחר החופשי, מאידך גיסא.

מדוע דבק הבנק העולמי במדיניות השוק החופשי, נוכח עדויות כי אין מיתאם בין מדיניות זו לבין תיעוש מוצלח? **מסתבר כי הדגש המושם בדו"ח 90 על תוכניות הסחר החופשי, מצביע על כך שמטרתו האמיתית אינה צמצום המצוקה, אלא אינטגרציה הדוקה יותר של מדינות הפריפריה במסגרת כלכלה קפיטליסטית גלובלית.** נאמר בו במפורש, כי סעד חיצוני למדינה כלשהי יהיה תלוי בנכונותה לדבוק באסטרטגיה של הבנק העולמי - כולל התאמות ורפורמות. מדינות שתסרבנה יכולות רק לצפות "לעזרה מצומצמת שתסופק ישירות לקבוצות הרגישות". (עמ' 4). יתרה מזאת, דו"ח 90 מעודד את מאמצי המעמדות השליטים לקשור בין מחזור החוב החיצוני של מדינות העולם השלישי לבין אימוץ מדיניות של שוק חופשי על ידיהן.

אם מדיניות השוק החופשי אכן מהווה מפתח לשגשוג, יש לשאול מדוע מדינות העולם השלישי עדיין כה בלתי-מפותחות, לאחר מאות שנים של שותפות בסחר ובפיננסים הגלובליים, ומדוע פורח בהן המגזר הלא-פורמאלי? במלים אחרות, מדוע לאחר מאות שנים של ייצור עבור שווקי העולם חיים מרבית עמי העולם השלישי במצוקה מחפירה?

אין זאת כי אם הכלכלה הקפיטליסטית הגלובלית היא זו הגורמת לתת-התפתחות ולמצוקה בעולם השלישי. כדי שתחול עלייה ברמת חייהם יש להפוך אותם לציבור של צרכנים אפקטיביים ולאמץ תוכנית השקעות יצרנית המיועדת לסיפוק צרכים אלה. אולם מיזוג המשאבים והצריכה מבית אינו אפשרי כל

עוד הייצור מיועד לשווקי העולם הנתונים לשליטת הקפיטליזם העולמי ובני-בריתו מבית. בתנאים אלה מתייחסים אל הכנסותיהם של המוני הפועלים והאיכרים רק כאל הוצאות ייצור, ויש לוודא כי אלה לא תעלינה על מינימום הכרחי. על כן אין להתייחס ברצינות להצעה שהעוני יצומצם באמצעות צמיחת השוק הפנימי. יתרה מזאת, רגישות עמי הפריפריה לזעזועים חיצוניים משקפת את העובדה שכלכלתם מעוצבת וממונעת באמצעות הון מן המרכז ולא הודות לצמיחת שוק ביתי עבור מוצרי הצריכה. העובדה שהבנק העולמי נמנע מלהתייחס לבעיה בסיסית זו, מצביעה על כך שמגמתו העיקרית אינה "חיסול העוני בעולם" (עמ' 7), אלא שמירת המבנה הבסיסי של תת-התפתחות אימפריאליסטית בפריפריה.

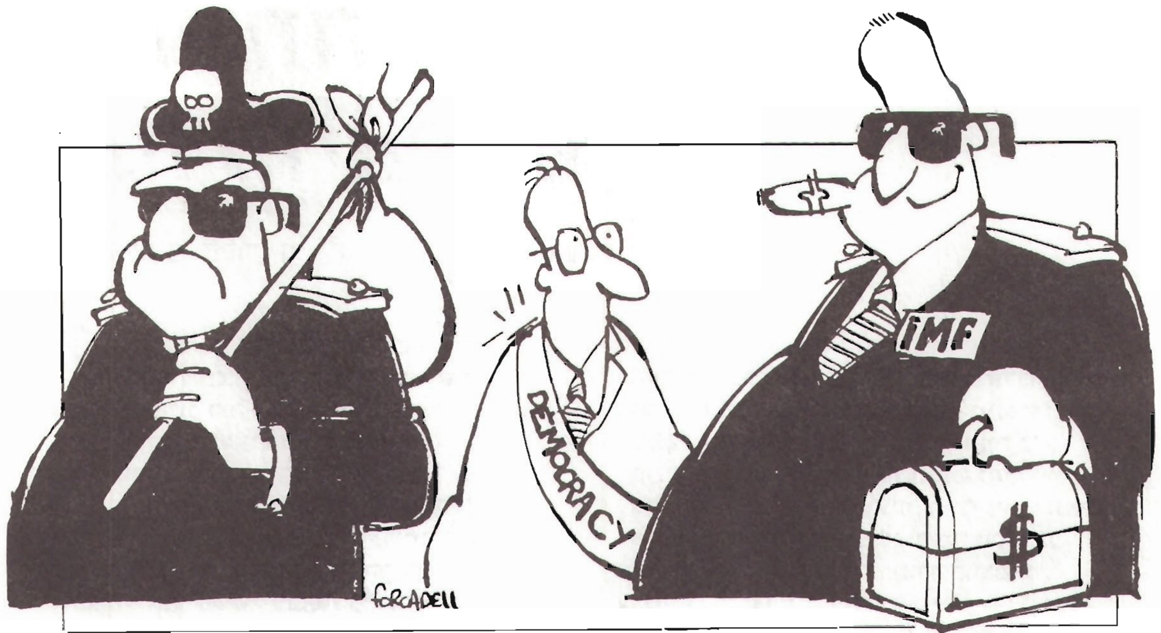
סתירות במדיניות הבנק העולמי

ייתכן שהאסטרטגיה של דו"ח 90 היא מתקדמת בהשוואה להצעות קודמות של המעמדות השליטים, אילו ניתן היה להיווכח שמדיניות השוק החופשי אכן תורמת לצמצום העוני. לרוע המזל אין הדבר כך. אף אם נניח כי התאמת הצריכה מבית (נוסף על אמצעי ויסות מגוונים) אכן תגרום להגדלת ההשקעות והייצוא, צריך יהיה להקטין את הצריכה. אך בינתיים, בלחץ התחרות הבין-לאומית, ימשיכו להוריד את המשכורות, כלומר, הנטל כולו שוב יוטל על כתפי מעמד הפועלים.

דו"ח 90 מתכחש לעובדה כי מדיניות השוק החופשי כשלעצמה סותרת את המאמצים לצמצם את העוני. לטענתו, אפשרית החמרה פיננסית ופיסקלית בד בבד עם (1) אספקת תשתית "של יעדים בדוקים היטב, תוך כדי שמירה על העלות האפקטיבית", ו-(2) הקמת רשת בטיחות של שירותים סוציאליים בסיסיים למובטלים. כמובן, הבנק העולמי מודע לכך שתוכנית מעין זו עלולה לעמוד בסתירה לאינטרסים של הלא-עניים, אך לדידו ניתן לרכך את הסתירה תוך כדי "הטיית ההשקעות החדשות לטובת העניים" מבלי לערער על הקיים. במלים אחרות, מדיניות סעד לעניים היא "בסדר", כל עוד אין היא מערערת את מבנה הכוחות הקיים במדינות העולם השלישי. אולם רק לבנק העולמי הפתרונים כיצד ניתן להטות את ההשקעות לטובת העניים מבלי לערער את המבנה המעמדי הקיים.

מדינות הפריפריה מאמצות בדרך כלל תוכניות התאמה של ביקוש ורפורמות של שוק חופשי כחלק ממדיניות הייצוב של קרן המטבע הבין-לאומי. תוכניות אלו הן תנאי לפריסת חובותיהן ו/או למתן הלוואות חדשות מטעם הבנקים הגדולים במרכז, ומטעם סוכנויות כגון הבנק העולמי. ידוע כי עסקת חבילה מעין זו גורמת בעיקר לירידת רמת החיים של פועלים עניים ושל מובטלים (ומכאן אי-השקט הנלווה לעתים לתוכניות אלו).
מטבע הדברים, אין הבנקים הגדולים מעוניינים לצמצם את העוני, שהרי כל מעייניהם נתונים לשמירת רווחיהם ולהגדלתם. רווחים אלה תלויים בסחיטת עודפים מכוח העבודה בפריפריה. למרות זאת מצפה דו"ח 90 שנאמין, כי "אמצעים כגון 'הפוגה' זמנית בהשקעות... יוכלו לרכך את מכת ההתאמות" הניחתת על העניים (עמ' 106). כלום השקעות למען העניים אינן עומדות בסתירה ל"הפוגה" בהשקעות? ומאימתי שואף ההון הרב-לאומי לצמצם את המצוקה במקום להגדיל את רווחיו?

דו"ח 90 טוען כי רצוי להימנע ככל האפשר מעימות עם האינטרסים של הלא-עניים; "חיוני לשכנע את המגזר הפרטי כי מעמד השוק החופשי יישמר" (עמ' 12). כל מי שמכיר את הפסיכולוגיה הקפיטליסטית יודע, שאחת הדרכים הטובות ביותר לשכנע את המשקיעים הפרטיים היא להוכיח להם שמדינה כלשהי בעולם השלישי מהווה קרקע טובה לצבירת רווחים, היות שהיא מצמצמת את השקעותיה החברתיות עד למינימום (הוצאות צבאיות הן עניין שונה בתכלית). יתרה מזאת, דו"ח 90 עצמו טוען, כי אם העברת כספים לעניים תיעשה במסגרת מדיניות השוק החופשי, "אזי הגירעון התקציבי עשוי לגדול. הדבר יהיה מוצדק רק אם תינקטנה פעולות נוספות בתחום הפיננסים הציבוריים, על מנת להבטיח כי גירעון זה תואם את מדיניות האינפלציה, ההשקעות והחיסכונות לטווח הקרוב והרחוק כאחד" (עמ' 106). יש להניח כי בניגוד לעמדת הבנק העולמי, הפעולות האפקטיביות המיועדות לתמוך בהשקעות חברתיות אינן מוצדקות, אם הן גוררות תגובות שליליות מצד הלא-עניים, או עומדות בסתירה ל"פינוק המגזר הפרטי", דהיינו בעלי ההון מבית ומחוץ.

לבסוף, גם את תוכניותיו הלא-מספקות לחיסול העוני מציב הבנק העולמי במסגרת אסטרטגיה דו-חלקית: הגדלה והעמקת המבנה הקיים של תת-פיתוח וכוח קפיטליסטי בפריפריה. אם זו הצעתו הטובה ביותר של הקפיטליזם במסגרת "ניצחונו" על הסוציאליזם, אזי יכולים אנו להיות בטוחים כי "ניצחון" מעין זה ילווה במשברים חמורים ובהתפרצות מאבקים מעמדיים בעולם השלישי.

מעשי פלילין בחליפות

פשעי הצווארון הלבן יוצאים על פי רוב זכאים מבתי-המשפט וקרבנותיהם הם אלה המשלמים את המחיר הכבד. לעומת הפלילין של אנשי הצווארון הלבן, מתגמד הנזק הנגרם בעטיו של הפשע המתרחש ברחוב והזוכה לפרסום רב. לטענת מוחיבר, "פשעים המבוצעים על ידי תאגידים הם כה נפוצים עד כי קרוב לשני שלישים מבין 500 התאגידים הגדולים בארה"ב, הסתבכו בעשור האחרון בפלילין בצורה זו או אחרת". על אף שכיחותם של פשעי התאגידים, אין בלשי ה-FBI מצליחים לעקוב אחריהם. ומוסיף מוחיבר וכותב, "אם כי הממשלה מסוגלת למסור לציבור מדי חודש מספרים על עקומת הפשע בלוס אנגלס, אין ביכולתה לספק נתונים על חריגות חמורות כגון עסקי פנים בבורסה, השלכת פסולת בסתר, זיהום סביבתי פלילי, או הולכת שולל של לקוחות." וזאת מבלי להזכיר כלל את התככים המופעלים על ידי התאגידים כדי לרכוש השפעה בממשל...

רוסל מוחיבר, עורכו של יכתב עת לפשעי תאגידים' כותב בירחון GREEN PEACE כי "הנזק הנגרם בעקבות מעשיהם הפליליים של התאגידים, גבוה פי עשרה ממכלול הפשעים המתבצעים על ידי אנשים פרטיים, כגון גניבה, שוד, תקיפה, גניבת מכוניות, וכיו"ב. "הוא מעריך שפשעי הצווארון הלבן עולים למדינה לפחות 100 מיליארד דולר מדי שנה.

אם ניקח בחשבון את הנזק הנגרם בגלל נוהלים מפוקפקים אחרים המתבצעים על ידי התאגידים, כגון קביעת מחירים מונופוליסטיים, ומכירת מצרכים פגומים, הרי שהמחיר ירקיע שחקים בעוד כ-200 מיליארד דולר נוספים. משרד המשפטים מעריך ש"משלם המסים מפסיד בין 10 ל-20 מיליארד דולר בעקבות הפרות חוקים פדראליים המתבצעים על ידי התאגידים."

מתוך: DOLLARS & SENSE

תחייתה של כלכלת השוק במרכז אירופה

שיחה עם פרופסור יז׳י קוסטה ☐ JIRI KOSTA

קוסטה נולד בפראג ב-1922 וגדל באווירת השמאל היהודי בבוהמיה. הוא היה באושוויץ ולאחר השחרור היה פעיל בהנהגת הנוער הקומוניסטי. בזמן משפטי סלאנסקי האנטישמיים נשפטו הוריו לעונשי מאסר ארוכים, וקוסטה עצמו הורד בדרגה ונשלח "להוכיח את עצמו בייצור". בתקופת "אביב פראג" הושבה לו עמדתו, והוא היה שותף לתכנון הכלכלי בממשלת דובצ'יק. לאחר פלישת צבאות ברית וארשה היגר לאוסטריה ומשם למערב גרמניה. ב-1971 נתמנה לפרופסור לכלכלה בפרנקפורט.

חסרונות המשק המתוכנן

היית בין יוזמי רעיונות הרפורמה הכלכלית בתקופת "אביב פראג", וכמדען עקבת אחר בעיות הכלכלה המתוכננת. מה לדעתך הסיבה לכישלונן המפתיע של מערכות הכלכלה המתוכננת?

קוסטה: סבורני כי הסיבה העיקרית מצוייה בשילוב שני גורמים: הראשון הוא הנטל המוטל על מרכז התכנון הנדרש לבצע משימה בלתי-אפשרית: עליו להכין מראש תוכנית ריאלית שתענה על כל הקריטריונים הכלכליים למשך שנה או חמש שנים, שעה שכל כלכלה מודרנית חייבת להתמודד עם מיליוני פריטים של מידע. אולם נוסף על כך מתחוללים כל העת שינויים בתהליכים, בנתונים ובתנאי המסגרת. אין לחזות מראש כיצד יתפתחו צרכי העתיד וכיצד יגיבו בני האדם על התנאים החדשים. גם ביחס לייצור אין לנו מידע מראש. למשל, מי היה חוזה לפני עשר שנים את המהפכה המיקרו-אלקטרונית?

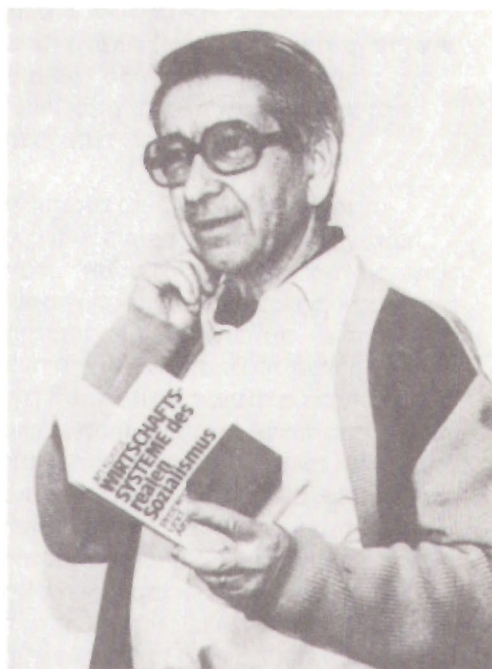
הגורם השני הוא היעדר מוטיבציה מספקת. כאשר זרם בלתי-פוסק של תכתיבים זורם אל המפעלים מלמעלה, ממרכז התכנון, ממשרדי הממשלה ומפקידי המפלגה, סביר להניח כי המוטיבציה תלך לאיבוד. אין מקום להחלטות עצמאיות, אין מרווח להכרעות, ואולי ניתן לתאר זאת כך: כל פועל חייב למלא נורמה מסוימת אשר נקבעה מראש על ידי "מודד הנורמות". עבדתי כחרט בזמן הטיהורים בשנות ה-50, וכמו יתר חברי לעבודה ידעתי כי ל"מודד הנורמות" אין כל מושג על יכולתי ועל האפשרויות השונות. לכן לא גיליתי לו את הפוטנציאל האמיתי שלי. שיחקתי בקלפים חסויים, ונוצר מעין משחק מוזר. לאמיתו של דבר, רק המפעל עצמו מסוגל לספק מידע על כושר הייצור שלו, ומרכז התכנון ויתר הדרגים הגבוהים תלויים בו. מנהלי המפעלים יודעים זאת, ופשוט אינם חושפים את הרזרבות שלהם. שיטה זו גורמת לאי-יעילות רבה.

רעיון התכנון נובע מלכתחילה מחשיבה מוטעית: עוד מארקס ואנגלס סברו כי עדיף לצפות מראש ולתכנן תהליכים כלכליים ממקום מרכזי המחליט וקובע, מפני שהשוק נוטה להתפתח באופן ספונטני וגורם למשברים. אבות המארקסיזם הקלאסי, ובמיוחד אנגלס, הגזימו בהערכת האפשרויות של תכנון תהליכים כלכליים מקיפים. התברר כי דווקא ההיפך הוא הנכון. הכישלון הכלכלי נובע מן השיטה עצמה, מפני שאי-אפשר לחזות מראש את כל הצרכים לפרטי פרטיהם. היעדר מידע אודות הפוטנציאל האמיתי של המפעלים גורם לתכנון בזבזני של משאבים. נוסף על כך, לא משתלם ליזום חידושים במפעל שבו הקריטריון העיקרי הוא לעמוד בתוכנית.

עם יז׳י קוסטה שוחח הרברט ברוקנר בפרנקפורט.

מתוך: DIE NEUE GESELLSCHAFT - FRANKFURTER HEFTE אוגוסט 1990.

תרגום: **חנה לש**

פרופ׳ קוסטה

כלכלת שוק סוציאליסטית בתקופת "אביב פראג"

בעיות המידע והאינפורמציה שאתה מציג ידועות לכלכלני הרפורמה בגוש המזרחי מאז שנות ה-50. נראה כי ב"אביב פראג" גובשו רעיונות הרפורמה לראשונה לכלל מדיניות כלכלית מעשית. התוכל לתאר את השיטה?

קוסטה: אולי ניתן לקרוא לשיטה "כלכלת שוק סוציאליסטית". היתה כוונה לשמור על אמצעי הייצור כרכוש החברה כולה במתכונת הסוציאליסטית. עם זת כבר היו מודעים לעובדה כי תיאום באמצעות פיקוד מגבוה אינו יעיל, ועל כן שאפו להנהיג שיטות ניהול המקובלות בכלכלת השוק, במקום הניהול הריכוזי. היתה גם מודעות לתופעות ניכור אשר שגשגו בעקבות ריכוז הרכוש בידי המדינה. מכאן השאיפה להעניק לעובדים זכות הכרעה נרחבת, אם כי במסגרת רכוש הכלל. כלומר, רצו להנהיג במפעלים מעין חוקת מועצות, וב"אביב פראג" היו אף ניסיונות מעשיים לשתף את הפועלים בניהול.
בהתאם לכוונות אלו חודש בחקלאות הרעיון הקואופרטיבי, שקרנו ירדה זה מכבר. לרכוש הפרטי יועד מקום נחות יחסית. היתה כוונה לארגן את ענפי המלאכה הזעירה כעסקים פרטיים משפחתיים, אולם הרכוש הציבורי היה אמור להישאר דומיננטי גם להבא, כדי לשמור על האופי הסוציאליסטי של כלכלת השוק.

ליקויים בתפקוד המערכות המעורבות

צבאות ברית וארשה שמו קץ אלים לרפורמות הכלכליות שאומצו בזמן "אביב פראג", אך הבה ונדמיין לרגע שהן הוגשמו. הסבור אתה כי היה להן סיכוי? האם השיטה שבה אמצעי הייצור החיוניים ותכנון המקרו נתונים בידי המדינה, מסוגלת לתפקד כראוי גם במיקרו ובהכוונת השווקים? או שמא הכישלון היה צפוי (כפי שאמנם קרה בהונגריה)?

קוסטה: על סמך הניסיון ההונגרי וניסיונן של מדינות אחרות, אני מניח כי אכן היו צצות בעיות, והשיטה לא היתה פועלת כראוי. התברר שלמערכות אלו יש ליקויי תפקוד, שגרמו לניוון ולנסיגה אל שיטות התכנון הקודמות. הדבר נובע מן העובדה כי בתחומים שבהם שלטת המדינה המפעלים אינם נוהגים על פי דרישות השוק ואינם מייצרים בהתאם לביקוש. בהונגריה הבינו זאת, והמסקנה היתה חד-משמעית: אין די בקבלת עיקרון התיאום עם השוק, כאשר בו-זמנית ממשיכים לשמור על מבנה הקניין הממלכתי. עם זאת, הדוגמה ההונגרית שימשה מורה דרך למחשבה של כלכלני הרפורמה בכל מדינות מזרח אירופה (למעט מזרח גרמניה), שכן המגזר הפרטי תפקד כראוי באמצעות שותפויות זעירות וקואופרטיבים, אשר הצליחו לספק ביעילות ובגמישות את צורכי האוכלוסיה. בולטת ומפתיעה היתה יכולתן של החברות הקטנות ליזום ולחדש, ומזה הפקנו אני וידידי הכלכלנים לקחים חשובים. בסיכום, יש לאפשר פיתוח פרטי וקואופרטיבי ושיתוף של הון מחוץ לארץ בפיתוח הפוטנציאל היצרני.

נקודה נוספת שהניעה אותי לנטוש את הדוגמות המיושנות היתה ההכרה, כי אין די בהכוונה של שוק מצומצם של סחורות ושירותים, אלא יש לכלול בו גם מגזרים אחרים, כגון הון להשקעות, תעסוקה וסחר חוץ. במלים אחרות, אין לקבל תיאום בתחומים מסוימים של השוק, בעוד שבתחומים אחרים נמשכת החלוקה הריכוזית הנכפית מלמעלה, הנקראת "תכנון".

התוכל לומר לנו משהו על חילוקי הדעות והקונפליקטים המעסיקים כיום את כלכלני הרפורמה במזרח אירופה? מה בדבר חילוקי הדעות בין הדור הישן בצ'כיה ובפולין לבין דור הכלכלנים הצעירים שם?

קוסטה: למעשה קיים קונצנזוס לגבי הכיוון שציינתי לעיל: כלכלת שוק יחד עם צורות שונות של בעלות (כאשר העדפה ברורה מוענקת לבעלות הפרטית) והרחבת התיאום על מגזרים נוספים. כאן אין כל מחלוקת, אולם כשניגשים לניסוח אסטרטגיית המעבר מתעוררים הוויכוחים: האם אפשר להתחיל במעין ריפוי בהלם, כפי שביצע לודוויג ארהארט בעת רפורמת המטבע במערב גרמניה? או שמא התנאים המקומיים אינם מאפשרים זאת? אם זהו המצב, כלום ניתן להתקדם צעד-צעד באמצעות שלבים חלקיים של הלם, או שמא יש להתקדם בקצב איטי על פני שנים מספר? לבעיית הקצב ומידת הרדיקליות של הרפורמות מצטרפת השאלה, באיזו מידה יש לאמץ כלכלת שוק טהורה? וכיצד ניתן להימנע מפגיעות חברתיות ומנזקים אקולוגיים?

אין שוק ללא מדינה

אם להסתמך על ההנחה כי רכוש פרטי ושוק הון חופשי הם היסוד לתפקוד נכון של שוק חופשי, כלום נוכל להסיק מכך שרעיונות "הדרך השלישית" אכן נכשלו?

קוסטה: אם נגדיר את "הדרך השלישית" ככלכלת שוק סוציאליסטית, הרי שהתשובה חיובית. לאמיתו של דבר, בעלי הפלוגתא השונים, ובמיוחד בין אנשי השמאל במערב, אינם יודעים תמיד למה הם בעצם מתכוונים. יש החושבים על אלטרנטיבות במסגרת כלכלת המערב על פי הדגם השוודי, אך הם מתנגדים בהחלט למקובל במדינות המתועשות נוסח ארצות הברית. לדעתי, כולם כאחד בדעה כי יש לנטוש את רעיון הכלכלה המתוכננת, אם כי צצות פה ושם אלטרנטיבות חדשות. בעיקרון, יש לאמץ את מנגנון השוק, אולם אין להעניק לו שליטה בלעדית. גם כאשר הרכוש הפרטי ממלא תפקיד דומיננטי, יש לאפשר את שיתוף העובדים בצורה כלשהי. אם נרחיב כך את רעיונות כלכלת המערב, לא יהיה לדעתי טעם

שוק בוורשה

סופרמרקט בבודפסט

להמשיך וללכת בדרך השלישית בין כלכלת שוק לכלכלת תכנון.

מה גרם לדעתך להתמוטטות הפתאומית של השיטה החברתית הריאל-סוציאליסטית?

קוסטה: נשתחרר לרגע מאירועי היום-יום. אני טוען כי בעיקרון החברה בגוש המזרחי התמוטטה בגלל שיטת הממשל עצמה. בצורת הממשל של מפלגה יחידה מחזיקה השכבה השלטת בכל עמדות הכוח, וחבריה אינם מוכנים לוותר על מעמדם. זה נכון בכל התחומים, אך בולט במיוחד בתחום הכלכלי, כשההתערבות במפעלים גרמה לתוצאות שליליות ביותר: קודם כול נפגמה המקצועיות. לכך נוסף קשר השתיקה ואי-חשיפתם של משגים, היעדר החלפת מידע חיוני, ומכאן היעדר ניתוח המצב לאשורו. המבנה הפוליטי היווה מכשול לניהול יעיל של המשק ושל המדינה כולה בייחוד בתקופת הסטאליניזם, אך גם תחת ברז'ניב ועד לגורבצ'וב.

אשמת השמאל הלא-קומוניסטי נפילת הגוש המזרחי פגעה גם בתדמית השמאל במערב. הפילוסוף החברתי יורגן האברמאס כותב בספרו החדש, כי "אין כל בסיס לטענות הטפשיות שהשמאל הלא-קומוניסטי אשם בפשיטת הרגל של הסוציאליזם הממלכתי, שהרי השמאל ביקר שיטה זו מאז ומתמיד". האמנם אין להטיל דופי בזרמים הלא-קומוניסטיים, מבחינה המוסרית או אידיאולוגית?

קוסטה: אני מאוד מעריך את האברמאס כמדען בעל רעיונות פוריים ביותר, ואני מסכים לביקורתו החברתית על השיטות הקיימות במזרח ובמערב. ואולם באשר לדבריו הנ"ל, רצוי לדייק יותר בפרטים.
ברפובליקה הפדראלית הסתייגו אמנם הסוציאל-דמוקרטים (וביתר שאת השמאל החדש) מהצורות החברתיות על פי הדגם הסובייטי. עם זאת הסתמן עיוורון מסוים בשנות ה-70 וה-80, כאשר הם לא השכילו להבחין בתוצאות הרות-האסון של השלטון הקומוניסטי ובחוסר ההומאניות של השיטה. התנסיתי בכך אישית, והניסיון היה מר מאוד. הם התעלמו מכך ביודעין, מתוך רצון להתקבל על הממשל, ודי לחכימא ברמיזא. אם כי אין זה חל על כל השמאל החדש, היו בין הסטודנטים כאלה, שעל אף התנגדותם המוחלטת לסטאליניזם חזרו וטענו: "ככלות הכול אצלנו, בקפיטליזם המערבי, המצב הוא הרבה יותר גרוע." כך הם מיתנו את ביקורתם, ואפשר להגיד כי השמאל במערב גרמניה הוכה בעיוורון חלקי, ואין לזכותו מכל אשמה.

בטקס הענקת פרס השלום לוואצלב האוול, הוא אמר כי היו לסוציאל-דמוקרטים במערב הזדמנויות רבות לדון עם אנשי האופוזיציה במדינות מזרח אירופה, כאשר ביקרו שם. אולם הם נמנעו מלהיפגש איתם, על מנת לא לסכן את מגעיהם עם שליטי אותן המדינות. האם לדעתך רובצת עליהם אשמה מוסרית כלשהי?

קוסטה: מבחינה עקרונית היתה ה OSTPOLITIK - ("מדיניות המזרח") צעד נבון, שכן היא הובילה להסכמי הלסינקי, ולכך היתה חשיבות רבה בתחום המאבק על זכויות האדם. פועלו של וילי ברנדט, אשר תמיד השכיל להסתמך על החלטות הלסינקי ולהשיג ויתורים בדרג הממשלתי, ניכר היטב. בתחומים של עזרה הומאנית, איחוד משפחות והעזרה בהגירה מארצות הקומוניזם פעלו הסוציאל-דמוקרטים פעולה מבורכת. אך צודק האוול בטענתו כי בעת משא ומתן עם הממשלות נמנעו למעשה הסוציאל-דמוקרטיים

ממגע גלוי עם בני-בריתם האמיתיים שם, הלא הם מתנגדי השלטון הטוטאליטרי. בשנים האחרונות חל שיפור כלשהו בתחום זה, וראוי לציין כי וילי ברנדט ידע תמיד עם מי ועם איזה מין שלטון הוא דן. אולם לא כל הנלווים אליו הבינו שהאופוזיציות הרדיקליות שם הן בעלות הברית האמיתיות. בסופו של דבר זה הזיק בוודאי ל-SPD , וירידתה בבחירות בגוש המזרחי לשעבר כרוכה במידה רבה בהתעלמותה מבני-בריתה האמיתיים. אולם ה- OSTPOLITIK כשלעצמה היתה, לדעתי, מהלך נכון.

סוציאליזם דמוקרטי

כישלון הכלכלה והחברה בגוש המזרחי מעורר את השאלה האם יש לדגול במונח "סוציאליזם" גם בעתיד? האם כדאי מבחינה עקרונית לדבוק בו כאלטרנטיבה למוסדות הממשל המערביים, כגון "דמוקרטיה פרלמנטרית", "כלכלת שוק", או "מדינת חוק"?

קוסטה: אפשר לשמור על המושג סוציאליזם, אולם חשוב להשלימו במושג "דמוקרטי", כדי לסייג אותו בבירור מן הסוציאליזם הרדיקלי. במישור המשקי פירושו של דבר, כי אין להדגיש עוד את "התכנון המרכזי" ואת "הבעלות הממלכתית" כמושגים מהותיים של הסוציאליזם. נוכל בהחלט לפרש את הסוציאליזם הדמוקרטי על פי "תוכנית ברלין", לה תרמתי גם אני את חלקי הצנוע. ואזי עלינו לשלול כל אלטרנטיבה למדינת חוק חופשית ודמוקרטיה פרלמנטרית, עם אימוץ כלכלת שוק בעלת אוריינטציה חברתית ואקולוגית.

בשעת ניסוח של פרוגרמות סוציאל-דמוקרטיות בעלות אופי ערכי, נוכל לדעתי לשמור על המונח "סוציאליזם" כדי להדגיש את ערכי היסוד של שוויון, חירות וסולידריות. כשאני מדבר על ערכים, כוונתי לשוויון - במישור ההזדמנויות: לחירות - כזכות הפרט להשתתף בכל ההכרעות החשובות בתחום הפוליטי, הכלכלי והתרבות; ולסולידריות - כתמיכה בחלשים ושמירה על צדק סוציאלי (שאת תוכנו רצוי לפרש מחדש). הבעיה המרכזית היא בתחום הכלכלי, בו יש התעלמות מממד היעילות. והרי לא ניתן להגשים את כל הערכים הנעלים כשהמשק אינו מתפקד כראוי. עלינו לראות תמיד את שני צדדי המטבע: יעילות כלכלית כתנאי להגשמת ערכינו.

האינך סבור כי בחברה מודרנית השואפת ליעילות ולכלכלת שוק ניתן למנוע אי-צדק וניכור? אם רצונך להגשים ערכים הטבועים בסוציאליזם בשעה שהמשק המודרני שואף ליעילות, כלום לא צפויות סתירות ומתיחות כלשהי?

קוסטה: אכן, תמיד יהיו קונפליקטים, והפתרון מצוי בפשרה, אולם חשוב שזו תתקבל לאחר דיון ציבורי. על כולם לדעת שאין תרופות פלא למניעת כל החולשות ופעולות הסרק. אי-אפשר להרבות עושר ובו-זמנית לספק את כל הצרכים התרבותיים, החברתיים, האקולוגיים וכיו"ב. רבים בשמאל ההיסטורי לא הבינו זאת, החל באוטופיזם וכלה במארקסיזם וחסידיו. אין פתרון אופטימלי המעניק אושר לכול, שכן גם להבא יתקיים מגוון של אינטרסים, אשר עשוי להתרחב עם פיתוח המשק והחברה. יש לצפות להיווצרות אינטרסים וסתירות חדשים, שימצאו את פתרונם באמצעות פשרות.

אם נאמץ את "הסוציאליזם שלך" בעל הכוונות הערכיות, במסגרת חברה פלורליסטית פתוחה ומגוונת, שבה אתה תומך, כלום נוכל עוד לקרוא לזה סוציאליזם?

קוסטה: יתכן שיש להחליף את השם "סוציאליזם" בשם התואר "סוציאלי" (על פי ערכי הסוציאליזם), כפי שמציע ידידי ההונגרי תאמאש באואר, אשר לו אני אסיר תודה על כך.

האם אמריקה עומדת למכירה?

טים וייז ☐ TIM WISE

לאחרונה הולך ומתחזק רעם תופי המלחמה המזעיקים את תושבי אמריקה לקום נגד כנופיות הפולשים, נגד הקפיטליסטים היפאנים. וכי למה לא? הרי לאחרונה הם השתלטו גם על מרכז רוקפלר! ג׳יק אנדרסון מלבה את אש הקרב בכתבה שהתפרסמה ב- PARADE תחת הכותרת: ״האם אמריקה עומדת למכירה?״ לטענתו, ״צאצאיהם של חלוצי אמריקה מוכרים עתה את ירושתם היקרה לזרים בעלי ארנקים מלאים״.

הלן בנטלי, נציגת הרפובליקנים במרילנד, אף מתקדמת צעד נוסף באומרה, כי ״ארצות הברית הולכת והופכת במהירות למושבה של יפאן״.

ההסתייגות מטענות אלו מתחילה בפסגה, בה ניצב נשיא התומך בעיקרון הסחר החופשי, וקונגרס הנאמן בדרך כלל למדיניות הדלת הפתוחה להון זר. הם זוכים לתמיכת החברות הרב-לאומיות, בעלות העוצמה, החוששות מפעולות תגמול בשל מעורבותן בהשקעות הון בחו״ל. אליהם מצטרפים גם אלפי הפועלים ושכניהם, הרואים בבעלים הזרים מושיע הבא להציל את מקומות עבודתם ואת קהילותיהם אשר ננטשו על-ידי חברות אמריקניות.

צבא של אנשי כלכלה ניצב מאחוריהם בטענה, כי ארצות הברית זקוקה לידע זר כדי לעמוד בתחרות, ובכל מקרה דרוש לה הון זר כדי למנוע את עליית הריבית בעקבות הגירעון התקציבי והמאזן המסחרי השלילי.

עם זאת נמשכת ההתקפה המילולית נגד היפאנים, כשברקע מהדהדים גזענות ושנאת זרים. אולם החשש מהשקעות זרות מקורו בעיקר באי-ביטחון כלכלי. מאחר שחברות רב-לאומיות שמקום מושבן בארצות הברית ייצאו בשנות ה-70 וה-80 אלפי מקומות עבודה, יש לאזרחי ארצות הברית סיבה טובה לחשוש מן הקפריזות של ההון הבין-לאומי.

תוכנית גרנדיוזית!

אם רטוריקה צבאית זו מלאה בהדי גזענות מימי מלחמת העולם השנייה, המצב שונה בתכלית כשמדובר בסדר הכלכלי הגלובלי החדש. היפאנים וצבא גדול של זרים אכן הולכים ומשתלטים על חלקים משמעותיים של ארצות הברית, החל באדמות חקלאיות וכלה בנכסי דלא ניידי עירוניים, החל בבנקים וכלה במפעלים לייצור מכוניות. כשחברת ״מיצובישי״ רכשה את מרכז רוקפלר צלצלו פעמוני האזעקה, אולם בולמוס הקניות הזר לא בא בהפתעה, הוא נמשך זה מכבר.

מאז 1970 חלה עלייה שנתית של כ-20% בהשקעות הזרות הישירות, ובסוף 1987 הן הגיעו לסך של 262 מיליארד דולר. חברות בנות זרות העסיקו יותר משלושה מיליון עובדים אמריקנים, והן שולטות על כ-12% מן הנכסים התעשייתיים. כ-20% מן ההון הבנקאי שייך לזרים. כמו כן שייכים נכסים רבים במרכזי הערים הגדולות לזרים: 64% בלוס אנג׳לס, 39% ביוסטון, וכשליש במיניאפוליס. חברות רכב יפאניות מרכיבות יותר ממיליון מכוניות זרות על אדמת ארצות הברית.

בדומה למרבית העניינים העולים בשצף קצף על סדר יומה של המדיניות האמריקנית, אין כל בסיס לקריאות התיגר נגד יפאן, שכן זו אינה המשקיע הישיר הגדול ביותר. מקום זה מיועד

טים וייז הוא אחד מעורכיו של כתב-העת.

מתוך: DOLLARS & SENSE, אוקטובר 1990.

תרגום: **חנה לש**

לבריטניה. (אם כי היפאנים הגבירו מאוד לאחרונה את קצב השקעותיהם בארצות הברית). יתרה מזאת, המצב הנוכחי, שבו כ-9% מן הנכסים נשלטים בידי הון זר, אינו כלל גבוה בהשוואה למרבית המדינות המתועשות האחרות. חשוב במיוחד לציין כי על אף הגאות הדרמטית בהשקעות זרות בכלל ויפאניות בפרט, אין לראות בהן כוונה לגרום הרס כלכלי לארצות הברית.

מדיניותו הפיסקלית מלאת הסתירות והבלתי-מתואמת של ממשל ריגן, סייעה מבלי משים לעליית ההשקעות הזרות בשנות ה-70, והללו היו לגאות בשנות ה-80. בשלהי שנות ה-70 חלה עלייה בהשקעות הזרות במגמה לעקוף את מגבלות הסחר האמריקניות, מחד גיסא ומשום שהאינפלציה גרמה לירידה בערך הנכסים. הורדת המסים על-ידי ממשל ריגן ב-1981 הוסיפה תאוצה. רפורמת המסים והגירעון התקציבי הגואה הגבירו את הצריכה הכללית, וזו עלתה מאוד בהשוואה למדינות המתועשות האחרות. אולם חברות אמריקניות לא היו מוכנות לצריכה הגואה. רמת החיסכונות וההשקעות ירדה, ולרשות החברות עמד פחות הון השקעות למפעלים ולציוד. כתוצאה מכך חלה ירידה בפריון העבודה, וחברות אמריקניות ניצבו מול שוק מקומי מתרחב בעוד שכושר תפוקתן מוגבל.

ההון הזר מיהר למלא את החלל, כשהוא נמשך אל רמות הריבית הגבוהות ביותר בעולם. אולם הריבית הגבוהה בראשית שנות ה-80 גרמה לניפוח ערך החליפין של הדולר. רוב המשקיעים הזרים חיפשו מקלט בהשקעות בלתי-ישירות ובמיוחד במניות האוצר, שהונפקו למימון הגירעון התקציבי. ב-1985 ניכרה עלייה בממדי ההשקעות הישירות, כאשר מרבית המעצמות הקפיטליסטיות תיאמו את מאבקן להורדת ערך הדולר.
תוך שנתיים ירד ערך הדולר עד כדי מחצית לעומת הין היפאני, ונכסים אמריקניים היו ל"מציאות". למשקיעים הזרים למיניהם היו מזומנים לרוב והם החלו להשקיע באופן ישיר.

בין 1985 ל-1988 גדלו ממדי ההשקעות הזרות במפעלים ובציוד מ-8.9% ל-67%. ההון הזר פשוט רכב על הגל האדיר של רכישות ומיזוגים, ששטף את המדינה בין 1980 ל-1987, כאשר כ-14% ממנו ממומן באמצעות הון מכל קצוות תבל. אם אכן היתה כוונה להעמיד את ארצות הברית למכירה, אזי היוזמה יצאה מוושינגטון ולא מבון, טורונטו או טוקיו. ואם מסתמנת תמונה ברורה כלשהי, הרי זו מגמת המשקיעים לנסות ולהקים את מפעליהם בקירבת השוק הגדול בעולם.

יצירת מיתוסים

כשם שהמתקפה נגד היפאנים מוגזמת מאוד, כן גם מוגזמות ההכרזות בדבר התועלת הרבה שההון הזר עשוי להביא לארצות הברית. כל מי שתומך בהשקעת הון זר טוען, כי נוסף על שלושה מיליון מקומות העבודה החדשים שנוצרו על ידי חברות בנות זרות והמסים שנגבו מהן, יש יתרון גדול בייבוא הידע הטכנולוגי והמינהלי לתעשייה האמריקנית, הקופאת על שמריה. יש הטוענים כי החברות הזרות מיומנות ביחסי עבודה אנושיים, ויודעות להציע לעובדיהן עבודה יותר מספקת.

כאשר נשמעים טיעונים אלה מתקבל הרושם כאילו בעקבות התחלות חדשות נוצרו שלושה מיליון מקומות עבודה בחברות בנות זרות. אולם למעשה רק 4% מאלה הם חדשים. כל היתר נוצרו כתוצאה של מיזוגים ורכישות, כשהעובדים פשוט זכו לבעלים חדשים. בין 1980 ל-1988 נוצרו מדי שנה רק 11,000 מקומות עבודה כתוצאה מהתחלות חדשות במדינה כולה. גם אם נוסיף לכך את התעסוקה במפעלי תעשייה, שקיבלו תאוצה באמצעות מפעלים זרים, נראה כי לא נוספו יותר מ-40,000 מקומות עבודה לכלכלה

האמריקנית, המעסיקה יותר מ-100 מיליון עובדים. מצב התעסוקה קודר אף יותר, אם ניקח בחשבון את מקומות העבודה שאבדו בעקבות התחרות עם מפעלים זרים והתפשטות העסקים הזרים בארצות הברית. על פי הערכה גסה מדובר באובדן של כ-50,000 מקומות עבודה בין 1982 ל-1986. מחקרו של קאנדס האווס (HOWES) מאיגוד פועלי המכוניות מאמת עובדה עגומה זו. על אף צמיחתם המהירה של מפעלי הרכבה ותעשיות חלקי חילוף לרכב יפאני, חלה ירידה במקומות העבודה בתעשיית הרכב. להערכתו מדובר בהפסד של כ-158,000 משרות נטו בתעשיית המכוניות בלבד.

מפעלים חדשים, בעיות חדשות

האווס טוען כי עלינו להימנע מהקמת מפעלי רכב חדשים, ולא לחשוש מרכישת מפעלים קיימים על-ידי הון זר. לדידו, כל השקעה במפעלי רכב חדשים המייצרים לשוק האמריקני השבע ממילא, אינה כלכלית ואף מזיקה לעובדים. למעשה, חיסכון של כ-1000 דולר במחיר מכונית המיוצרת במפעלים החדשים, אינו תוצאה של יתר יעילות, אלא של הקמת מפעלים חדישים והעסקת פועלים צעירים ובלתי-מאוגדים. נוסף על כך זכו מפעלים אלה לסובסידיות נדיבות ביותר.

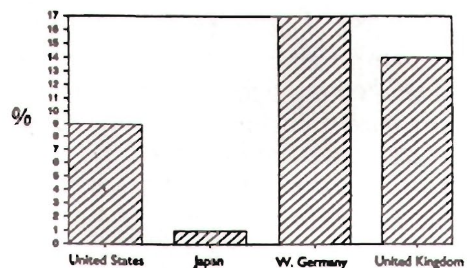
אולם לטענתו של רון בלקוול מאיגוד פועלי הטקסטיל קיימת בעיה חמורה אף יותר: עם כניסתו לאמריקה נתקף ההון הזר בווירוס קטלני של "אנטי-איגוד". בעלי עסקים יפאנים, גרמנים ואף סקנדינבים, נוטים להתייחס לעובדיהם האמריקנים הרבה יותר גרוע מכפי שהם מתייחסים לעובדים במולדתם. אין הם "גרועים" או "טובים" יותר מכל אדם אחר, אך כשהם משקיעים בארצות הברית הם מעדיפים להקים את מפעלם באותן המדינות המתנגדות לאיגודים המקצועיים.

הכלכלן דן לוריא, מומחה בתעשיית המכוניות, טוען כי לאור הניסיון הדו-משמעי באשר להשקעות זרות, עלינו לשנות את דרך מחשבתנו, כאילו הון זר "טוב" למפעלים חדשים ולטכנולוגיה חדשה, ו"מזיק" כשהוא בולע חברות אמריקניות קיימות. וכי למי אכפת אם זרים ישתלטו על מפעלים קיימים? הרי יש להם המשאבים והידע. אך תהיה זו איוולת להקים מפעלים בעלי ידע טכנולוגי בתעשיית המכוניות, המייצרת בלאו הכי לשוק שבע!

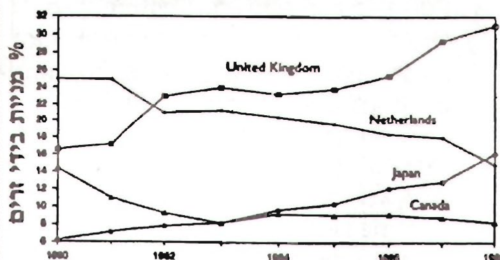
הוויכוח סביב ההשקעות הזרות שופך אור על אי-הביטחון של רבים מאזרחי ארצות הברית, החוששים לאבד את השליטה על גורלם הכלכלי. ארצות הברית אינה עוד אותה מעצמה כלכלית אדירה השלטת על כל תחומי הכלכלה כאן או בחו"ל. בעולם ההולך ומשתנה במהירות יש הצדקה מסוימת לחשש בפני השתלטות זרה, אך ההיסטוריה אינה מוצדקת כלל.

ס' טייט ראטקליף, כלכלן אמריקני היושב בטוקיו, כותב ב-WALL STREET JOURNAL: "יפאן עלולה לאמץ מעין מדיניות תעשייתית בשביל ארצות הברית באמצעות השקעותיה. כלומר, היא תוכל להחליט איזו תעשייה מתאימה לארצות הברית." אך מי יחליט כיצד להגיב?

נכסים מקומיים בידי זרים - 1986

חלקן של מניות בבעלות זרה, לפי לאומיות הבעלים 1980-1988

Source: Edward M. Graham and Paul R. Krugman, *Foreign Direct Investment in the United States*, 1989.

ארצות הברית היא המדינה המפותחת היחידה בעולם שבה אין מדיניות תעשייתית לאומית כלשהי. לדעתו של האווס, "יש צורך בהערכת ההשלכות החברתיות של כל השקעה בטרם מאשרים אותה".

רון בלקוול מסכים, "אילו היה לנו מושג באיזו מין כלכלה אנו מעוניינים, יכולנו להחליט על תחום ההשקעות הזרות הישירות". הוא מציע לפועלי ארצות הברית לחשוש יותר מבריחת ההון הרב-לאומי לחו"ל מאשר מהשקעת הון זר באמריקה. על פי המידע של ודוורד וגליקמן, הערכה זו מוצדקת, שכן השקעות מעבר לים של חברות אמריקניות רב-לאומיות הן אחד הגורמים להיווצרות מאזן הסחר השלילי עם יפאן. לדוגמא: ב-1987 ייבאה "ג'נרל מוטורס" מיליון מנועים מחו"ל, וכ-40% מן הגירעון המסחרי נגרם בשל חברות אמריקניות המייצרות או מייבאות מוצרים משם.

אובדן התעסוקה בשל בריחת ההון מגמד את השפעת ההשקעות הזרות בארצות הברית. בין 1977 ל-1986 חיסלו החברות הרב-לאומיות 3.3 מיליון מקומות עבודה ויצרו פחות מ-600,000. דהיינו, אובדן נטו של 2.7 מיליון מקומות עבודה. במיוחד מדאיגה העובדה כי מרבית הנפגעים הם פועלי ייצור ונשים, ואחוז האפרו-אמריקנים גבוה פי שניים מחלקם בין העובדים.

לארצות הברית יש שליטה מעטה הן על השקעות פנים והן על השקעות חוץ, ועל כן היא נותרת חשופה לנטישה של הון, שהולך ונעשה יותר ויותר נייד. מוקד הבעיה אינו הבעלות הזרה כי אם החברות האמריקניות; מה הן עושות, ומה גורם להן להשקיע במקום זה או זה.

מי עדיין אינו משלם מסים?

שלוש שנים חלפו מאז אישר קונגרס ארצות הברית את רפורמת המס של 1986, על פיה הובטח כי משפחות אמידות וחברות גדלות תישאנה אף הן בנטל המסים. אולם טרם קרה כן. ב-1987 נמסר על ידי משרדי מס ההכנסה על 530.000 דוחות שהכנסות בעליהן עלו על 200.000$. מבין אלה 595 נישומים כלל לא שילמו מסים! (עלייה משמעותית משנת 1977, בה רק 53 נישומים לא שילמו). ב-1987 הגיעה הכנסתם הממוצעת של אותם 595 לכדי 600.000 $. מסתבר כי כ-3000 מבין האנשים האמידים ביותר, אשר לבטח עומדים לרשותם יועצי מס מוכשרים, שילמו פחות מ-10% מהכנסותיהם למס הכנסה. יתרה מזאת, 33.805 נישומים בעלי הכנסה שנתית של כ-200.000 $ שילמו פחות מ-15% במסים פדראלים, שעה שמשפחה ממוצעת בעלת הכנסה של 30.000 $ משלמת כ-12%.

מאז 1985 עוקבת עמותת אזרחים למען מיסוי צודק (CTJ), אחר 250 החברות הרווחיות ביותר בארצות הברית. מסתבר כי אמנם ב-1988 הן שילמו אחוז גבוה יותר מרווחיהן למס הכנסה, אולם עדיין ישנה השתמטות משמעותית. שבע חברות אשר רווחיהן מסתכמים בכ-1.2 מיליארד דולר, לא שילמו מסים כלל עד 1988. שש מבין 250 החברות קיבלו החזר בסך 120 מיליארד $, ו-45 הורידו את התחייבויותיהן לכדי פחות מ-10%.

מתוך: DOLLARS & SENSE, 1991

דמוקרטיה באמריקה: אזכור

ג׳ פיטר יובן □ J. PETER EUBEN

בחודש מרס האחרון פרסם ניו יורק טיימס סדרת מאמרים תחת הכותרת ״הצרה של הפוליטיקה״. הסדרה והסוגיות שהיא עוררה ירדו מסדר היום בגלל המשבר במפרץ, אבל גם לאחר שיימצא ״פתרון״ למשבר הזה תיוותר הצרה של הפוליטיקה.

המאמרים בטיימס טענו כי חיי הציבור שלנו טובעים בשיגרתיות. בעוד ״החזון והערכים הדמוקרטיים (של אמריקה) זוכים כנראה לניצחון בכל רחבי העולם, מתגבשת בתוך ארצות הברית הסכמה אומללה, לפיה הפוליטיקה הפנימית נעשתה כה רדודה, שפלה ואפילו חסרת משמעות, עד שאין ביכולתה ליצור את הרעיונות ואת ההנהגה הדרושים כדי להנחות את ארצות הברית בעולם המשתנה במהירות.״ חלק גדול מדי מן הדיון הפוליטי שלנו הוא ״שולי״, ״מטייח״, ומוגדר על-ידי חיפוש התדמית, הצופן או התמונה שילכדו את תשומת הלב של ציבור רווי-מידע, שבע-בידור ומשתעמם על נקלה. יש לנו יותר מדי פוליטיקאים ״זריזים״ המסתמכים על מקצוענים בתחום הפוליטיקה כדי לגלות מהו הלך הרוח הציבורי, שמאז פרשת ווטרגייט ווייטנאם נהיה ״מפוכח לחלוטין״. כתוצאה מכך, לא ייתכן דיון נמרץ ומשמעותי בסוגיות העיקריות הניצבות בפני האומה: הסיכוי של אירופה מאוחדת מבחינה כלכלית, והאתגר שמציגה העוצמה הכלכלית של יפאן, חוסר השורשים וחוסר הבית שמאפיינים את אומתנו, וההישגים הירודים של הצעירים שלנו במערכת החינוך. מסכם את הקינה דייוויד אוביי, הנציג הדמוקרטי של מדינת ויסקונסין בקונגרס כאשר הוא שואל: ״האם מותה של הפוליטיקה האמריקנית התייבש עד כדי כך שיש לנו רק נוכלים פוליטיים המתמרנים בסמלים?״

סדרת המאמרים - וקינתו של אוביי - באו בעקבות המהפך במזרח אירופה, שסמלו היה הנאום שנשא נשיא צ׳כוסלובקיה ואצלב האוול במושב המשותף של הקונגרס.
נוכחותו ונשיאותו של האוול הזכירו היטב לאמריקנים שהמלחמה הקרה באה על סיומה, וכי הטענה שלנו, החיוורת אבל השימושית ומחניפה, שאנו מנהיגי העולם החופשי, איבדה את תוקפה. אחדים ראו ב״ניצחוננו״ על הקומוניזם סימן להיותנו נבחרים: מבלי שנהיה מודעים לכך היינו מופת לתרבות, אידיאל שהתממש, מטרת ההיסטוריה.
אבל המאמרים בטיימס מציגים הלוך רוח שונה; חרדה לגבי מי ״אנחנו״, ואי-נוחות לגבי השאלה האם המלך - שאולי אינו לגמרי עירום - לבוש בצורה מרושלת מכדי לשמור על חזותו. ייתכן מאוד שחרדה זו תחזור להטרידנו כאשר ימוג מעט הלהט הפטריוטי בגלל ההתערבות במזרח התיכון.

המאמרים בטיימס הבהירו כי מה שמלהיב את הפועלים בפולין, את האינטלקטואלים בצ׳כוסלובקיה ואת הסטודנטים בסין ביחס לאמריקה, שוב אינו גורם לנו כל התרגשות. למרות שאנו חלק (ורק חלק) מן החזון הדמוקרטי והאופקים הרחבים המגרים את דמיונם, אנו עצמנו שכחנו גם את זה וגם את זה, אין לנו דמויות כמו פריקלס או לינקולן, ויטמן או מרטין לותר קינג הבן, אדם מיצ׳ניק או האוול, ואת זה בדיוק הזכיר לנו הנאום של האוול. (כאשר חבר הקונגרס ביל תומאס נשאל, האם אדם בעל כושר מחשבה ותחכום כמו אלה של האוול היה מצליח אילו ביקש להיבחר בארצות הברית, הוא ענה: ״כמה כסף יש לו? מי היועץ שלו? והאם הוא מוכן לגלח את שפמו?״) את סקרי דעת הקהל אשר מדווחים על שביעות רצון מן המינהל של בוש צריך להבין בהקשר רחב יותר: של סקרים אחרים, המראים כי לראשונה בהיסטוריה שלנו

ג׳ פיטר יובן הוא פרופסור למדעי המדינה ולהיסטוריה של המודעות באוניברסיטה של קליפורניה בסנטה קרוז. הוא מחבר הספר
THE TRAGEDY OF POLITICAL THEORY
(PRINCETON UNIVERSITY PRESS, 1990).
מתוך: TIKKUN, נובמבר-דצמבר 1990.

תרגום: נורית גורן

אנו סבורים שחיי ילדינו יהיו יותר קשים מחיינו; של אדישות גוברת שבאה לידי ביטוי בירידה המתמשכת במספר הבוחרים שמממשים את זכותם לבחור; של שני מחקרים לאומיים הטוענים כי "הצעיר האופייני" הוא אדיש, רדום, מנוכר, בור ומתעניין רק בעניינים מקומיים ושוליים.

לנאומו של האוול נודעה חשיבות מיוחדת בגלל קהל המאזינים שלו. בפני בעלי השררה הוא בז לשררה שלו עצמו. בעומדו בפני אלה שמגלים לעתים קרובות שאננות לגבי כוחם של בני האדם לשלוט בטבע ובגורל, הוא הזהיר מפני "האמונה הרברבנית"
לפיה "האדם הוא שיא היצירה" ולא חלק ממנה, ומפני האשליה המתבקשת ש"לכן הכול מותר". כשהוא דיבר בפני אלה שמאמינים יותר מדי בכלכלה ובמדע, ומפריחים קלישאות מוסריות כשהם מעסיקים את ועדת האתיקה, טען האוול לבכורה של עקרונות מוסריים שמתרחקים מצדקנות עצמית וממניכאיזם. האוול הוא תלמיד הדמוקרטיה האמריקנית, אך הוא מופיע גם כמורה שקיבל את הכשרתו במשטר טוטאליטרי, שבבלי דעת סיפק לו ולבני עמו "יכולת מיוחדת להסתכל, מדי פעם בפעם, רחוק יותר משיכול אדם שלא חווה את הניסיון המר הזה."

אם כך, מה יכולים נאומו, נוכחותו ואופיו של האוול ללמדנו? ראשית, שאין לקחים, אם במלה לקחים אנו מתכוונים להנחות מתומצתות לגבי פוליטיקה ומוסר. האוול הוא פיקח ואירוני מכדי לעשות זאת, שהרי למד מניסיונו להעריך את הצו של אריסטו, לפיו אל לו לאדם משכיל לדייק בנושא מסוים (פוליטיקה ומוסריות) יותר משהנושא מחייב. מאחר שחי תחת משטר שהסתיר את השקר היום-יומי בעזרת אידיאולוגיות נשגבות, הוא יודע שהחיים תמיד יותר עשירים מן הקטיגוריות שלנו, וכי פעולה, בחירה ואופי מטשטשים את הקיטוב המועיל בין "אנחנו" - שפועלים בצורה הוגנת וצודקת בגלל מה שאנו יודעים, לבין "הם" - הבלתי-צודקים, הרעים והבורים. הוא מכיר טוב מדי את תיאטרון האבסורד מכדי להתעלם מן העובדה, שלעתים קרובות מאוד הפשרה והנבזות מסתתרים בתוך האצילות, ורגעים של גאולה זוהרים מתוך השיגרה והבלתי-צפוי. בנאום שנשא לבני עמו לרגל השנה החדשה, תיאר האוול כיצד ה"חינוך" שזכו לו תחת המשטר הקומוניסטי פיתח בהם "חשד עמוק לכל ההכללות, הקלישאות האידיאולוגיות, האמרות החבוטות, הסיסמאות, הסטריאוטיפים האינטלקטואליים והפניות החתרניות לרמות שונות של רגשותינו, מן הנבזה ביותר ועד לנעלה ביותר."

האוול (כמו מיצ'ניק) בוחר את מלותיו בקפידה, וגם בכך יש לקח. רבות מן המלים הללו - דמוקרטיה, חירות, כוח, אזרחות וצדק - מוכרות למדי, ולמעשה מוכרות עד כדי כך שרבים מאיתנו מתייחסים אליהן כאל תפילה טקסית שמטרתה לקיים מיתוס תרבותי שתוקפו פג (ולכן הוא מניפולטיבי). ואולם , קולו של האוול מעניק למלים אלה דחיפות ועומק. לדוגמה, חשבו על הכבוד שהוא מעניק למלה "אזרח" בנאומו לפני הקונגרס. כאשר הוא מכבד את זכרם של אנשי צוות אוויר וחיילים אמריקנים שנפלו על אדמת צ'כוסלובקיה, הוא מכנה אותם "אזרחים צעירים". כאשר הוא מכבד בדבריו את הצהרת העצמאות, החוקה ומגילת הזכויות, הוא מסכם את משמעותן באומרו, שהן "השרו על כולנו את הרצון להיות אזרחים".

אבל לא כך הן השפיעו על האמריקנים, לפחות כל עוד אנו מתייחסים אל האזרחות כאל אחריות ציבורית רצינית. למעשה, ברוב הדיון הפוליטי שלנו באים לידי ביטוי הדברים שהאוול חושד בהם: אמרות חבוטות, קלישאות, סיסמאות, סטריאוטיפים ופניות מניפולטיביות אל הרגשות. וזה, ללא ספק, לקח נוסף שהאוול לימד את שומעיו (ללא כוונה). בעוד אמריקנים רבים נרתעים כאשר המנהיגים הפוליטיים שלנו מעלים שוב ושוב על נס את העבר הדמוקרטי שלנו, העבר הזה מרגש את ואלנסה, את האוול ואת מאנדלה, ונוגע שוב ללבנו כאשר דמויות כאלה מבקשות לאמץ לעצמן את המורשת הזו. בגלל האנשים הללו, ומה שכבר עשו ומה שעליהם להשיג עדיין, שמורה להם הזכות להתייחס אל ג'פרסון ואל לינקולן, מה שאסור למנהיגינו. בעוד הם מקימים או מחיים את הדמוקרטיות, מדיניות הפנים שלנו עוסקת בניסיון לחלץ את עצמנו משערוריית הבנקים למשכנתאות שמעורבים בה בנו של הנשיא והדמוקרט השני במעלה בסנאט.

קץ המלחמה הקרה הגדיל את הפער בין העבר להווה שלנו; בין החיים הפוליטיים והדיון הפומבי

שלנו, מצד אחד, לבין אלה שמתגבשים במזרח אירופה, מצד שני. זאת משום שעכשיו אי-אפשר להגדיר את הזהות הפוליטית שלנו במונחים של יריבים ובני ברית ועל פי מה שאיננו: טוטאליטריים. וכאשר גם הבדיה התרבותית הדקה הזו מאבדת את אחיזתה, שאלות שהיו בלתי-מתקבלות על הדעת, שוליות או ישנות מאוד, תופסות מקום מרכזי ונעשות דוחקות וחדשות. מה פירוש הדבר להיות אזרח במדינה דמוקרטית? מדוע כה רבים מייחסים חשיבות כה רבה לחיים הציבוריים? מדוע הדרישה לחירות באה לידי ביטוי בדרישה לשותפות פוליטית?

הנאום של האוול והאירועים במזרח אירופה יכולים ללמד אותנו לכבד הן את מה שיש לנו והן את מה שחסר לנו. מה שיש לנו הוא דמוקרטיה המבוססת על רשות שופטת עצמאית, על זכויות הפרט ועל בחירות חופשיות; מה שאין לנו הוא דמוקרטיה במובן של השתתפות מתמדת וישירה של האזרחים. לגבי האוול, "דמוקרטיה במובן המלא של המלה" היא אידיאל שאפשר להתקרב אליו כפי שמתקרבים אל האופק. אנו מתקרבים אליו ללא הרף, אך אנו מבינים כי אין סוף למטרה, שבכל זאת מנחה אותנו, שהמרחק בינה לבינינו מחייב אותנו להתייחס אל כל אמצעי כאל מטרה ואל כל מטרה כאל אמצעי.

מאז המהפך במזרח אירופה, פחות ופחות משקיפים מבטלים כלאחר יד את מה שיש לנו בתור "זכויות וחירויות בורגניות", אם כי עדיין נותרו מבקרים שמאשימים - ובצדק - את הנאמנות הבלתי-עקבית שלנו לזכויות אלה. רבים יותר מבטלים את מה שאין לנו כבלתי-ראוי לכבוד.

החזרת האיזון על כנו מחייבת אותנו, לכל הפחות, להוסיף עומק למושגים המרכזיים של הדיון הפוליטי שלנו: דמוקרטיה, כוח, חירות ופוליטיקה. נוכל להתחיל בהתייחסות רצינית לאמונתו של לינקולן, כי הממשלה היא של העם, בידי העם ולמען העם.
פירוש הדבר יחס חשדני לטיעונים של "העיליות האחראיות", כי מאחר שממשלה למען העם אינה יכולה להיות של העם ובידי העם, על המעטים למשול כדי להציל את הדמוקרטיה מעצמה.
האוול מסכים שאין גן-עדן דמוקרטי עלי אדמות, אבל אינו מסכים לדעתם של "ריאליסטים" מסורתיים רבים הסבורים, כי המצב הפוליטי הירוד שלנו נותן בידי עילית אינטלקטואלית או פוליטית כלשהי זכות לשררה או לזכויות יתר מיוחדות. למנהיגים סרבנים אין מונופול על האמת או על הטוב, ומתנגדיהם אינם מחוסנים לעד מפני דרישות המבוססות על צדק ועל חירות.

למרות שהוא עומד על כך ש"אינטלקטואלים אינם יכולים להתחמק תמיד מחלקם באחריות לעולם, ולהחביא את סלידתם מפוליטיקה בשם הצורך לכאורה בעצמאות," הוא עצמו צנוע ביחס להשקפותיו שלו, ולעגני לגבי מצבו הנוכחי, וכפי שראינו - חושד בפוליטיקה. האוול תופס את הדמוקרטיה כתהליך של השתתפות שבאמצעותו אזרחים חופשיים תופסים את מקומם בזירות הדיון המעצבות את חייהם הפרטיים והמשותפים. הוא חושד במומחים פוליטיים ובמומחיות פוליטית, וחשדנות זו מעוררת את השאלה האם "דמוקרטיות" חייבות להסתמך על מנהיגות ממוסדת ברמה שהן מסתמכות עליה, או שמא אזרחים מן השורה יכולים לטפל בעניינים פוליטיים מורכבים ללא ידע ייחודי.

במזרח אירופה נטלו ועדות עממיות של אזרחים את היוזמה הפוליטית מידי הממשלות, ובמקרה של "השולחן העגול" במזרח גרמניה - מידי כל המפלגות. היפתחות של החיים הציבוריים עומדת בניגוד לניסיונות הממשלה של ריגן ושל בוש לסגור אותם. חשבו כיצד ממשלים אלה פירקו את החיים הדמוקרטיים שלנו - שכבר נפגעו - צעד אחר צעד: הגבלת החוק העוסק בחופש המידע, ההטעיה השיטתית של אמצעי התקשורת, השקר המתנשא בפרשת איראן-קונטראס, והפלישה החד-צדדית לגרנאדה ולפנמה. השוו את הרשימה העגומה הזו עם פתיחת הדיון הציבורי והחיים הציבוריים במזרח אירופה, שם ההגדרה מחדש של המרחב הציבורי לוותה במה שאפשר לכנות הגדרה מחדש של המרחב הרוחני; השינוי לגבי מי שיכול לדבר והיכן דיבורים כאלה יכולים להתרחש היה מלווה בהרחבה של הדברים שאפשר לדבר עליהם. ובעוד התרחבות זו של הדיון הציבורי מתרחשת, העם ככלל נטל על עצמו בהדרגה את הנוהל, הידע וההליכים שהיו קודם לכן שמורים לעילית המפלגתית והממשלתית בלבד. וכאשר ידע, ערכים ושיטות נעשות למרכיבים של תרבות עממית, הם נחשפו לביקורת ולחילוקי דעות: במלים אחרות, הם נעשו "פוליטיים".

מבחינות רבות, הפוליטיקה שלנו נעשית יותר ויותר נחלתם של מלכים וכמרים, של בעלי מקצועות חופשיים ופרופסורים; פחות ופחות נושא לפולמוס ציבורי נרחב. פחות נושאים מובאים בפני פשוטי העם, ויותר נושאים נחשבים לתחומם הבלעדי של מומחים הנוטלים לעצמם את הידע תוך כדי יצירת כת.

להיות ספקן ביחס לרעיון של עילית אחראית ומומחים פוליטיים שממנים את עצמם, וביחס לחיים הציבוריים הצרים שבתוכם הם פורחים, אין פירושו להתעלם מן העובדה שלאזרחים יש מידות שונות של אומץ, יכולת דיבור, עושר וחריפות פוליטית, או להכחיש שמיומנות ייחודית יכולה לשרת את מטרות הדמוקרטיה. אזרחים מסוימים מייצגים טוב יותר את אידיאל האופי של הלאום מאשר אחרים (גם אם האידיאל הזה הוא פלורליזם דמוקרטי), ועל כן הם תורמים יותר לחיים הציבוריים. ייתכן שהם זכאים בשל כך להכרה ציבורית מיוחדת. ואמנם, קהילה **פוליטית** מניחה מראש הבדלים בניסיון, בתפקוד, באינטרסים, בזהויות ובנקודות הראות בין האזרחים. חיים ציבוריים קיימים כדי להכיר בהבדלים אלה ולקיימם וכדי לספק זירה שבה הם יבואו לידי ביטוי. למרות כל המבדיל בינינו, "אנו" עם אחד שיש לו עבר, הווה ועתיד משותפים - גם אם אינם מושלמים וכן עמוסים בחילוקי דעות. שותפות פוליטית מציגה הבדלים אלה בפני אחרים, מתרגמת דעות ואינטרסים מן הביטוי "הפרטי" של אינטרס אישי ("אני רוצה") לביטוי הציבורי שהוא פחות פרטי ("מה עלינו לעשות?"). כדי שדבר זה יתרחש, העליונות של אחד או של מעטים אינה צריכה לגרור נחיתות או פאסיביות של הרבים.

כאן המקום שרבים מן הדו"חות הלאומיים על החינוך נכשלו בו. הם מיטלטלים בין התייחסויות נדושות לאזרחות דמוקרטית לבין היסטריה כמותית ביחס לירידה בציוני המבחנים - שמתפרשים הן כגלישה מתמדת מהישגים פדגוגיים בעבר, והן כצורך דוחק להחזיר לעצמנו את ההגמוניה המדעית, הצבאית או המסחרית. אבל מה יקרה אם השאלות החשובות ביותר שנשאלות לגבי כל מדיניות - ובמיוחד לגבי מדיניות שעניינה חינוך - הן: האם וכיצד היא תסייע לתלמידים לראות את עצמם כאזרחים פוטנציאליים של מדינה דמוקרטית? מה היה קורה אילו המטרה העיקרית של החינוך היתה להגדיל את הידע שיש לתלמידים לגבי חוויות דמוקרטיות מן העבר (הן דוגמאות מופת והן דוגמאות שיש להימנע מהן), ולהרחיב את התרבות הדמוקרטית שהם חווים כהכנה לחיים

הציבוריים שלהם? אינני חושב שיש תשובות מעטות או פשוטות לשאלות אלה, או מקום יחיד ודרך אחת להוראת החוכמה או השיפוט. אם שלדון וולין צודק כשהוא אומר, כי "הפוליטיקה האמריקנית על כל הסתעפויותיה זקוקה ליחיד רב-פנים, שנדרש לפעול כאזרח במצבים שונים", כגון "אומה, מדינה, עיר או עיירה, איגוד שכונתי והתנדבותי", כי אז ישנם אתרים רבים המתאימים לעיצוב פרט המסוגל לנהל דיון ולפתח שיפוט פוליטי. אין כל ספק שזה אחד הלקחים שאנו יכולים ללמוד מתנועת "סולידריות".

כדי להחזיר את האיזון על כנו יש לחשוב מחדש גם על טבעו של הכוח. במהלך המלחמה הקרה, הוגדר כוח בדרך כלל (כמו עתה במזרח התיכון) במונחים צבאיים. מצב דברים זה היה נוח מאוד לארצות הברית, מאחר שאיפשר לכמת כוח ולהראות שיש לנו יותר כוח. אבל עם הנסיגה במשמעותו של כוח צבאי כהיבט של הכוח הלאומי (למרות התחייה המפחידה שלו במזרח התיכון), לא ברור מה פירוש להיות "חזק". ושוב האוול, אדם מיצ'ניק והאירועים במזרח אירופה יכולים לסייע לנו. האוול טען כי מי שיש לו אומץ לעמוד על האמת, גם אם הוא מסכן את חייו, הוא בעל כוח יותר מאלפי בוחרים חסרי-שם. סירובם של אנשי מופת כאלה לחיות חיי שקר (לדוגמה, הסירוב לתלות בחנויות שלהם שלטים עם סיסמאות מארקסיסטיות) יכול להניע אחרים לומר אמת ואפילו להסתכן בצדק ובחירות.

בספרו *הפרת השלווה* טוען האוול כי המעצר הבלתי-פוליטי כביכול של להקת רוק גילה את הכוונה הנסתרת של השררה לעשות את החיים "אחידים לחלוטין, להסיר מהם ללא שייר כל דבר שיש בו שוני ואפילו הפעוט ביותר, כל דבר אינדיווידואלי מאוד, כל דבר שהוא בולט, עצמאי ואינו ניתן לסיווג." האירועים אמנם מוכיחים כי כוח מוחלט משחית בצורה מוחלטת, אך גם היעדר כוח משחית בצורה מוחלטת לא פחות. שתי העובדות מצביעות על הצורך לחלוק בכוח ובאחריות. מיצ'ניק טוען (ולמעשה, הוא חוזה) שתנועות המוניות למען הדמוקרטיה חייבות ליצור כוח בתוך החברה האזרחית, ולא רק לנסות לחטוף כוח מידי הממשלה. כאשר "סולידריות" הפעילה פוליטיקה של חיי יום-יום, היא הגיבה למשטר טוטאליטרי שיצר בעצמו פוליטיזציה של החיים החברתיים. אבל זו היתה יותר מתגובה. זו היתה גם הכרה בכך שהכוח נוצר בכל מקום שאנשים פועלים יחד למען מטרה משותפת, ולא משנה שמטרה זו מקומית או ייחודית. המטרה של פעולה כזו לא היתה רק למלא צורך מסוים - השגת מזון, הוצאת חבר מבית-הסוהר או הגנה על משרות - אלא להגביר הן את היכולת לפעול במשותף והן את המחויבות לפעולה זו. הכוח החדש לא יכול היה להיות בעל אופי פרטיזני צר או מזימתי, מאחר שבכך היה מחקה את מדיניות המדינה שהתנגד לה. "כל מזימה," כותב מיצ'ניק, "נושאת בחובה תבוסתנות. במעמקיה פורחת רוח הכיתתיות שמשתמשת בלשון משל עצמה, מבוססת על טקסי קבלה, על טכסיסים שהכל משועבד להם, על יחס אינסטרומנטלי כלפי האמת ועל התעלמות מכל הערכים שאינם פוליטיים."

ג'ונתן של (Schell) מסכם את דעותיו של מיצ'ניק (ומפתח כמה מרעיונותיו של האוול) במלים הבאות: "האם אתה מאמין בחופש הדיבור? אם כן, דבר באופן חופשי. האם אתה אוהב את האמת? כי אז אמור אותה. האם אתה מאמין בחברה פתוחה? אם כן, פעל בגלוי." אם רצונך לפעול בצורה מקומית, "מה יותר מקומי מאשר אתה עצמך?" ואם רצונך לקבל תוצאות היום, "כי אז איזה תחום של החיים זמין יותר, קרוב יותר לטווח השגתך, מאשר פעולותיך שלך?" ולפיכך, אם אתה עושה את עצמך ואת מעשיך אבן הפינה לשינוי החברה, כיצד תוכל "לאפשר את השפלתן של פעולות אלה על-ידי אכזריות, רמייה או כל כיעור אחר?"

האירועים במזרח אירופה העניקו כבוד חדש לפוליטיקה, ומשמעות חדשה לביטוי "חירות פוליטית". אחדים רואים במושג חירות פוליטית סתירה פנימית; אתה יכול להיעשות פוליטי כדי להגן על חירותך, אבל לא כדי להיות חופשי. אף על פי כן, הדרישות לחירות של "הזירה האזרחית", של "השולחן העגול" במזרח גרמניה ושל "סולידריות", אינן רק (ואפילו בעיקר) דרישות לחירויות הפרט, אלא לשותפות ישירה בהחלטות קולקטיביות שמעצבות את חיי הפרט. **להיות פוליטי פירושו להיות חופשי, ולהיפך, שכן אנשים מתאחדים בתחום הפוליטי כדי ליצור עולם אנושי, להעניק כוח זה לזה על מנת לשלוט יחד בכוחות שלולא כן עלולים לשלוט בהם.** וכך אומר האוול: "רק בהסתכלות

החוצה, רק בדאגה לדברים שמבחינת הישרדות בלבד אינם צריכים להטריד אותך כלל, בהצגה בלתי-פוסקת של שאלות שונות לעצמך, ובהתערבות חוזרת ונשנית במהומה של העולם בכוונה שקולך יישמע, רק כך אתה יכול להיות לבן-אדם ממש."

מחוזות הפוליטיקה אינם רק מקומות שם האינטרסים הפרטיים באים לידי ביטוי וזוכים להגנה; יש להם ערכים פנימיים משלהם. כך לפחות חשב אריסטו. הוא האמין כי אנשים שנוטלים חלק בפוליטיקה זוכים לחינוך מוסרי ופוליטי כתוצאה מהשתתפותם. הם לומדים לחשוב בציבור וכייצורים ציבוריים, לטעון בציבור ולהביא נימוקים המתייחסים לקשיים ולמסורת המשותפים. כאשר הם פעילים מבחינה פוליטית הם ניצבים בפני אנשים שאינם שייכים למעגל הקרוב של בני משפחה או שכנים; הם נתקלים בחילוקי דעות וכתוצאה מכך מפתחים את השיפוט ואת חוכמת המעשה, שניתנים להשגה אך ורק באמצעות חיים ציבוריים. אם אריסטו צודק, כי אז יש סתירה פנימית ב"דמוקרטיה ייצוגית", ולא ב"חירות פוליטית". מפני שאם פוליטיקה היא "שותפות למידות טובות" (בדבריו של אריסטו), איך אפשר למנות מישהו שיהיה נקי כפיים במקומי? (זה יהיה מופרך לא פחות מהליכה לאולם ההתעמלות כדי שמישהו אחר יתעמל בשבילי.) איש אינו יכול לפעול במקומי או בשמי, לא מפני שהוא או היא לא ייצגו נכונה את האינטרסים שלי, אלא מפני שעל-ידי הענקת סמכות כזו אני מוותר על האנושי שבי. לדעתי, זה אחד הלקחים, ואולי אפילו הלקח החשוב ביותר, שאפשר ללמוד מהאוול, ממיצ'ניק ומן האירועים במזרח אירופה.

אינני רוצה להגזים בערכה של הפוליטיקה או להפחית בערכו של החשד שהאוול חש כלפיה. מי שחושב כי הפוליטיקה היא חזות הכול הוא קנאי קיצוני. כמו כן אינני רוצה להגזים בערכם של האירועים במזרח אירופה או של האוול עצמו, שמזהיר אותנו מפני שני הדברים. ועוד פחות אני רוצה להגזים במשמעותם, שלא לדבר על תוכנם, של המאמרים ב*טיימס*. לעתים קרובות מדי הם שטחיים, והתלונות של המנהיגים הפוליטיים נועדו לרוב לקדם את עניינם שלהם. הפוליטיקאים מוזדרזים יותר מדי להאשים את הציבור במקום את עצמם. לרוב הם מציגים את עצמם כקרבנות של אמצעי התקשורת, ומתעלמים בהפגנתיות מן הקנוניות התכופות שלהם עם אמצעי התקשורת, שמטרתן ליצור דיון פוליטי בלעדי למומחים ולאנשים מבפנים.

כוונתי לומר כי ה*טיימס* צודק ביחס לציניות שלנו ולשחיתות של הדיון הפוליטי שלנו. אפילו אירוע רב-השפעה כמו המשבר בכוויית לא יוכל להסתיר לאורך זמן את האמיתות שהזכירו לנו האירועים במזרח אירופה ונוכחותו של האוול כאן. העילית הפוליטית באמריקה, שבעבר דאגה היטב לזקוף לזכותה את התקדמות הדמוקרטיה במזרח אירופה, מאבדת ללא ספק את שלוותה. אם הצעד הראשון לקראת קץ הציניות והשחיתות הפוליטית הוא שהאנשים האחראים יכירו בכך שהם אחראים, כי אז המאמרים ב*טיימס* הם סימן טוב.

ייתכן אפילו שחברי קונגרס אחדים שהיו נוכחים באולם הגיבו לנאומו של האוול כפי שהגיבו משום שראו בו את הטוב ביותר שיש בהם, וגם זה סימן טוב. אולי הוא הזכיר להם מה יכולה מנהיגות להיות, ומדוע יש חשיבות לחיים הציבוריים מעבר לצורך בהישרדות פוליטית, בהעמדת הפנים המוסרית ובריבונות של הנפט. כאן לפנינו אדם בעל עקרונות, שלגביו הסובלנות אין פירושה קבלה סבילה של הבדלים או פלורליזם מאולץ, אלא נדיבות רוח פעילה והכרה במשוא הפנים שלו עצמו, במובן הכפול של אי-שלמות וחד-צדדיות. כאן לפנינו איש חזון זהיר שראה בפוליטיקה משלח יד ואחריות מן הדרגה הגבוהה ביותר, מבלי לעשות אידיאליזציה שלה ומבלי להסתיר שהוא מתעניין יותר בדברים אחרים.

גם התגובה המדהימה שהאוול (ומאנדלה) זוכים לה כאשר הם מזכירים את המיתוסים של עברנו ומשתמשים בלשון פוליטית דועכת, עשויה להיות סימן טוב. ייתכן שהניסויים הדמוקרטיים במזרח אירופה (וכן המאבק נגד האפרטהייד בדרום אפריקה והמהפכה שנכשלה בסין) יכולים לחדש את הקשר שלנו עם המורשת הנשכחת של עברנו הדמוקרטי, ולהפנות את תשומת לבנו לניסויים הדמוקרטיים הנמשכים בתוכנו (איגודים שכונתיים, קולקטיבים לבריאות האישה, קבוצות לחקר אינטרסים ציבוריים והתנועה למען מקומות מחסה) מחוץ למרכזי הכוח הממוסדים.

במסיבת עיתונאים אמר האוול: "עשרים ואחת שנים חיינו מחוץ למסגרת הזמן. הסטודנטים החזירו לנו את ההיסטוריה שלנו." אם אמנם נהיה סטודנטים טובים, ייתכן שהאוול (והסטודנטים הצ'כיים), מיצ'ניק (והפועלים של "סולידריות"), מאנדלה (והשחורים בדרום אפריקה), והדמות הבודדת בכיכר טיאנאנמן שעצרה טור של טנקים, יחזירו לנו חלק מן ההיסטוריה שלנו.

דיבוק וייטנאם

הערת העורכים MONTHLY REVIEW - אפריל 1991

יום לאחר שהנשיא בוש הכריז על ניצחון וציווה על שביתת נשק במלחמת המפרץ, הופיע מאמר על לקחי המלחמה בדף הראשון של WALL STREET JOURNAL (1 במרס 1991). הכותרת בישרה: "ניצחון מלחמת המפרץ מגרש את הדיבוק של שנות וייטנאם". המאמר המשיך להסביר כי "במשך עשרים שנה חשו האמריקנים ומעצבי מדיניותם את נטל התבוסה בווייטנאם. הם התעמקו בלקחיה וחשו תחושת תבוסה עמוקה. הפוליטיקאים נמנעו מלהפגין שרירים במדיניות החוץ, אנשי צבא חששו שלעולם לא יותר להם לנהל מלחמה ללא מגבלות חמורות, ופרשנים חברתיים התריעו שכל גיוס המוני, לא כל שכן כל פעולה צבאית, עשויים לגרום לפילוגה הבלתי-נסבל של אמריקה."

בוש כלל לא הסתיר את ההזדמנות שסיפקה מלחמת המפרץ באשר לגירוש הדיבוק הווייטנאמי. ואכן, כעבור זמן קצר הכריז בגאווה, בסוף נאום בפני משפטנים בבית הלבן, "בעזרת האל סילקנו את תסמונת וייטנאם אחת ולתמיד" (NEW YORK TIMES, 2 במרס 1991).

כלום מצדיק הדבר את ההרג והסבל שנגרם למאות אלפי בני אדם? מדוע היה חשוב כל כך להתגבר על תסמונת וייטנאם? בוש השיב על כך בו ביום, במסיבת העיתונאים הראשונה שלאחר המלחמה: "סבורני שאם נאמר דבר המתקבל על הדעת מבחינה אובייקטיבית - כגון אל תשתלט על שכניך - האנשים עשויים להקשיב. על כן אני חושב שכל זה יתרום לחידוש האמונה בארצות הברית של אמריקה." (NEW YORK TIMES 2 במרס 1991). היה בכך מסר ברור לעולם כולו: מאחר שהוסר המכשול אשר הגביל את יכולתה של ממשלת ארצות הברית, מוטב שתמלאו אחר הוראותינו, אחרת נשמיד אתכם.

עדיין מוקדם לנבא למה יוביל הביטחון המופרז הזה במזרח התיכון, באל סלוואדור ומקומות אחרים בעולם השלישי. אולם דבר אחד ברור: בארצנו קיים צורך חיוני בתנועת שלום אמיצה אשר תעמוד על המשמר למען חייהם ובריאותם של העמים במדינות אחרות ובארצנו.

עקרונות מוסריים חייבים כמובן לנווט את התנועה, אך ייתכן שאין די בכך. כי המעמד השליט, הנתמך על-ידי אמצעי התקשורת, עלול להסוות את המתרחש ולכוון את דעת הקהל לכיוונים אחרים. על כן חיוני להתריע על שורשי האימפריאליזם של המאה ה-20 ועל אופיו. כמו כן חיוני לבדוק בפרספקטיבה היסטורית את מעורבותה של ארצות הברית במלחמותיהן של מדינות זרות ובענייניהן, שכן הדחף להרחיב את גבולות ארצות הברית קיים מאז ימיה הראשונים של הרפובליקה, ומוטב כי מחנכים ופעילים ייטיבו לעשות אם יכירו בכך.

לאחר הקומוניזם: דרך שלישית?

ארבע תשובות

השינויים המתרחשים במזרח אירופה וכישלונם של המשקים המתוכננים בצורה ריכוזית מעוררים את שאלת המעבר לכלכלה אחרת, שטבעה עדיין לא נקבע. קפיטליזם מתון פחות או יותר כתוצאה מהתערבות המדינה, או "דרך שלישית" בעלת איכות שונה, או קפיטליזם קלאסי או סוציאליזם "ממשי"?

1. האם דרך שלישית נראית לך אפשרית מבחינה מעשית?

2. אם תשובתך חיובית, מה הם לדעתך האמצעים העיקריים שיש לנקוט כדי לאפשר לכלכלה של המדינות הסוציאליסטיות לעבור ממצבה הנוכחי לדרך פעולה יעילה?

3. אם לדעתך "דרך שלישית" אינה ישימה, מה הם האמצעים שיש להעניק להם עדיפות ראשונה במעלה, ובאיזה סדר, כדי לשנות את הכלכלה הסוציאליסטית לכלכלת שוק? האם לדעתך יש לקיים מגזר ציבורי גדול?
אלה השאלות אשר הוצגו על-ידי עורכי העיתון למשיבים.

מתוך: LE DEBAT. מס' 59, מרס-אפריל 1990.

תרגום: נורית גורן.

אנתוני ב' אטקינסון
(ANTONY B. ATKINSON)
פרופסור ב- LONDON SCHOOL OF ECONOMICS

1. אני מאמין שאי-אפשר שלא לחשוב על דרך שלישית בין הקפיטליזם הקלאסי לסוציאליזם ממשי. היא נחוצה לא רק למשקים של מזרח אירופה, אלא גם לאלה שלנו הרחוקים מלפעול בצורה מניחה את הדעת. אנו מתרכזים עתה בבעיות המשקים הסוציאליסטיים, אבל עניין זה מסיט את תשומת הלב מן הקשיים שהכבידו עלינו בעשרות השנים האחרונות במערכת הקפיטליסטית. זאת הסיבה שהדיון המתנהל עתה בארצות מזרח אירופה בעניין כלכלת השוק מדאיג אותי, משום שנראה כי הוא מעיד על אי-הבנה יסודית לגבי תפקידו של השוק וצורת הפעולה שלו. לדעתי, מדובר לא כל כך באפשרות של דרך שלישית, אלא בצורך למצוא דרך כזו, משום שקשה להניח שהכלכלה הקפיטליסטית כמות שהיא תשמש דגם לכלכלה הסוציאליסטית הנמצאת בתהליך של שינוי. הדרך השלישית אינה מותרות. היא צורך דוחק להישרדותם של המשקים המערביים עצמם.

הצורה הזו של כלכלת הדרך השלישית צריכה להיות דרך ביניים בין הכלכלה הסוציאליסטית לכלכלה המערבית. אשר לאפשרות לישמה, גורמים מסוימים כבר קיימים בכלכלה המערבית, אבל גם בכלכלה של מדינות כמו יוגוסלוויה.

2. בסוגיית השינוי במשקי הסוציאליזם הממשי אפשר להבחין בשני ממדים.
ראשית, יש לבחור בין ארגון ריכוזי של המשק לבין ארגון לא-ריכוזי, בדיוק כמו שקורה ביוגוסלוויה; נראה שכולם חושבים כי הארגון הריכוזי של המשק ושל הפעילויות החברתיות

בכלל לא הוכיח את עצמו, ומתרחקים ממנו הן במזרח והן במערב. הממד השני נוגע למה שאפשר לכנות, בלשון שזמנה אולי עבר, היחסים בין הון לעבודה. במערב היינו עדים לאחרונה לעלייה בתפקידו של ההון על חשבון תפקיד העבודה, בין אם מדובר בעבודה פרטית ובין אם מדובר בעבודה מאורגנת. אנו זקוקים למערכת שתאפשר לספק את שאיפות הפרט על-ידי ביזור ההחלטות, אבל תאפשר בה בעת גם להגן על הפרט מפני כלכלה חופשית בצורתה הטהורה, שמעניקה לעובדים הגנה קלושה בלבד. הזכות הנתונה לעובדים להשפיע על המפעל שהם עובדים בו, אם לא לנהל אותו, והזכות המוענקת לאזרחים להנות מפרי ההון, הם המרכיבים של הדרך השלישית.

3. אני מאמין כי הכספים הציבוריים הם כלי שמאפשר להחליף את הארגון הריכוזי של הכלכלה בארגון לא-ריכוזי; במערכת כזו, תפקיד השוק דומה יותר לתפקיד שהוא ממלא בכלכלה המערבית, אך בלי לאבד את השליטה במשתנים מקרו או מיקרו-כלכליים. על-פי הנוהג המערבי הקלאסי, מנצלים את המדיניות הפיסקלית והמוניטרית, הן כדי לשמר את תהליך קבלת ההחלטות בידי פרטים והן כדי לשלוט במשק. לרוע המזל רואים את לקחי העבר בתחום זה כשליליים בעיקרם, ואני מחזיק בדעה המיושנת מעט, לפיה למדיניות הפיסקלית יכולות להיות השפעות מרחיקות לכת ברמה המקרו-כלכלית.

4. אשר להעברה של רכוש המדינה, בין אם לידי העובדים ובין אם לידי חברות פרטיות, אינני סבור שיש לתת לכלכלנים המערביים הזדמנות לומר מה הם מעדיפים. התפקיד היחיד של הכלכלה הוא לומר, כי אם תעשה כך, התוצאות תהיינה כאלה וכאלה.

בדרך כלל, כדי שהמשק יפעל בצורה מניחה את הדעת, אסור להרשות לשוק להיות מנגנון הוויסות היחיד, מפני שזה וסת פגום הזקוק לתיקון על-ידי אנשים שפועלים במשותף, אבל ללא בירוקרטיה מיותרת, בארגונים וולונטריים, בקואופרטיבים ובאיגודים מקצועיים. אני גם חושב שבמזרח אירופה, מנגנונים מסוג זה ימלאו תפקיד של מתקנים לטווח ארוך. ובכלל, בכלכלה של הדרך השלישית על האנשים להיות מסוגלים לשלוט בחייהם, ועל העובדים להיות מעורבים במה שהם עושים. בקיצור, חשוב להבטיח מצד אחד את השתתפות האנשים בארגון הייצור, ומצד שני - רמת הגנה מסוימת, כלומר הכנסה מינימלית. אין שום התנגדות אפוא שהמדינה תחזיק בחלק מן ההון מבלי לעסוק בניהולו. חשיבות רבה נודעת גם לארגוני הצרכנים.

אולם אני חייב להציג שתי הסתייגויות חשובות הנוגעות לאפשרות היישום של משק כזה. הראשונה נוגעת לריכוז הגבוה מאוד של התעשייה העכשווית, משקים בהיקף שאינו מאפשר ליישב את התעשייה עם ביזור ועם ארגון לא-בירוקרטי. ההסתייגות השנייה קשורה בראשונה, והיא נוגעת לקושי הכרוך בארגון משק של הדרך השלישית בהיקף של מדינה, בעולם שנשלט על-ידי חברות ענק בין-לאומיות. זה קושי רב-חשיבות, וכל ממשלה חייבת להביאו בחשבון. האם נוכל להסיר את שני המכשולים הללו, הניצבים הן בפני המזרח והן בפני המערב?

איוון ת' ברנד (IVAN T. BEREND)
(נשיא האקדמיה ההונגרית למדעים).

1. כדי לענות על שאלתך הראשונה יש להתחיל בבעיית ההגדרה. אם אתה מגדיר את הביטוי "דרך שלישית" בצורתו ההיסטורית, המפורסמת והעצובה, שהחלה את התפתחותה בסוף המאה ה-19 באידיאולוגיות פופוליסטיות (NARODNIK VOLKISCH), והגיעה לשיאה - בין שתי מלחמות העולם - ברייך השלישי, כי אז "הדרך השלישית" אינה אפשרית כלל. ההיסטוריה של העולם מסוף מלחמת העולם השנייה ואילך מציגה ביטוי חדש לדרך שלישית "לא-קפיטליסטית" (ולא סוציאליסטית), אבל זה החל והסתיים בעולם השלישי. גם המונחים "קפיטליזם" וסוציאליזם "ממשיי" מטעים לעתים. הסוציאליזם ה"ממשי" מעולם לא היה סוציאליזם, אלא מין קפיטליזם בירוקרטי של המדינה, דגם של מודרניזציה בארצות הנחשלות. המונח "קפיטליזם" הוא מקור למבוכה קשה, מפני שיש לו לפחות שני מובנים: הוא מתייחס באותה מידה לקפיטליזם הקלאסי של המאה ה-19 ולמערכות ה"מערביות" של היום, בהן מערכות סוציאל-דמוקרטיות, כמו למשל המדינות הסקנדינוויות. כבר ב-1928, הכריז ג'וזף שומפטר במאמר נבואי, כי הקפיטליזם יעבור שינויים מעמיקים, עד כדי כך שאפשר יהיה לכנותו "סוציאליזם" או למצוא לו איזה שהוא כינוי אחר, בהתאם לנטייתך האישית. לפיכך, כדי

לענות על שאלתך הראשונה יש להגדיר היטב את המונחים.

3-2. לאור התשובה שנתתי לשאלה הראשונה, לא אוכל לענות בנפרד על השאלה השנייה והשלישית. אם לא קיימת דרך שלישית, לא בצורה "קלאסית" ולא בצורה היסטורית, אין פירוש הדבר שאין פתרונות אחרים פרט לקפיטליזם הקלאסי ולסוציאליזם "הממשי". בימינו, מערכות מערביות מסוימות, ובעיקר סוציאל-דמוקרטיות (לדוגמה, המדינות הסקנדינוויות), מייצגות פתרון אפשרי המשלב בצורה יעילה כלכלה, מדיניות דמוקרטית וצדק חברתי.

אולם נקודת המוצא לתשובתי קשורה במגמות היסטוריות כבדות. המארקסיזם המארקסיאני העמיד בראש מעייניו, ללא כל ספק, את הרעיון (האוטופי?) של קומוניזם המשלב כלכלה יעילה ביותר, דמוקרטיה במובנה הברור ביותר וצדק חברתי.

אולם מאז תחילת המאה התפתח המארקסיזם לשני כיוונים: הראשון, לניניזם-בולשוויזם, הוליך לסוציאליזם "ממשי"; ואילו השני, סוציאל-דמוקרטיזם, הושפע מן התיאוריות של קאוטסקי ושל הילפרדינג. בהיבט השני שלעיל אפשר ל"ארגן" את הקפיטליזם ולקדם את הסוציאליזם באמצעות חלוקה מחדש ורפורמות. למחרת מלחמת העולם השנייה הסתכמה ונפיסה זו בסוציאל-דמוקרטיה מעשית באירופה, שהובילה גם לקראת הסוציאליזם הסקנדינווי וגם אל מערכות ההגנה החברתיות ואל חברות הצריכה של מדינות מערב אירופה.

אולם היו שתי מגמות מרכזיות שהתפתחו לשתי מערכות נפרדות. יתר על כן, מאז תום המלחמה חזה העולם בהתפתחותם של יחסים מיוחדים מאוד בין המערכת "הקפיטליסטית" והמערכת "הסוציאליסטית", שהתמודדו זו עם זו. עצם נוכחותו של האיגוד הסובייטי והצלחתו החולפת נתפסו כהתגרות, כמקור לאי-נוחות, שהגיעו את

הקפיטליזם לא להשקיע מאמצים כדי למצוא תשובה מתאימה. החלה התפתחות הקפיטליזם הישן של המאה ה-19 (ואפילו הקפיטליזם של המחצית הראשונה של המאה ה-20).
וההתקדמות המהירה של הטכנולוגיה ושל הכלכלה יצרה בסיס אובייקטיבי לכל השינויים הללו. בעוד מבנה המעמדות איבד את קשיחותו, התפתחו מערכות להגנה חברתית ומדיניות חברתית יעילה. בו בזמן, כלכלות השוק הקלאסיות וכמה מדינות אחרות הצטיידו במגזר ציבורי, ומדי פעם בפעם נעזרו בתכנון חמש-שנתי. במלים אחרות, הקפיטליזם של אשתקד למד לקחים, חלק מן האתגר הסוציאליסטי והקפיטליזם "הקלאסי", נעלם בהדרגה (לפחות באזורים המפותחים) כדי לפנות את מקומו למערכת, שהיתה לעתים שונה מן הקפיטליזם "הקלאסי" יותר מאשר הסוציאליזם "הממשי". אולם העובדה שהסוציאליזם 'הקלאסי" מן הסוג הסובייטי לא יכול להתקדם בדרך של הסתגלות גמישה, נובעת מפרדוקס היסטורי. בגלל היותו אידיאולוגי וקשוח יתר על המידה, הסתבר שאין הוא יכול להסתגל. הסיבה העיקרית היא ללא ספק המערכת הפוליטית, ולא המערכת הכלכלית שלו, כלומר - פשיטת הרגל ההיסטורית של אופי המונוליטי והדיקטטורי. היעדר הדמוקרטיה מנע רפורמות מעמיקות, וקיים את הקשיחות. יתרה מזאת, היעדר הדמוקרטיה - יותר מכל סיבה אחרת - מסביר מדוע התהליך של הרפורמה, הבנוי משלבים של עצירה והתקדמות (STOP AND GO) חליפות, האיץ את הסתף במערכת במקום להביא למודרניזציה ולהסתגלות שלה. כתוצאה מכך, לו הביטוי לא היה בגדר פשרה, אפשר היה לומר כי אכן קיימת "דרך שלישית" בין הקפיטליזם הקלאסי של המאה ה-19 לבין הסוציאליזם הקלאסי "הממשי": חברת הרווחה הנוכחית של העולם המערבי, על הדמוקרטיה, היעילות והצדק החברתי שלה. (אין צורך להוסיף כי אין בהיסטוריה דוגמה למה שאנו מכנים "הדרך השלישית").

ראשית כול, ההלאמה השיטתית ושלילת האידיאולוגיה של הרכוש הפרטי (פרט לזה של בעל המלאכה הזעיר) יפנו את מקומם למערכת של רכוש מעורב. מעתה ואילך שוב לא יחולו כל הגבלות על הרכוש הפרטי, ואילו התעשייה הגדולה תישאר רכוש ציבורי - לפחות בעשרות השנים הבאות.

התכנון הריכוזי וההתערבות השולטת של המדינה ייעלמו, ויחל תהליך מכוון של הינתקות מן המדינה (D'ES'ETATISATION) ושל השתחררות. תהליך צפוי זה, שכבר פועל בהונגריה ובאזורים מסוימים, יגרום מעתה להתקדמות חשובה. מדובר לא פחות ולא יותר מאשר במעבר לכלכלת שוק.

ואשר לקפיטליזם "הקלאסי", הוא ייוותר כדי להבטיח הבדלים בהיקף. ראשית כול, לפחות לכמה עשרות שנים, ימשיך להתקיים מגזר ציבורי גדול. שנית, תהליך ה"החדרה" של כלכלת השוק - תהליך יחיד במינו שאין לו תקדים - זקוק למדינה יותר חזקה מאשר כלכלת השוק "הטהורה". באופן פרדוקסלי, תפקידה של המדינה יהיה להנהיג את הניתוק מן המדינה, את הפסקת הוויסות ואת ההשתחררות.

המדינה תהיה חייבת להכפיל את התערבותה, בשנות המעבר בעיקר, כדי לייסד מערכת של מדיניות ושל הגנה חברתית. מן הראוי לזכור, כי בסוציאליזם "הממשי" המדיניות החברתית לא היתה בהכרח תחום עצמאי, משום שהיא היתה משולבת במערכת הכלכלית.

ואולם, ההרס של הכלכלה הממושמעת ושל הסוציאליזם "הממשי", ה"מרקטיזציה" של הכלכלה, מלווים בהרס אוטומטי של מערכת ההגנה החברתית שהיתה משולבת בכלכלה הסוציאליסטית של מזרח אירופה. כמו כן, למדינה יהיה תפקיד מכריע בכינון מערכת של ביטוח חברתי, או רשת ביטחון, שמטרתה לאזן את ההשפעות החברתיות המשניות והשליליות של ההפרטה מחדש ושל הפיכת הכלכלה לכלכלת שוק.
המערכות ההולכות ונוצרות היום במרכז אירופה ובמזרחה חייבות לכונן "כלכלה חברתית של השוק" כדי לספק את האינטרסים ואת הדרישות של האוכלוסייה.

האם תוכל מזרח אירופה "שלאחר החומה" ללכת בעקבות מערב אירופה שלאחר המלחמה? אפשר לקוות שכך יהיה. שאם לא כן, מה יקרה? כפי שנרמז מפתרונות היסטוריים מסוימים, תרחיש טראגי כזה יוביל למצב שמאפיין נחשלות קפיטליסטית, ואפשר להשוותו במידה מסוימת למתרחש במדינות העולם השלישי. מצב כזה, אין

צורך לומר, לא יאחר לחולל תסכולים חדשים, תוך שהוא משחרר פונדמנטליזם לא-הגיוני מסוג שונה, ובמיוחד פונדמנטליזם פופוליסטי ומתבדל. מזרח אירופה נדחקת אל תוך מנהרה חשוכה חדשה, שכמו "המנהרה" של דירנמאט, אין לה כנראה סוף.

פרנסואה בורגיניון
(FRANCOIS BOURGUIGNON
מנהל המחקר ב- E'COLE DES HAUTES
E'TUDES EN SCIENCES SOCIALES)

1. לקראת איזו מערכת?

הבעיה היא שהכלכלה הליברלית מטבעה אינה יעילה או שוויונית ללא התערבות המדינה. שווקים מסוימים אינם קיימים כלל - לדוגמה, עבור מוצרים קולקטיביים כגון תשתית לתחבורה, ביטחון וסביבה - ואחרים אינם פועלים בצורת תחרות. לפיכך, היעילות הכלכלית מחייבת התערבות של המדינה: היטלי מס, הספקת מוצרים קולקטיביים, ויסות של שווקים מסוימים וכדומה. ולעומת זאת, אם ההקצאה (היעילה) של מוצרים על-ידי השוק אינה שוויונית, או שהיא יותר מדי לא-שוויונית, על המדינה להתערב כדי לחלק מחדש את ההכנסות. ואולם, פרט ל"מס הגולגולת", שגבי' תאצ'ר החייתה, רק מעט מסים באמת מוסכמים על הכול. על-ידי הטלת מיסוי פיסקלי על פעילותם של גורמים כלכליים (העבודה, החיסכון, הייצור), המדינה גרמה לאובדן היוזמה ולעיוותים במשחק החופשי של השוק, והקטינה את יעילותה של המערכת בכללה.

ברור כי השוואה בין הביצועים של המשקים באירופה, שהיו לפני מלחמת העולם השנייה ברמה דומה של התפתחות כלכלית, ותפקדו במתכונת ליברלית, מצביעה על עדיפות ברורה למדינות שהמערכת הכלכלית הזו היתה המערכת השלטת בהן, ולמרות זאת גברה מעורבות המדינה בהדרגה. אין כמעט ספק כי פרט לתקופת המעבר, עדיף מבחינה חברתית שהכלכלות השולטות היום במערכת המתוכננת יאמצו לעצמן ארגון כלכלי מן הסוג שאנו רואים במדינות מערב אירופה. אולם כלל לא משתמע מכך, שיש לאמץ מערכת כלכלית "רק של שוק", או שיש להקטין את התערבות המדינה למינימום ההכרחי, כפי שטוענים אולטרה-ליברלים מסוימים ואחרים, הן במזרח והן במערב. אשר למצב הנוכחי, כאשר השוק ממלא תפקיד שולי בלבד, המטרה צריכה להיות להעניק לו תפקיד מכריע. גישה זו אינה מונעת את קיומו של מגזר ציבורי גדול בתחום הייצור, את הספקת הצרכים הקולקטיביים, את ההגנה החברתית ואת תיקון אי-השוויוניות.

המערכת שיש לשאוף אליה היא מערכת של כלכלה מעורבת; במערכת כזו, החסרונות הבלתי-נמנעים של השוק, אי-השוויון שהיא עשויה לחולל והסיכונים שהיא עלולה להטיל על גורמים פרטיים ניתנים לתיקון על-ידי התערבות ברורה של המדינה. האם מדובר ב"דרך שלישית" בין המערכת שאנו רואים היום בברית המועצות, בצפון קוריאה ובקובה, לבין המערכת הליברלית שהטיפו לה הממשל של תאצ'ר ושל ריגן בתחילת כהונתם, או ה- CHICAGO BOYS בצ'ילה שלאחר איינדה? או שמא מדובר רק בדרך המעשית היחידה בין המערכת המתוכננת שהוכיחה את אי-יעילותה, לבין הקפיטליזם, שאנו יודעים, כי אם נניח לו, גם הוא לא "יפעל" כראוי?

2. מעבר חד או הדרגתי?

מאחר שלא הגדרנו היטב את המערכת הכלכלית שאנו מבקשים להנהיג, ברור שלא קל לנו לתכנן שינוי שיבטיח כי המעבר יהיה יעיל וכי ההסתגלות תעשה מבלי לגבות מחיר חברתי גבוה. נראה כי הדרך המעשית ביותר היא להסתפק בהבטחת תפקיד מכריע, אך לא בלבדי, לשוק. אולם דרך זו תעורר הסתייגויות רבות שידרשו ניתוק חד למדי מן הארגון הכלכלי הקיים.
התיאוריה הכלכלית מלמדת אותנו, כי אם מערכת מסוימת אינה יעילה בגלל מספר מסוים של אילוצים מוסדיים, שיפור היעילות של אחד ממרכיביה לא יגרור אחריו בהכרח עלייה ביעילותו של המכלול. יכול להיווצר גם מצב הפוך. לפיכך, כינון הדרגתי של מנגנוני שוק בשולי מערכת מתוכננת עלול להיות חסר תועלת, ואולי אפילו מזיק. ייתכן שזו הסיבה שבגללה הרפורמות הליברליות החלקיות שננקטו לפני שנים אחדות בהונדורס ובפולין התגלו כבלתי-מועילות. הרפורמה צריכה להתייחס לחלק חשוב, ואולי עיקרי, של הכלכלה; מכאן, שיש לוותר על כל גישה הדרגתית.
המערכת הכלכלית פועלת בצורה מחזורית: כל

שוק מקיים יחסי גומלין עם כל האחרים. לפיכך, נראה כי אין ממש בשאיפה לשחרר את המערכת כולה, או למקד את הרפורמה בשוק יחיד, למשל, שוק ההון (ושוקי הכספים הנתונים למרותו), או שוק העבודה, או השוק של מוצרים אסטרטגיים מסוימים. יש לשחרר קטע שלם של הכלכלה במכה אחת, וקטע זה חייב להיות חשוב מספיק כדי לטלטל, לאחר מכן, את המערכת כולה.

בתנאים אלה, האין האסטרטגיה הטובה ביותר לשחרר באכזריות את המערכת כולה, כדי שתהיה חופשית לחזור מאוחר יותר על המהפכה השמרנית הזו, ולהנהיג בה מנגנוני ויסות שאפשר יהיה לבטלם לאחר שנים אחדות? השאלה כבר הוצגה, ונראה כי מדינה כמו פולין כבר ענתה עליה בחיוב. עם זאת, יש חשש שהמחיר של הסתגלות כלכלית, חברתית ופוליטית לאסטרטגיה כזו יהיה גבוה כל כך, שהוא יסכן את מערך הרפורמה כולו.

3. המיתאר של השינוי

נראה שמסתמנים שני פתרונות, שאינם מבטלים זה את זה. הראשון יהיה ליזום ליברליזציה רבת ממדים, אם כי חלקית, שתועיד למדינה (ולא לגוף המתכנן) תפקיד חשוב בבעלות על אמצעי הייצור שישמשו את המפעלים המבוזרים.

הפתרון השני, שצריך למעשה להיות השלמה לראשון, נוגע לכינון - כבר בתחילה - של הגנה חברתית איתנה ביותר, שתהיה מסוגלת למנוע מצב שבו המחיר החברתי של ההסתגלות, שיהיה בהכרח גבוה, יסכן את הרפורמה עצמה. מאחר שהמימון של הוצאות אלה יכוסה בהכרח בכספי הציבור, ההיטלים של המדינה - ישירים או עקיפים, בצורת מסים או רווחים של מפעלים ציבוריים או מעורבים - חייבים להיות בתחילה גבוהים למדי בהשוואה למדינות אחרות.

רשת הביטחון הזו חייבת להיות ערבות להצלחה של כל רפורמה שהיא. אשר למערכות שונות של חלוקה מחדש במדינות המערב, ייתכן שיופעלו חידושים מסוימים, ארעיים בסופו של דבר, או שצריך יהיה בהתחלה לכבד מגבלות מסוימות בתהליך הליברליזציה של שוקי הנכסים והעבודה. אפשר גם לחשוב על תוכניות לעבודות ציבוריות בשכר נמוך עבור המובטלים, על הגבלה במתן הרשיונות במגזרים מסוימים (הניידות החיונית של כוח העבודה תיעשה מרצון) וכדומה.

במישור הגלובלי, ברור שיהיה קשה למנוע בטווח הקצר ירידה משמעותית בהכנסה הריאלית הממוצעת של האוכלוסייה. צריך רק לדאוג לכך שהיא תהיה שוויונית מספיק, כדי שלא תגרור אחריה עצירה מוחלטת של הרפורמה.

ואצלאב קלאוס (VACLAV KLAAUS), (שר האוצר של הרפובליקה הצ׳כוסלובקית).

האם יש דרך שלישית?

בצ׳כוסלובקיה התשובה של הממשלה הפדרלית לשאלה זו היתה ההכרזה בדבר תוכניותיה, שפורסמה ב-19 בדצמבר 1989. היא הדגישה בצורה ברורה ביותר שאנו מוכנים לקבל את כלכלת השוק בצורתה המערבית כעיקרון הבסיסי של התפתחותנו הכלכלית בעתיד. כך עומדים המשקים הצ׳כוסלובקיים על ההבדל בין תפיסת השוק המכונה אינסטרומנטלית מצד אחד, לבין השוק האמיתי מצד שני. באמצעות ההבדל הזה ברוח הדברים אנו נשמרים משימוש לא-אחראי במונח השוק עצמו, ברטוריקה של הרפורמה במזרח אירופה. הניסיון הממושך שלנו, והשלילי לחלוטין, ב״נתיב העבדות״ הצ׳כוסלובקי גורם לנו להיות חסרי סבלנות וקיצוניים. תקוותנו היא כי בחירתנו תוביל לכלכלת שוק מבלי שתואר כלשהו יסבך או יסתיר את מובנה של המלה הזו.

אבל אם המטרה ברורה, השינוי הנדון הרבה פחות ברור, גם אם עומדת לרשותנו כבר בתחילת הדרך הזדמנות נדירה. במהלך עשרים השנים האחרונות לא היתה לכלכלנים הצ׳כוסלובקיים כל הזדמנות לערוך ״רפורמות״ בכלכלה שלהם, אבל היתה להם אפשרות נוחה לעקוב מקרוב אחר הרפורמות הניסיוניות של שכניהם. ואנו למדנו כי התהליך האופייני לרפורמה במזרח אירופה היה ״מלכודת״ בלתי-נמנעת. מלכודת הרפורמה, כפי שחזינו אותה במדינות אחרות של מזרח אירופה, נובעת מרצף גרוע של אמצעים שננקטו לצורך הרפורמה.

מנקודת הראות שלנו, הבעיה העיקרית היא שמבצעי הרפורמות דוגמת אלה של מזרח אירופה מתרכזים בבעיות הקשורות לריכוזיות מוגזמת. משום כך הם נוטים לעתים תכופות להציג את האוטונומיה של הניהול, את המימון העצמי ואת הביזור כתרופות קסם.

לכן, אנו מטילים על עצמנו לחפש אסטרטגיה אחרת לרפורמה. כדי להגדיר טוב יותר את הגישה שלנו, נתאר אותה להלן כ"אנטי-רפורמה" או "רפורמה שלילית". מדובר בעיקר בפרדיגמה של רפורמה שונה; ברפורמה זו, המושג "דמונופוליזציה" מחליף את המושג "ביזור", מפני שהבעיה העיקרית של הכלכלה הישנה המנוהלת על-ידי המרכז נבעה מכך, שעיקר הפעילות הכלכלית התנהלה במערך של שווקים מעוותים לחלוטין, שהתאפיינו במונופוליזציה נרחבת.

באיזה אמצעים יש לנקוט?

איזה תרחיש עלינו לאמץ כדי לערוך דמונופוליזציה של הכלכלה? באיזה שלב ובאלו נסיבות נוכל לשחרר את מערכת המחירים שלנו מן הוויסות המרכזי המקובל?

המפתח לבעיה מצוי, ללא ספק, בחלוקה הנוכחית של זכויות הרכוש. באופן רשמי זכויות אלה נתונות לחלוטין בידי המדינה, או "העם". למעשה, הרכוש הקולקטיבי אינו שייך לאיש, או - יותר גרוע - הוא חוזר לידיהם של אלה שחשים עצמם חזקים מספיק כדי לרכוש אותו.

אף על פי כן, הממשלה חייבת לנסח ללא דיחוי את העקרונות הבסיסיים שיאפשרו לקבוע מי באמת מייצג באופן רשמי את הרכוש באמצעי הייצור הקיימים. הנקודה העיקרית של הפתרון ההטרוגני שאנו מציעים היא, שההתייחסות אל המפעלים הקיימים תהיה בהתאם לאופיים.

לקבוצה א' שייכים השירותים הציבוריים ממש (רכבות, תקשורת טלפונים, בתי-חולים וכדומה). הרעיון הבסיסי הוא, שהמפעלים המייצרים מוצרים ושירותים ציבוריים ינוהלו באותה צורה כמו מפעלים ציבוריים בכלכלה המערבית, שיש בה מגזר ציבורי גדול.
לקבוצה זו שייכים גם מפעלים מסוימים שמייצרים מוצרים פרטיים, כגון פחם וברזל.

לקבוצה ב' שייכים כל יתר ענקי התעשייה.

הרשויות הציבוריות יסגרו את המפעלים הבעייתיים ביותר; ביחס למפעלים הפועלים בצורה הטובה ביותר, יכולות הרשויות לנסח סוגים שונים של חוזים, של מיקום ושל יוזמה משותפת.

יתר המפעלים מסוג זה מייצגים את הקבוצה החזקה ביותר של מפעלים, שהם עתה ציבוריים. הרשויות יכוננו בכל אחד מהמפעלים האלה מועצת ניהול, שתפקידיה יהיו תכנון אסטרטגי, בקרה כספית והקצאת הון. כל מועצת ניהול תמנה תשעה חברים שייצגו את הרשויות הציבוריות, את המנהלים הנוכחיים ואת צוות העובדים.

לא נותר אלא לקבוע את חלקן של שלוש הקבוצות המייצגות, בהתאם לתנאים המיוחדים לכל מפעל ומפעל.

המשימה המיידית שתוטל על מועצות הניהול תהיה לפרק את המונופולים הענקיים הקיימים עתה ולבצע את פירוק אמצעי הייצור שהשתמשו בהם עד עתה. לאחר מכן ייצגו מועצות הניהול את הזכויות הרשמיות של בעלי הרכוש בתהליך ההפרטה. על הממשלה יהיה להציע לפרלמנט חוקים מדויקים הדרושים כדי להפעיל את תהליך ההפרטה בעתיד.

בכלכלה מן הסוג הנהוג בצ'כוסלובקיה קיימות שתי קבוצות נוספות של מפעלים: הראשונה כוללת את היחידות המנוהלות עתה על-ידי מועצות מקומיות, והשנייה - את כל סוגי הקואופרטיבים. את היחידות שנכסיהן נמצאים בשליטתן של המועצות המקומיות אפשר יהיה למכור לציבור ללא דיחוי במחיר השוק. בשלב ראשון אנו מקווים כי אלה יתקבלו ברצון על-ידי קונים לאומיים.

בקואופרטיבים יטפלו בהתאם לחלקם של החברים הנוכחיים ברכוש.

כניסתם של מפעלים לאומיים וזרים מסוגים שונים לשוק תשוחרר בשיטתיות, כדי להאיץ את תהליך הדמונופוליזציה. לעומת זאת יוטלו מגבלות חמורות מאוד על הקמת מפעלים ציבוריים חדשים.

במהלך ההפרטה, תבטל הממשלה בהדרגה את הוויסות של מערכת קביעת המחירים.

ברור מאליו שהתוכנית הזו כולה כוללת ממד מקרו-כלכלי. למעשה, יעילותה של התוכנית לדמונופוליזציה מותנית במדיניות מוניטרית ותקציבית מגבילה ביותר, שתפעיל על היצרנים

המונופוליסטיים לחץ ניכר, שכן היא תמנע מהם את המענקים ואת האשראי הזול שקיבלו, וגם תבטל את הביקוש העודף בשוק ההשקעות ואת מוצרי הביניים.

לסיכום, פירוק המונופולים יהיה אמצעי למדיניות פעילה. הרשויות הציבוריות, באמצעות צעדים תחיקתיים ופיסקליים, ובעזרת מדיניות האשראי שלהן, יעשו ככל יכולתן כדי לקדם את כניסתן של יחידות יעילות חדשות לשוק - בעיקר על הבסיס של רכוש פרטי, ואילו הזנת השוק מבפנים תושלם על-ידי פתיחתו לתחרות זרה בקנה מידה גדול. לפיכך, פתיחתה של הכלכלה הצ'כוסלובקית "לשאר העולם" היא השלב הסופי של הגישה "האנטי-רפורמית". איכותה של מערכת המחירים נקבעת על-פי איכותו של השוק (ולא להיפך), כך שהפסקת ויסות המחירים תהיה נקודת הסיום - ולא נקודת המוצא - של כל אסטרטגיית רפורמה. מנקודת הראות שלנו, זו הדרך היחידה למנוע את מכשלות הרפורמה ולקיים את האמינות הדרושה של הממשלה החדשה.

עתיד הסוציאליזם

סאמיר אמין ☐ SAMIR AMIN

אין כל ספק שהגיע הזמן להעלות שוב את הסוגייה אודות עתיד הסוציאליזם. מאז תחילת שנות ה-80 אילצה המתקפה האידיאולוגית של הימין האולטרה-ליברלי את הגורמים שהם סוציאל-דמוקרטיים בעיקרם בשמאל במערב, ללכת בתלם. בעולם השלישי נפגע הפיתוח האוטונומי בצורה שיטתית בגלל הדרישות של העולם הקפיטליסטי. ואחרון אחרון חביב, ההתמוטטות הפתאומית של המשטרים במזרח אירופה עשויה לסלול את הדרך לשילובן של מדינות אלה במערכת העולם הקפיטליסטי. האידיאולוגיה הליברלית המנצחת מכריזה על הכישלון הסופי של הסוציאליזם.

לגבי אלה שמאמינים, כמוני, כי סוציאליזם פירושו מערכת ערכים שמעולם לא הושגו בשלמותם, ולא דגם מובנה המוצג לראווה במקום כלשהו, הסוגייה הרבה יותר מורכבת. אם לדבר בכנות, הסכנה האמיתית היום היא, שאת האשליות של העמים במערב, במזרח ובדרום אפשר לפרש רק בדרך אחת: הכישלון הבלתי-נמנע של הליברליזם המנצח עתה, עשוי להיות הרה-אסון למעמדות העממיים, שייוותרו ללא נשק אידיאולוגי או פוליטי. עתה יותר מתמיד אני טוען, כי הבחירה היא בין סוציאליזם לברבריות.

א.

ייתכן שכדאי להתחיל את הניתוח הזה בביקורת על שלושת היסודות העיקריים של התזה הליברלית האופנתית.

סאמיר אמין הוא עתה המנהל של משרד אפריקה ב-THIRD WORLD FORUM, בדאקאר שבסנגל. המאמר תורגם מצרפתית לאנגלית בידי מייקל וולפרס.

מתוך: MONTHLY REVIEW, יולי-אוגוסט 1990.

מאנגלית: **נורית גורן**

האקסיומה הליברלית הראשונה: ה"שוק" כשלעצמו מייצג היגיון כלכלי, מחוץ לכל הקשר חברתי ייחודי (בגרסה קיצונית זו: ללא השוק, רק תוהו ובוהו).

הנחה שגויה זו מבטאת את הניכור הכלכלני הדרוש ל"לגיטימיות" של הקפיטליזם. לא יותר מזה. למעשה, השוק אינו מספק הסבר היגיוני ליחסים חברתיים. להיפך, מסגרת היחסים החברתיים קובעת כיצד יפעל השוק. מנקודת ראות מנוכרת, כלכלנית, חוקי הכלכלה מקבילים לחוקי הטבע ומפעילים כוחות חיצוניים על כל פעולה אנושית, והכלכלה היא התוצר של התנהגות חברתית קובעת. אין כל רציונליזציה כלכלית כשלעצמה, אלא רק ביטוי לדרישות של מערכת חברתית ברמה של ניהול כלכלי.

אבל שום מערכת חברתית כזו אינה רציונלית מנקודת ראותו של ההומאניסט, אם אינה מספקת את דרישותיהם של בני-האדם הנתונים לה. אבטלה, קיטוב בהתפתחות העולמית ופסולת אקולוגית, הם הביטויים לאי-רציונליות של המערכת הזו, שאני מכנה הקפיטליזם הקיים למעשה. תופעות שליליות אלה הן פשוט תוצאות בלתי-נמנעות של השוק. הרציונליות של השוק מניבה את התופעות הלא-רציונליות של המערכת החברתית.

האקסיומה הליברלית השנייה: דמוקרטיה שווה לקפיטליזם (או ביתר הדגשה: ללא קפיטליזם אין דמוקרטיה).

זוהי אך ורק אחיזת עיניים. זרמי מחשבה עכשוויים, המתאפיינים בדרך כלל באבולוציוניזם אנגלו-אמריקני, מדלדלים את הדיון משום שהם מתייחסים אל הדמוקרטיה כאל סדרה של זכויות ונהלים שהגדרתם צרה, שאינם תלויים בתוצאה החברתית הרצויה. דמוקרטיה זו יכולה לייצב אחר-כך את החברה על-ידי שתפקיר את ה"אבולוציה" ל"כוחות אובייקטיביים". כוחות

אלה נשלטים על-ידי המדע והטכנולוגיה, שפועלים ללא תלות ברצון האנושי. מכאן שאפשר להמעיט בערך התפקיד שממלא התהליך המהפכני בהיסטוריה.

החשיבה הסוציאליסטית רחוקה מאוד מדרך הטיעון הזו. ניתוח הניכור הכלכלי שנעשה על-ידי מארקס הוא חיוני להבנה מדעית וריאליסטית של התרבות הקפיטליסטית, ומחזיר את ערכו של התפקיד המכריע שיש למהפכות - רגעים של שינוי וגיבוש איכותי של אפשרויות שבלעדיהן אין להעלותן על הדעת. בכל אחת משלוש המהפכות הגדולות של העולם המודרני (הצרפתית, הרוסית והסינית), המשחק בין רעיונות לכוחות חברתיים ברגעים של הקצנה הצליח להתקדם הרבה מעבר לדרישות של תמורה היסטורית וחברתית הכרחית באופן אובייקטיבי. הדמוקרטיה היעקובינית עשתה יותר מאשר למסד את הכוח של הבורגנות. הדמוקרטיה אמנם פעלה במסגרת של בעלות פרטית, אבל דאגתה לבסס כוח שעומד באמת לשירות העם התנגשה עם צרכים שהם אך ורק בורגניים. בשלב זה של ההתפתחות החברתית ביקשה הבורגנות לא יותר מאשר דמוקרטיה מסויגת, כמו זו שהופיעה במקומות אחרים במאה ה-19. יתר על כן, היא היתה מוכנה להתפשר עם המלוכה ועם האצולה. שאיפות "העם" - קהל האיכרים ובעלי המלאכה - הרחיקו לכת יותר. העם רצה יותר מאשר "סחר חופשי", והוא רצה זאת כל כך, עד שבמהלך הוועידה הוא הפריח את הסיסמה המודרנית עד מאוד, "ליברליזם הוא אויב הדמוקרטיה!" זו היתה מעין הקדמה למודעות הסוציאליסטית, שזמנה יגיע. באותה דרך, ברית המועצות בשנות ה-20 וסין בעידן המאואיסטי הביאו לידי ביטוי הזון קומוניסטי שחרג במידה רבה מן הדרישות של הרפורמה הלאומית והעממית שעמדה על הפרק. אין ספק שרגעים אלה של קיצוניות הם פגיעים. בסופו של דבר זוכים מושגים צרים יותר, שתואמים טוב יותר את הצרכים ה"אובייקטיביים" של הזמן. אבל תהיה זו טעות לזלזל במשמעותם כציוני דרך לכיוון התנועה.

הדמוקרטיה הבורגנית מכוננת "זכויות שוות" וחירויות הפרט, אבל השוויון מושג רק בפני החוק. גם במחצית השנייה של המאה ה-19 יכלה תנועת העבודה לאכוף דמוקרטיה פוליטית ללא סייג וליטול זכויות חברתיות, אבל רק במסגרת פשרה המבוססת על קבלת הניהול הקפיטליסטי של הכלכלה, שנתאפשר בגלל הקיטוב העולמי לטובתם של המרכזים התעשייתיים. לפיכך, הדמוקרטיה המערבית מוגבלת לתחום הפוליטי, בעוד הניהול הכלכלי ממשיך להתבסס על עקרונות לא-דמוקרטיים של בעלות פרטית ושל תחרות. שיטת הייצור הקפיטליסטית כשלעצמה אינה זקוקה לדמוקרטיה, אבל הדיכוי המאפיין אותה חבוי למעשה בניכור הכלכלי. לעומת זאת, מן התוכנית הסוציאליסטית של חברה ללא מעמדות, משוחררת מניכור כלכלי, משתמע מבנה דמוקרטי. כאשר יבוא הקץ להישענות הקפיטליזם על תחרות, אין להעלות על הדעת יחסים חברתיים אשר מבוססים על שיתוף בין העובדים, ולא על שעבודם, ללא פריחה מלאה של הדמוקרטיה.

אם המדינות הידועות בכינוי מדינות העולם השלישי לא חזו מעולם את המערכות הפוליטיות שלהן בצורה דמוקרטית של ממש, אין זה סרח עודף מן "התרבות המסורתית" שלהן. מה שאני מכנה קפיטליזם קיים למעשה, כלומר קפיטליזם כמערכת עולמית ולא כשיטת ייצור, ברמת ההפשטה הגבוהה ביותר, יצר עד עתה אך ורק קיטוב בקנה מידה בין-לאומי. לרוע המזל, ממד זה לא זכה אף פעם להערכה ראויה בחשיבה הסוציאליסטית, כולל המארקסיזם. הקיטוב הבין-לאומי הכרוך בהרחבה זו יוצר מצדו קיטוב פנימי מסועף: אי-שוויון גובר בהכנסה, אבטלה נרחבת וירידה לשוליים. תפיסת המערכת העולמית כיחידת הניתוח היחידה המשמעותית ביותר, חיונית להבנת עיקרי המאבקים, כלומר שאת עתודות הצבא החיוניות של הקפיטליזם אפשר למצוא בשוליה של המערכת.

לפיכך, אי-יציבות היא החוק בחיים הפוליטיים של הפריפריה: הנורמה הפוליטית של העריצות האכזרית (צבאית או אחרת), שמושפעת בדרך כלל מן ההתרחבות בהון העולמי, מזדעזעת מדי פעם מהתפוצצויות, שמובילות רק לעתים רחוקות לדמוקרטיה פוליטית של ממש. התגובה הנפוצה ביותר היא הדגם ה"פופוליסטי". משטרים מעין אלה אמנם מתייחסים ברצינות לפחות אל כמה היבטים של הבעיה החברתית, ומנסים לפתח אסטרטגיות שיצמצמו את התוצאות הטראגיות של הפריפריאליזציה, אבל הם אינם מנתקים מגע עם הקפיטליזם.

בין הדיקטטורות הימניות והתנועות העממיות יש שטח ביניים, שאל תוכו יכולה לפעמים לחמוק "דמוקרטיה זעירה". משטרים כאלה מכירים בעיקרון של בחירות רב-מפלגתיות ומעניקים מידה מסוימת של חופש ביטוי, אבל נמנעים מלעסוק בבעיות יסוד חברתיות או מלקרוא תיגר על יחסי תלות ושעבוד במערכת העולמית. "דמוקרטיות" אלה הן כמעט אך ורק ביטויים למשבר של מערכת העריצות הקפיטליסטית. אמריקה הלטינית, קוריאה והפיליפינים הן דוגמאות לסתירות שלא יושבו על-ידי משטרים כאלה. דמוקרטיה שנכפית בנסיבות כאלה ניצבת בפני דילמה חמורה. או שהמערכת הדמוקרטית הפוליטית נכנעת לדרישות של "הסתגלות" עולמית - במקרה זה היא אינה יכולה להפעיל רפורמות חברתיות משמעותיות, והדמוקרטיה מגיעה חיש מהר למשבר (כמו בארגנטינה); או שהכוחות העממיים משתלטים על המדינה ומנהיגים את הרפורמות. אבל בתנאים אלה, המערכת הפוליטית מגיעה חיש מהר לעימות עם הקפיטליזם העולמי, ועליה לעבור מתוכניתה הלאומית-בורגנית לתוכנית לאומית ועממית.

מצבם של אזורי הפריפריה שנפגעו ביותר מהתפשטות הקפיטליזם נואש יותר. את ההיסטוריה של ההתפשטות הקפיטליסטית אפשר להאשים לא רק ב"התפתחות" שהיא עוררה. בעצם, לקפיטליזם הקיים למעשה יש היבט הרסני שלעולם אינו נזכר כאשר הוא מתאר את דיוקנו בצורה מחניפה לו. כאן, מתכונת השררה הרגילה היא כמו זו של אנשי טונטון מאקוט בהאיטי, אוהדי סומוזה בניקרגואה, ומספר מדאיג של דיקטטורות מסוג זה באפריקה של ימינו.

האקסיומה הליברלית השלישית: דלת פרוצה לרווחה אל המערכת העולמית היא תנאי בלעדי לכל התפתחות שהיא. (ביתר הדגשה: סחר חופשי, או שום פיתוח.)

ההשערה המונחת ביסודה של אקסיומה זו היא "פיתוח" תלוי בעיקר בנסיבות "פנימיות" המיוחדות לכל חברה וחברה, ואילו ההשתלבות בכלכלה העולמית **היא גורם חיובי רק אם אתה יודע לנצל את ההזדמנויות שהיא מעמידה לרשותך.** את ההנחה הזו סותרות לא רק חמש מאות שנים של התפשטות הקפיטליזם - קיטוב

מנהיג סוציאל דמוקרטי בולגרי, סרג'יו צונסקו

בלתי-פוסק, המתרבה ומתחזק עד היום וגם בעתיד הנראה לעין; היא שגויה גם מבחינה מדעית. "השוק העולמי" שמדובר בו הוא מקוטע, ומוגבל לסחורות ולהון; למרות שיש הגירה בין-לאומית, לעולם לא דובר על "שוק עולמי של כוח עבודה", ואין סיכוי שדבר זה יקרה. התיאוריה הכלכלית הליברלית מדגימה כי ניידות של גורם ייצור אחד (הון), בעוד שני גורמים אחרים (עבודה ומשאבי טבע) נותרים כלואים בגלל גיאוגרפיה טבעית ופוליטית, אינה יכולה להוביל לאחידות בפריון ובתנאים החברתיים בעולם.

בנסיבות אלה, החוק המקובל של הערך יכול רק ליצור קיטוב ולהנציחו. מבחינה זו, השתלבות במערכת העולמית היא גרועה מעצם טבעה, ונעשית יותר ויותר כזו. אני מבסס הנחה זו על עדות אינטואיטיבית: די היה בעשרות אחדות של שנים כדי לאפשר לגרמניה של המאה ה-19 "להשיג" את אנגליה. לכמה זמן תזדקק ברזיל כדי "להשיג" את ארצות הברית?

אין ספק שהצורות והתוכן של הקיטוב התפתחו במהלך הזמן. מן המהפכה התעשייתית ועד למלחמת העולם השנייה ההבחנה היתה בין

מדינות מתועשות למדינות בלתי-מתועשות. לדעתי, תיעוש מואץ באזורים מסוימים של העולם השלישי אינו מטיל ספק בקיטוב כשלעצמו, אלא רק בצורות שלו. המנגנונים של הקיטוב החדש מבוססים על צורות שונות של שליטה: פיננסית (צורות חדשות של הון מימון עולמי); טכנולוגית (ביחס למהפכה המדעית והטכנולוגית החדשה); תרבותית (בגלל ההשפעה הגוברת של אמצעי התקשורת); וצבאית. במובן זה, המדינות שתועשו לא מכבר אינן פריפריאליות-למחצה ההולכות ונעשות מרכזים חדשים, אלא הפריפריאליות האמיתיות של מחר.

לעומת זאת, המדינות של מה שמכונה "העולם הרביעי" אינן פריפריאליות אמיתיות, אלא דומות לאזורים שנהרסו כתוצאה מהתפשטות הקפיטליזם בצורותיו הקודמות. מצבו המסוכן של העולם הרביעי אינו נובע מ"סירוב" להשתלב בחלוקה הבין-לאומית של העבודה, ומניסיון "כושל" להתנתק. למעשה, העולם הרביעי - שמתייחסים אליו כאל משהו חדש - היה מאפיין קבוע של התפשטות הקפיטליזם. דוגמה ברורה אך מצערת של תופעה רווחת זו היא אזורים בארצות אמריקה שהשתמשו בעבודה של עבדים בעידן המרקנטיליזם: צפון-מזרח ברזיל ואיי הודו המערבית (כולל האיטי). בזמנם נחשבו אזורים אלה למקומות משגשגים, והם היו מרכז הפריפריה במערכת של אותם ימים. מבנים חדשים של התפתחות קפיטליסטית דחקו אותם לשוליים לאחר מכן, והיום הם מן האזורים הנחשלים ביותר של העולם השלישי. האם אפריקה אינה עומדת להיפלט מחלוקת העבודה העולמית על-ידי מערכת שהועידה את היבשת להתמחות בחקלאות ובכרייה עד אשר האדמה נוצלה לחלוטין, ועל-ידי מהפכה טכנולוגית שמספקת תחליפים לאחדים מחומרי הגלם שלה, שעדיין מצויים בכמויות גדולות? חברות של העולם הרביעי שנדחו על-ידי המערכת אינן יכולות - על פי הגדרתן - לפתור את בעיותיהן באמצעות מדיניות הדלת הפתוחה.

מנקודת הראות של העמים השונים על-פני כדור הארץ, אין זה רצוי לאחד את המערכת העולמית כולה תחת שלטון השוק. זו אפילו אינה התוצאה הסבירה ביותר של התהליך המתרחש עתה, עד כדי כך חריפים העימותים המתעוררים על-ידי השוק בעולם של "דארוויניזם". מטרתו של הדיון האידיאולוגי של המערב, שבחר באסטרטגיה זו, היא להסתיר את חריפות העימותים האלה.

ב.

לערכי הסוציאליזם יש צידוק מדעי, ולא רק צידוק מוסרי, לדחות את שלוש ההנחות הליברליות - שהיגיון כלכלי זקוק לשוק, שדמוקרטיה זקוקה לקפיטליזם ושפיתוח זקוק לסחר חופשי. כל המגמות בחשיבה הסוציאליסטית מוכנות להתקדם אל מעבר לפילוסופיה של תקופת ההשכלה, שביקשה לכונן בסיס "היגיוני" שישמש את החברה לעולם. הסוציאליזם מקורו בניתוח המגבלות ההיסטוריות של "הרציונליות" הזו, כלומר - של צורתה הקפיטליסטית. משום כך, מציע הסוציאליזם תוכנית שבמרכזה חברה מתקדמת יותר מבחינה איכותית, ומטרתו להשיג שליטה רבה יותר בגורל האנושי. גם כאן, התיאוריה המארקסיסטית של ניכור חוזרת למרכז הבמה: התוכנית המדעית והחברתית של הסוציאליזם היא לשחרר את האנושות מן הניכור בצורת הכלכלה הבורגנית. אי-אפשר להגדיר את התוכנית בצורה מדויקת יותר מראש. אמנם יהיה אפשר לדייק בתיאור המטרות שיש להרוס (כגון בעלות פרטית על אמצעי הייצור), אולם בהיעדר מעשה חברתי ממשי אי-אפשר יהיה להתוות מראש שיטות חדשות לניהול סוציאליסטי. כל ניסיון לעשות כך יפעל נגד תוכנית השחרור עצמה, שלפיה האחריות לעצב את גורלם של הדורות הבאים יכולה להיות נתונה אך ורק בידיהם, והם שיקבעו את גורלם.

אנו ניצבים עדיין בפני העובדה שהחברות המכונות סוציאליסטיות במזרח ביטלו את הבעלות הפרטית והנהיגו מערכות סוציאליסטיות משלהן לניהול הכלכלי והפוליטי. **מערכות אלה, בעיקר באירופה, מתמוטטות עתה.** האם עלינו להסיק מכך שהתוכנית הסוציאליסטית כשלעצמה היא אוטופית ללא תקנה?

הצבת אתגר לסדר הקפיטליסטי, המבוסס על מרד בפריפריה שלו, מחייבת עיון רציני מחדש בסוגיית "המעבר לסוציאליזם" וביטול המעמדות. גם בפירושה המעודן ביותר, המסורת המארקסיסטית מוגבלת על-ידי חזון תיאורטי ראשוני של מהפכות פועלים, המבוססות על כוחות ייצור מתקדמים, שיגרמו למעבר מהיר

למדי, אשר יתאפיין בהענקת כוח דמוקרטי להמוני העם - כוח שבאופן עקרוני הוא דמוקרטי יותר מזה של המדינה הבורגנית הדמוקרטית ביותר. לעומת זאת, אני טוען כי אי-השוויון הבסיסי הכרוך בהתפשטות הקפיטליסטית העלה על סדר היום ההיסטורי מהפכה של עמי הפריפריה. מהפכה זו היא אנטי-קפיטליסטית מבחינה זו שהיא מתנגדת לפיתוח של קפיטליזם קיים למעשה, שנעשה בלתי-נסבל. אבל למרות כל זאת, היא אינה סוציאליסטית, גם אם היא מתנגדת להון בהתגלות האכזרית ביותר שלו. בכורח הנסיבות, יש למהפכה זו אופי מורכב.

ג.

המיתאר של גלובליזציה חדשה של ההון עדיין אינו ברור. הצורה המסתמנת תקבע על-ידי העימותים שייווצרו ללא ספק, למרות הליברליזם המשותף לאומות של המרכז הקפיטליסטי. לפיכך, העתיד נותר פתוח לאפשרויות שונות, ואין כל הצדקה לנטוש את החשיבה ואת המאבק שנועדו לקדם עולם טוב יותר. אין זו פנייה ל"וולונטריזם", מאחר והאופציות הפוליטיות התוחמות את העתיד האפשרי הן אובייקטיביות מבחינה היסטורית. כדי לבחון את האופציות הללו יש לבדוק חלופות בשלושה צירים של התפתחות: (1) הסתירה מרכזים/פריפריות, הנשלטת בידי ההיגיון של הקפיטליזם העולמי; (2) יחסי מערב-מזרח; (3) תחרות בין מדינות המערב. ניסיתי לבחון עניין זה בקצרה, מנקודת המוצא של איחוד חד-צדדי על-ידי השוק, שהוא עיקרה של תוכנית המערב.

עתה יותר מאשר אי-פעם מוטלת על כוחות השמאל החובה להציע חלופה אמינה לאופציה הרסנית זו. לא אאריך כאן בעניין המאפיינים האפשריים של חלופה זו, שבאחדים מהיבטיה דנתי במקום אחר. ראשית, האסטרטגיה המשמעותית היחידה של הכוחות הפרוגרסיביים בקנה מידה עולמי, שעל יסודותיה יוכלו עמי המערב, המזרח והדרום לשאוף רוח יחד מחדש, חייבת להתבסס על עולם "רב-מרכזים". יש לנסח את המרכיבים האזוריים השונים בצורה גמישה, שתאפשר להפעיל אמצעים ייחודיים כנדרש, בגלל רמות התפתחות שונות ונסיבות אובייקטיביות אחרות. כבר בתחילה יש להכיר בכך, שהבעיות הניצבות בפני העמים השונים בעולם משתנות מאזור לאזור. לפיכך, על המערכת העולמית לאפשר לעמים אוטונומיה בקידום האינטרסים שלהם. חייב להיות איזון בין התלות ההדדית הכללית לבין הדאגה המוצדקת הזו לאוטונומיה. ההיגיון של הסתגלות הדדית דו-צדדית צריך לתפוס את מקומה של "התאמה" חד-צדדית מצד החלשים ביותר וצמיחה לטובתם הבלעדית של החזקים ביותר.

שנית, "רב-מרכזיות" פירושה שמדינות המזרח והדרום ינקטו במדיניות פיתוח ללא זיקה, במובן שנתתי למונח זה. אסטרטגיה זו מבקשת להתקדם לקראת סוציאליזם (דמוקרטיזציה והתחזקות של מגמות לאומיות ועממיות), ואינה מתכוונת "להחזיר את הקפיטליזם על כנו" במדינות המזרח.

היא חייבת גם להרשות התקדמות פרוגרסיבית במדינות המערב, על-ידי פתיחת מרחבים חברתיים ללא-שוק ועל-ידי פורמות אחרות המבוססות על סוציאליזציה של הניהול הכלכלי.

שלישית, תוך התייחסות מיוחדת לעולם השלישי, אסטרטגיה זו מעדיפה התקדמות בארגון של כוחות הייצור, גם על חשבון "התחרות הבין-לאומית". היא מעמידה בראש סדר היום מהפכה חקלאית בסימן של שוויון מרבי, והפיכת המגזר הלא-פורמאלי לכלכלת מעבר המנוהלת על-ידי העם. היא קוראת לשילוב יעיל של תכנון ושל כוחות השוק כבסיס לדמוקרטיה כלכלית וחברתית. חזון הרב-מרכזיות הנובע מאסטרטגיה זו מעניק למדינות ולאזורים של העולם השלישי מידה של אוטונומיה, אשר נמנעת מהם בתנאים של גלובליזציה על-ידי השוק.

רביעית, אשר לשיתוף הבין-לאומי למען תלות הדדית, האסטרטגיה מבקשת לעודד את העובר של ממשל עולמי דמוקרטי; למשל - מס עולמי שישמש לאמצעים סביבתיים. היא מבקשת גם לצמצם את מירוץ החימוש, בעיקר על-ידי המעצמות. ולבסוף, היא מבקשת להפיח חיים חדשים במיסוד הדמוקרטי של ניהול העולם באמצעות האומות המאוחדות.

הרשו לי לומר לסיכום דברי, כי בניית עולם רב-מרכזים עם סיכויים חדשים לסוציאליזם פירושה מודעות ברורה לאוניברסליזם התרבותי של תוכנית האנושות. בעניין זה הבאתי במקום אחר ביקורת על האירוצנטריזם והלאומנות התרבותית, אשר מציגים את הצד השני של המטבע.

פוליטיקה של עשירים ועניים: אחרי ריגן

ס' ג'יי לוי ☐ S. JAYLEVY

KEVIN PHILLIPS, *THE POLITICS OF RICH AND POOR: WEALTH AND THE AMERICAN ELECTORATE IN THE REAGAN AFTERMATH*, NEW YORK RANDOM HOUSE, 1990

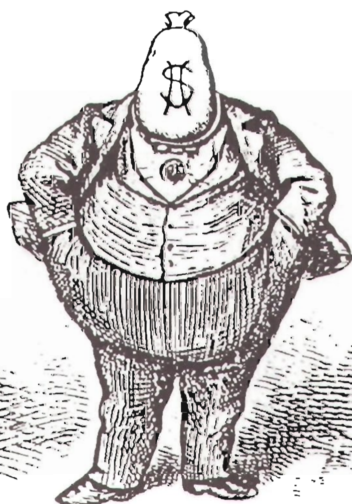
"תקופת ממשל ריגן היתה ברובה תקופת שיא של הכנסות אשר מקורן אינו בעבודה ובמשכורות, אלא ברווחי הון, בדיווידנדים, בדמי שכירות ובריבית. עובדה זו תרמה רבות להגדלת אי-השוויון הכלכלי."

אבחנתו המפתיעה של האסטרטג הפוליטי הרפובליקני קווין פיליפס מופיעה בספרו *פוליטיקה של עשירים ועניים*, שהיה לחומר קריאה מבוקש ביותר בקרב הדמוקרטים בוושינגטון.

פיליפס טוען כי לאחרונה גוברת הסתייגות הבוחר מכך שהעשירים נעשים סופר-עשירים, שעה שכמעט כל האחרים הולכים ונעשים עניים יותר, אלא שהדבר טרם ניכר בקלפיות. "ככל שהעשירים הלכו והתעשרו, כן החלו להבחין בכך יותר ויותר אמריקנים." רבים מבין הבוחרים מבינים עתה כי בשנות ה-80 החלה אפליה בחלוקת ההכנסות, וכשילכו לקלפיות הם ישימו קץ לשלטון הרפובליקנים בבית הלבן.

טענתו של פיליפס כי חלוקת ההכנסות בעידן ריגן היתה לטובת המיליונרים והמולטי-מיליונרים ועל חשבון האדם הפשוט והעובד, מסתמכת על נתונים מקיפים ביותר. מבחינה זו הספר ראוי להערצה.

נוסף לסטטיסטיקה הרשמית בתחום חלוקת ההכנסות מצטט פיליפס מידע המופיע בפרסומים כגון *פורבס* (אודות המיליונרים, המולטי-מיליונרים והמיליארדרים החדשים), וכן מידע המופיע באינדקס מחירי האמנות של סותיבי. בין הקוראים יהיו אולי כאלה שיסיקו מספרו, כי פיליפס הפך את עורו והיה לדמוקרט מתקדם,

ס' ג'יי לוי, יושב-ראש המכון לכלכלה על שם ג'רום לוי, באנאנדל-על-ההאדסון, ניו יורק. הוא שותף בחברת לוי לחיזוי כלכלי, בצ'פקווה, ניו יורק.

מתוך: CHALLENGE, אוקטובר 1990.

תרגום: חנה לש

אולם אני בהחלט מפקפק בכך. כמו כן איני סבור כי הוא צודק בהנחתו, שהבוחר עומד לשנות את עמדתו הפוליטית. שכן סוגיית העושר וחלוקתו כלל אינה ניצבת בראש רשימת הבעיות הכלכליות.

עם זאת, יהיה זה מסוכן לחלוק על דעותיו. פיליפס היה אדריכל מלחמת הבחירות של ניקסון ב-1968, ומחבר הספר *צמיחת הרוב הרפובליקני* (ראנדום האוס, 1969). ספר זה היה לספר לימוד על אסטרטגיית הרפובליקנים הדרומיים. שמו של פיליפס כאסטרטג פוליטי הולך לפניו, וכל מי שמתעניין בפוליטיקה האמריקנית ייטיב לעשות אם יתייחס לספרו החדש במלוא הרצינות.

כלכלת שגשוג

פיליפס מדגיש את העובדה הידועה, כי כיסו של הבוחר נמצא בראש מעייניו. המסר מבוסס על ההיסטוריה האמריקנית ועל ניסיון מדיניותה בתקופות של שגשוג כלכלי, שבהן התהווה ההון הגדול. הוא מדגים באמצעות התקופה שלאחר מלחמת האזרחים, והשנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה, כאשר העשירים התעשרו והעניים נעשו יותר עניים. כל אחת מן התקופות הללו שמה קץ לממשל רפובליקני. אולם אני מפרש את ההיסטוריה הכלכלית האמריקנית ואת השלכותיה בצורה שונה. האם הבוחר אכן מושפע ממצבו הכספי של הזולת, או שמא הוא מצביע למען עצמו? האם פרנקלין רוזוולט נבחר לנשיא ב-1932 רק משום שהבוחר מאס בחלוקת ההון הבלתי-שוויונית של שנות ה-20? כלום יהוו השינויים בחלוקת המשאבים שחלו בשנות ה-80 סיבה מספקת להפסדו של בוש בבחירות 1992? ואולי תופעה אחרת בתחום כלשהו תשפיע על התוצאות?

בשנות ה-90 אנו ניצבים בפני בעיות כלכליות שאין להן תשובה מספקת לא אצל הדמוקרטים ולא אצל הרפובליקנים. הכלכלנים מתקשים אפילו לתאר את החולי ולאבחנו, ועל כן אין להשוותו עם תקופות קודמות, כולל תקופות השגשוג. בעבר הוצעו תרופות פלא שזכו להצלחה במסגרת המאבקים הפוליטיים, אולם למחלה הנוכחית טרם הוצעה תרופה. למעשה, ספק אם בכלל יש לנו בעיות כלכליות רציניות.

כשמדובר בבעיות הכלכלה בימינו, אין הכוונה לממדי האבטלה, אלא לממדי השיא במספר האנשים (ובמיוחד הילדים) החיים מתחת לקו העוני. מרביתם נפלו קרבן לבעיות חברתיות מסובכות, כגון אפליה גזעית, אך רק בודדים מבין מועמדי המפלגות השונות יעיזו לאמץ סיסמת בחירות הדורשת "הגינות לשחורים", מפני שמרבית הבוחרים נמנים בעצמם בין המפלים. אני מטיל ספק בכך שהמועמד הדמוקרטי לנשיאות יצליח לגבש תוכנית מעשית ומשכנעת לצמצום ממדי העוני. אם פיליפס צודק, וכמחצית הבוחרים אכן מתקוממים נגד הירידה בכוח הקנייה, כי אז גם לא יימצאו רבים המוכנים לסבסד את העניים. הספר מבקר את הדמוקרטים, ובמיוחד את דוקאקיס, על כי לא ניצל את אי-שביעות הרצון של הבוחר. הדמוקרטים לא השכילו לגבש תוכנית לפתרון הבעיה, וייתכן כי כלל אינם זקוקים לה כדי לנצח בבחירות לנשיאות.

מיתון ומשבר פיננסי

ייתכן שבבחירות הקרובות לנשיאות יעמוד המיתון במרכז העניינים. ב-1976 היה הנשיא פורד עשוי לשמור על מקומו בבית הלבן אילולא הגיעה האבטלה ל-8% בעקבות המיתון של 1974 - 1975. מסתבר כי ג'ימי קארטר ידע לנצל היטב את השיא המדהים (בממדי הימים ההם) במספר המובטלים. סביר להניח כי בשנים הבאות יחול צמצום במספר דורשי העבודה, בעקבות צמצום הילודה, וכתוצאה מסיום תהליך המעבר של נשים מן המטבח לייצור. על כן חזרה לאבטלה של 8% ויותר תשקף נסיגה ניכרת בתשואה הכלכלית, כשהרווחים אינם עונים על דרישות המשקיעים, ועל כן אין השקעות לחידוש הצמיחה. יתרה מזאת, מספר פשיטות הרגל במסחר, בתעשייה ובמגזר הפרטי הולך וגואה.

המיתון, העלייה במספר המובטלים והירידה התלולה בממדי הרווחים, כל אלה עלולים לגרום למשבר כלכלי אדיר בשנת הבחירות של 1992. לעת עתה מוגבל המשבר לשואת החיסכון והלוואה, אולם המיתון הצפוי יהיה טראומטי לבנקים המסחריים, לחברות הביטוח ולוול סטריט כולו. אף אם המיתון יוגבל לממדיו הנוכחיים, הוא עשוי לעלות לממשל בוש במספר רב של קולות ולגרום להפסד בבחירות.

מסתבר כי הגירעון בתקציב 1990 עמד למכשול בהתקדמותה של אמריקה. הבוחרים נוטים לתמוך בהעלאת רמת החינוך, בשיפור התשתית ובשמירה על איכות הסביבה. יש להניח כי מרביתם מעוניינים לראות כיצד מדינתם תוביל את המערב במאמציו להקים דמוקרטיה יציבה וכלכלת שוק במרכז אירופה ובמזרחה. ואולם דומה כי לוושינגטון אין די אמצעים לתמוך במטרות אלו, בגלל הגירעון הפיסקלי.

ב-1992 יגיע לתודעת הציבור המחיר המלא שנדרש להצלת החיסכון והלוואה, מאחר שיוטלו מסים גבוהים יותר. בעת המשפט נגד חיסכון והלוואה תחזור התביעה ותדגיש את המחיר שמשלם המסים נדרש לשלם על מחדלי המפקחים הרשמיים, אשר התעלמו מן התככים ומן העבירות שהתרחשו ממש מתחת לאפם. בין שיהיה מיתון ובין אם לאו. הציבור בוודאי ירתח ויביע את זעמו נגד הממשל היוצא.

שינויי אקלים

כבר ניכרים שינויים באקלים הפוליטי. לפני מספר חודשים עוד היו הדמוקרטים במצב רוח עגום, שכן סברו כי חלוקת אזורי הבחירות בעקבות מיפקד האוכלוסין האחרון תהיה בעוכריהם בבחירות לקונגרס ב-1992. יתרה מזאת, מספר גדול של דמוקרטים יתמודד אז בבחירות לסנאט. אולם בימים אלה הם שואבים עידוד מזעם הציבור על שערוריית החיסכון והלוואה. בהתחשב במיתון ובמשבר הפיננסי, נדמה כי חלוקת המשאבים בשנות ה-80 אינה עוד נושא בעל חשיבות. עם זאת אין להתעלם מחושיו הפוליטיים של פיליפס, ונשאלת השאלה, בעד מי יצביע הבוחר? שנות ה-90 אינן דומות לשנות ה-80, כשאיכרים במצוקה כלכלית בלב ארצות הברית האשימו את בנקאי המזרח על שיעורי הריבית הגבוהים.

נדמה כי פתרון מדיני פשוט מצוי ב"הטלת מסים על האמידים." אולם שיבה לתקופה שקדמה לריגן ומיסוי ההכנסות העולות על 200,000 דולר אין בה די כדי לחסל את הגירעון ולאפשר לממשלה להקדיש סכומים נכבדים יותר לשכבות העניות. רק הטלת מסים על חלקים נרחבים בשכבות הביניים ועל העשירים כאחד, עשויה לתרום לחלוקה מחדש של ההכנסות על פי דגם שקדם לתקופת ריגן. היתקבל צעד מעין זה על דעת הבוחרים? יתרה מזאת, עליית מסים עלולה להיות מסוכנת ואולי אף אווילית, שכן מסים גבוהים מהווים מעצור לכלכלה. כאשר הכלכלה איטית ממילא, עשויים מסים נוספים לעודד מיתון. צמצום מעגל העסקים רק יגדיל את הגירעון הממשלתי, ואין בכך עזרה לשכבות המצוקה.

אזרחים בעלי הכנסה נמוכה מן הממוצע היו בוודאי מצביעים בהתלהבות בעד מועמדים התומכים במיסוי של השכבות העליונות. אך מרביתם כלל אינם בוחרים. במספר מלים עומד פיליפס על כך, כי "בבחירות לנשיאות ב-1984 מימשו רק 53% מן הזכאים את זכותם וב-1988 עשו זאת רק 50%, רובם בני המעמד הבינוני". חבל שהוא לא עמד על הגורמים לתופעה זו.

נסיגה במספר עובדי הצווארון הכחול

אחת הסיבות לירידת הכנסתם של בני המעמדות הנמוכים היא צמצום השורות של פועלי הצווארון הכחול, העילית המאוגדת באיגודי פועלי המכוניות המתכת ויתר ענפי התעשייה הכבדה. גרמו לכך היעול והתחרות הזרה: נדרשות היום פחות שעות ייצור לכל מכונית, וכמו כן ירד הביקוש, בין אם אלה מיוצרות באמריקה ובין אם מעבר לים, בשל אריכות חייהן. על ההנהלה והאיגודים לעמוד מול מציאות חדשה זו. יותר מאי-פעם מתחרה היום הפועל האמריקני עם הפועל במקסיקו, בקוריאה, או בבנגלה-דש, ומשכורתו נקבעת במידה מסוימת על-ידי רמת המשכורות בארצות הללו. מהירות התקשורת ועיבוד הנתונים המודרני מאפשרים לאנשי עסקים אמריקנים לשנות ולעדכן את קווי הייצור באופן מיידי, גם כשהמפעל נמצא במרחק אלפי מייל. מהירות מעין זו לא היתה אפשרית לפני עשר שנים, כאשר ההנהלה, המתכננים והמפעל היו כולם תחת גג אחד.

כיום מרבית פועלי הצווארון הכחול אינם בעלי מקצוע, ועבודתם יכולה להיעשות בנקל על-ידי נשים וגברים בתאילנד, בעלי השכלה נמוכה. לעומת זאת לא קל לייצא בעלי מקצוע למדינות שבהן השכר נמוך, ועל כן הגיעו אנשי הכלכלה למסקנה, שיש להעניק לצעירי אמריקה השכלה מקצועית נרחבת. אך טרם השכלנו להעניק לצעירינו מוטיבציה מספקת להתקדם ולשאוף להרחיב את ידיעותיהם. כוונתי לנערים ולנערות שאינם מקופחים חברתית, שיש להם בית עם זוג

הורים, מכונית, ושני מכשירי טלוויזיה. הבעיה היא, שלמשפחות אלה אין כנראה תקציב לספרים. לפעמים נדמה כי בתי-הספר באמריקה שואפים לחנך קבוצות ספורט במקום אנשי מקצוע.

החינוך מתחיל בבית

בתחום חלוקת ההכנסות מחדש יש חשיבות רבה ביותר למשפחות חד-הוריות עם ילדים, שבראשן עומדות נשים גרושות או בלתי-נשואות. מרבית המשפחות הללו נמצאות במצב נואש, הם שחורים, חסרי השכלה ותקועים באזורים הפנים-עירוניים. עם זאת, כלכלנים רבים סבורים כי התשובה אינה כלכלית אלא חינוכית. אף כי הם מודים שיש להשקיע יותר בבתי-הספר, הם מודעים לכך שיהיה קשה מאוד להעניק השכלה מקצועית לילדים אלה ולאמותיהם. כידוע, מרבית המורים נכשלים בחינוך ילדים נחשלים, וגם אלה המצליחים נשחקים במהירות ומעדיפים להחליף מקצוע. מוקד הבעיה היא בהיעדר בית תומך.

הנזק שנגרם בשל היעדר משפחה גרעינית יציבה אינו נחלת השכבות העניות בלבד. גם מחנכים העובדים בשכונות אמידות נתקלים בשיעור ניכר של בני משפחות הרוסות שתפקודם בבית-הספר נפגם. יש לפנות אל הסוציולוגים בשאלה: מדוע הגיעו ממדי הגירושין בארצות הברית לשיא עולמי? מדוע ילדים כה רבים נולדים מחוץ לנישואין?

סביר להניח כי לפוליטיקאים אין תשובה לכך, ובכל מקרה היא לא היתה מועילה להם במלחמת הבחירות: מי יצביע בעד מצע בחירות התומך בהארכת שנת הלימודים, או בהשקעת מיליונים לשם הרחבת שירותי החינוך באזורים הפנים-עירוניים? הציבור אמנם אינו מרוצה מחלוקת ההכנסות, אך אין הוא מוכן עדיין לטפל בשורש הבעיה. למעשה הוא גם אינו יודע כיצד.

המטוטלת הפוליטית

אני מעריך את ספרו של פיליפס, מפני שהוא עומד על כך שנושאים כלכליים הם הבסיס לתנודות המטוטלת הפוליטית האמריקנית. אף כי סוגיית חלוקת ההכנסות אינה בעיה בוערת, אין להתעלם ממנה. בשעה שהמיתון גורם סבל רב, יטענו בוודאי המועמדים הדמוקרטים שהמצב נגרם בשל מדיניות הרפובליקנים, אשר העניקו נכסים אדירים למיעוט, ללא התחשבות ברוב. הם בוודאי ייעזרו במידע הרב שפיליפס העמיד לרשותם. למרות החומר הסטטיסטי הרב, הכתיבה אינה מסורבלת וסגנונו החיוני מעניק לספר לא רק כושר פרשנות וחיזוי, אלא גם השפעה בתחום הפוליטיקה העכשווית.

בזבוז כפתרון

הווארד ג׳ שרמן ☐ HOWARD J. SHERMAN

DOUGLAS DOWD, *THE WASTE OF NATIONS,* BOULDER, COLORADO: WESTVIEW PRESS, 1989.

סגנונו המעולה של דאגלאס דאוד ורעיונותיו הפרובוקטיביים מעניקים לספר עניין רב. פרק 1 דן בבעיית הבזבוז הקפיטליסטי. פרק 2 דן במוסדות הקפיטליזם. פרק 3 עוקב אחר התפתחות כלכלת העולם ועומד על מקומה של ארצות הברית בה. פרק 4, לב לבו של הספר, מסביר כיצד ומדוע הכלכלה גורמת לבזבוז, ופרק 5 מפרט את הצעות הרפורמה של המחבר.

דאוד משרטט את הבזבוז כ״בעיה רב-צדדית המשקפת משבר שהחל בשנות ה-70 ואשר לו השלכה סטרוקטורלית עמוקה ומצטברת, המערערת את היציבות״. דאוד רואה עוני בעולם המייצר עודפים, וטוען כי הבזבוז משמש פתרון. הוא מגלה כי ״בעיות הקפיטליזם גרמו לו לשקוע במשבר כרוני״. אף כי קיימת אפשרות טכנולוגית לספק לכל האוכלוסייה חיים טובים, ל-80% אין די מזון, ביגוד, או דיור.

הוא מבחין בין סוגי הבזבוז למיניהם:
ראשית, יש מיליוני מובטלים, או סובלים מתת-תעסוקה. שנית, קיים בזבוז רב בפרסומת, הוצאות השיווק מהוות כ-90% מן המחיר (של מברשת שיניים למשל), והוצאות הייצור רק כ-10%, וכיו״ב. שלישית, מצרכים רבים מעוצבים כך שיתפוררו כעבור שנתיים-שלוש. רביעית, היות שהעובדים ״על פי רוב אינם זוכים ליחס של כבוד אנושי״, והיות שיש כאלה ״המאמינים (לפעמים בצדק) כי הספק גבוה יביא לסיום עבודתם ולפיטוריהם״, משקיעים העובדים כמה שפחות. חמישית, יש עודף גדול בעובדי מנהל ומפקחים (למעשה מספרם בארצות הברית כפול מן המקובל בגרמניה או ביפאן). שישית, הבזבוז הרב בהוצאות הצבאיות. נוסף על אי-הוודאות באשר לכמות הנחוצה, מדגיש דאוד: (1) העלות הממשית גבוהה ב-320% בערך מן העלות המשוערת; (2) רבים מן הפרוייקטים כלל אינם מתבצעים לאחר שכבר הושקעו בהם סכומי עתק; (3) תחת הכותרת של הוצאות צבאיות משלמים הטבות לחיילים ותיקים, מגישים עזרה צבאית, משקיעים בחקר החלל ומכסים את מרבית הריבית על החוב הלאומי. שביעית, משלמים לחקלאים כדי שלא יגדלו גידולים. ולבסוף, יש הרס בזבזני של הסביבה.

דאוד מסיים את ספרו בהצעת כיוונים חדשים לכלכלת העולם.
רפורמה פיננסית חייבת לכלול ביקורת על היורו-דולר. הוא מדגיש את הצורך בחיסול החוב החיצוני של מדינות העולם השלישי, וצמצום בהוצאות הצבאיות של כל המדינות.

מאחר שהמערכות הכלליות אינן מתפקדות בתעסוקה מלאה, עשויים כולם להרוויח מן השינויים המבניים בכלכלה. אך דאוד אינו מציע רפורמה גרידא, כי אם אמצעים למען השינויים, שכן לא מדובר כאן בספר שגרתי, אלא בוויכוח פרובוקטיבי ומתמשך, המבוסס על אופטימיות זהירה בדבר סיכויי הרפורמה במערכת הכלכלית.

מתוך: JOURNAL OF ECONOMIC ISSUES, סתיו 1990.

הופיע הגליון השישי של כתב העת המדעי

של יד טבנקין

שורשים

התוכן

להשיג ביד טבנקין - רמת אפעל 52960